

НАПИСАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ СУДДІВ-ТРЕНЕРІВ

2026

ПЕРЕДМОВА

Ці методичні рекомендації було розроблено в рамках проекту «Зміцнення довіри через правосуддя», що впроваджується Консультативною місією Європейського Союзу (КМЄС) в Україні у партнерстві з Chemonics Europe та фінансується Міністерством закордонних справ Нідерландів. Проект покликаний сприяти зміцненню спроможності судової системи України реагувати на міжнародні злочини, скоєні під час триваючої агресивної війни Росії, забезпечуючи підзвітність, довіру громадськості й відповідність міжнародним та європейським стандартам.

Ці методичні рекомендації для суддів-тренерів містять матеріали навчальної програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини. Першочерговою метою цієї навчальної програми є скерувати суддів у процесі та практиці написання обґрунтованих судових рішень у кримінальних справах щодо міжнародних злочинів відповідно до національних і міжнародних стандартів. Це передбачає використання нещодавно оновленого «Посібника з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини» (далі — «Посібник з написання судових рішень»), який є ключовою складовою цієї навчальної програми та входить до навчальних матеріалів. Ефективні програми з цієї теми можуть сприяти справедливому й неупередженому відправленню правосуддя. Ба більше, чіткі та вмотивовані судові рішення можуть сприяти зміцненню громадської та міжнародної підтримки української судової влади та допоможуть покращити загальну якість правосуддя в Україні.

Ці методичні рекомендації складаються з шести частин.

- **Частина 1: Розробка навчальної програми для суддів.** Ця частина зосереджена на плануванні програми, зокрема принципах навчання дорослих, оцінці потреб програми, формулюванні цілей та застосуванні методичних рекомендацій.
- **Частина 2: Зразок програми тренінгу.** У цій частині наведено детальний дводенний план з чітко визначеними цілями навчання на основі шести модулів курсу, що відображають зміст «Посібника з написання судових рішень».
- **Частина 3: Навчально-методичний план.** Ця частина містить основний зміст програми та рекомендовані методики викладання для її ефективного проведення у формі шести модулів, включно з гіпотетичною фабулою справи.
- **Частина 4: Матеріали.** Ця частина містить посилання на «Посібник з написання судових рішень», гіпотетична фабула справи, що використовуватиметься під час навчання, а також посилання на інші відповідні матеріали, зокрема посібники для суддів.
- **Частина 5: Візуальні матеріали.** Ця частина містить презентації в PowerPoint до кожного з шести модулів навчально-методичного плану.
- **Частина 6: Оцінка.** Ця частина містить форму для оцінки якості програми, її змісту та роботи викладачів.

Ці методичні рекомендації, ґрунтуються на посібнику *«[Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини](#)»*, опублікованого у 2023 році, та зосереджується на застосуванні зміненого та оновленого посібника «Написання судових рішень у справах про міжнародні злочини» (далі — «Посібник з написання судових рішень»), опублікованого у 2026 році. «Посібник з написання судових рішень» був розроблений у співпраці з міжнародними експертами з великим досвідом у написанні вироків міжнародних трибуналів та українськими експертами з правових питань написання вироків відповідно до українського законодавства. У посібнику використано матеріали, надані Національною школою суддів України, зокрема «Посібник з написання судових рішень», опублікований у 2016 році, а також матеріали, надані Радою суддів України, що затвердила методичний посібник «Застосування системи оцінювання роботи суду» у 2015 році, де визначено стандарти оцінки якості судових рішень. Формат цього методичного посібника та його зміст також спираються на попередні посібники, розроблені та затверджені Національною школою суддів України, зокрема посібник «Написання судових рішень», опублікований у 2008 році.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЧАСТИНА 1. РОЗРОБКА НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ СУДДІВ ...	7
I. ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ	7
II. ПРОЦЕС ПЛАНУВАННЯ	10
III. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ СУДДЯМИ-ТРЕНЕРАМИ	13
ЧАСТИНА 2. ЗРАЗОК ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ	14
НАПИСАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ	15
ЧАСТИНА 3. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН	17
ЯК ЗАСТОСОВУВАТИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН ...	17
ДО ПОЧАТКУ НАВЧАННЯ	18
ВСТУП	19
МОДУЛЬ 1. ЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗМІСТУ ВИРОКІВ	21
МОДУЛЬ 2. НАПИСАННЯ ВМОТИВОВАНИХ ВИРОКІВ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ ПРАВ ЛЮДИНИ	28
МОДУЛЬ 3. ВИКЛАДЕННЯ СУДДЕЮ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ ТА ВСТАНОВЛЕНИХ СУДОМ ФАКТІВ	36
МОДУЛЬ 4. ФОРМУЛЮВАННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ	43
МОДУЛЬ 5. ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЗА ВІДСУТНОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО	57

МОДУЛЬ 6. ПОКРОКОВЕ ОПРАЦЮВАННЯ ГІПОТЕТИЧНОЇ ФАБУЛИ СПРАВИ	67
ПІДСУМКОВА СЕСІЯ	86
ЧАСТИНА 4. МАТЕРІАЛИ	88
ЗВІТ ПРО МЕДИЧНИЙ ОГЛЯД	96
ЧАСТИНА 5. ВІЗУАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ	99
ПРЕЗЕНТАЦІЯ. ВСТУП	100
ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 1	104
ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 2	111
ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 3	118
ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 4	127
ПРЕЗЕНТАЦІЯ: МОДУЛЬ 5	150
ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 6	162
ЧАСТИНА 6. ОЦІНКА	176
ФОРМА ОЦІНКИ	177

ЧАСТИНА 1. РОЗРОБКА НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ СУДДІВ

У цьому розділі «Методичних рекомендацій для суддів-тренерів» міститься три види інформації, що стосуються розроблення програми суддівської освіти з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини:

- I. **Принципи навчання дорослих.** Короткий огляд принципів освіти дорослих, які є актуальними для програми суддівської освіти та підтримують її.
- II. **Процес планування.** Модель процесу планування суддівської освіти з написання судових рішень для використання суддями-тренерами.
- III. **Використання «Методичних рекомендацій суддями-тренерами».** Конкретні рекомендації щодо використання цих «Методичних рекомендацій» під час розроблення програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини.

I. ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ

При плануванні навчальних програм для суддів актуальними є чотири принципи навчання дорослих. По-перше, дорослі слухачі мають низку індивідуальних особливостей, що впливають на сприйняття матеріалу. По-друге, освітні цілі та види навчальної діяльності можуть охоплювати шість різних рівнів мислення дорослих слухачів. По-третє, для забезпечення досягнення всіма учасниками цілей освітньої програми необхідне розмаїття методів навчання. По-четверте, письмові матеріали та візуальні матеріали є важливими складовими ефективної освіти дорослих.

Індивідуальні особливості дорослих слухачів

Навчання суддів буде найбільш ефективним, якщо враховуватиме такі наведені нижче індивідуальні особливості дорослих слухачів.

- Дорослі слухачі зазвичай прагнуть вивчати нову інформацію та навички, які вони можуть використати негайно. Вони менш схильні здобувати знання заради самих знань.
- Дорослі слухачі володіють великим обсягом знань і досвіду ще до того, як розпочнуть навчання. Наявні знання та досвід учасників є важливим ресурсом для викладачів навчальних програм для суддів.
- Дорослі слухачі навчаються найкраще, коли відчувають, що їх цінують і поважають. Вони бояться відкритої конкуренції та публічної невдачі, що перешкоджає навчанню.
- Навчання дорослих є більш ефективним, коли вони активно залучені та інвестують власні зусилля в навчальний процес.

Рівні мислення дорослих слухачів

Відповідно до таксономії навчання Блума, навички мислення дорослих поділяються на шість категорій зростаючої складності. Навчальні програми для суддів можна розробити так, щоб допомогти учасникам досягти цілей на кожному з таких рівнів:

- *Знання.* На цьому найбазовішому рівні розуміння слухачі повторюють, відтворюють і визначають надану інформацію.
- *Розуміння.* Цей рівень навчання вимагає від слухачів пояснення інформації власними словами. Вони можуть пояснювати, наводити приклади і підбивати підсумки.
- *Застосування.* Слухачі можуть застосовувати інформацію або навичку в новій ситуації. Вони можуть тлумачити, модифікувати та використовувати концепції та навички.
- *Аналіз.* На цьому рівні мислення слухачі можуть розбивати складне ціле на компоненти. Вони можуть розрізняти, виокремлювати та ділити ідеї й навички.
- *Синтез.* Цей рівень розуміння дозволяє слухачам використовувати інформацію для створення нових ідей. Вони можуть розробляти плани і вирішувати проблеми.
- *Оцінка.* На цьому найвищому рівні мислення слухачі здатні формувати судження на основі сукупності критеріїв. Вони здатні мислити критично.

Розмаїття методів навчання

Немає такого методу навчання, який би підходив і був ефективним для всіх слухачів. Як і немає єдиного методу навчання, що забезпечує досягнення всіх навчальних цілей. Розмаїття методів навчання допоможе підтримувати інтерес усіх учасників навчальної програми для суддів та досягати цілей програми. Нижче наведено різні види викладацької / навчальної діяльності:

- *Лекція.* Цей метод дозволяє викладачу контролювати подачу інформації. Лекція може бути ефективним способом передачі інформації, коли цілі програми обмежуються лише отриманням знань та розумінням матеріалу. Проте більшість слухачів не здатні утримувати увагу під час лекції довше ніж 20 хвилин поспіль. Лекції є більш ефективними, якщо їх доповнювати візуальними засобами та поєднувати з іншими методами навчання.
- *Обговорення.* Особливістю обговорення є двосторонній зв'язок між викладачем та учасниками або безпосередньо між самими учасниками. Обговорення залучає слухачів до активного навчання. Воно може бути ефективним методом для покращення засвоєння понять учасниками, а також для сприяння розвитку навичок вирішення проблем та критичного мислення. Обговорення дозволяє учасникам ділитися своїми ідеями й часто мотивує їх продовжувати навчання. Обговорення може відбуватися у великій групі, малій групі або в парах.
- *Гіпотетична фабула справи.* Гіпотетична фабула справи — це реальна або вигадана ситуація, яка наочно ілюструє певні поняття чи навички. Він може бути ефективним методом для досягнення цілей застосування, аналізу, синтезу та оцінки. Гіпотетична фабула можна використовувати у великій групі, малій групі або індивідуально. Таку фабулу можна представити усно, але зазвичай із нею легше працювати, якщо вона викладена письмово. Найбільш ефективні гіпотетичні сценарії реалістично відображають проблеми, що можуть виникнути у професійній діяльності учасників.
- *Моделювання.* Цей метод передбачає участь слухачів у рольовій грі. Моделювання розробляється так, щоб відображати реальні ситуації, які стосуються учасників.

Перевагами моделювань є те, що вони активно залучають учасників до процесу навчання, а також стимулюють критичне мислення та оцінку. Моделювання вимагає ретельного планування з боку викладача, щоб учасники чітко розуміли свої ролі та мету цієї діяльності.

- *Письмові завдання.* Короткі письмові вправи можуть підвищити ефективність інших методів навчання. Наприклад, під час лекції викладач може зробити паузу і дати учасникам дві хвилини, щоб письмово узагальнити основні тези лекції. Або ж, поставивши запитання чи запропонувавши проблему для обговорення, викладач може попросити учасників коротко записати свої думки; завдяки цьому подальше обговорення охопить більше учасників і міститиме більш обмірковані відповіді. Додатковою перевагою письмових вправ є те, що вони активно залучають кожного з присутніх.
- *Вікторини / тести.* Вікторини / тести пропонують учасникам відповісти (усно або письмово) на низку запитань. Це ефективний спосіб розпочати заняття, з'ясувавши точки зору та рівень знань учасників, або завершити його, закріпивши основні поняття заняття. Вікторини / тести активно залучають слухачів і можуть слугувати методом для початку обговорення.

Письмові та візуальні матеріали. Більшість дорослих слухачів засвоює інформацію набагато ефективніше через зорове сприйняття, ніж на слух. Ефективність навчання зростає, коли інформація подається як усно, так і візуально. Відтак, письмові та візуальні (наочні) матеріали є необхідними складовими продуктивного навчання.

Кожна сесія навчальної програми для суддів має супроводжуватися письмовими матеріалами. Письмові матеріали можуть мати різні форми. Як описано нижче, типова навчальна програма, наведена в цих методичних рекомендаціях, містить безпосередні посилання на «Посібник з написання судових рішень» та контрольні переліки до нього. Нижче наведено поширені види письмових матеріалів навчальної програми для суддів:

- *Текстовий виклад.* Цей тип матеріалу подає інформацію у формі зв'язного тексту. Він містить увесь обсяг матеріалу, який викладач планує викласти усно, а також може включати додаткову інформацію. Учасники можуть готуватися до заняття, читаючи цей текст, або використовувати його як довідник по завершенню програми.
- *План-конспект.* Цей матеріал структурує та узагальнює у вигляді тез інформацію, яку викладач подає під час заняття. Учасники можуть використовувати план під час заняття, щоб стежити за лекцією та краще засвоювати матеріал. У тезах також можуть бути пропуски, які учасники заповнюють під час заняття, що додатково закріплює їхнє розуміння теми.
- *Контрольний перелік.* Контрольний перелік пропонує учасникам низку запитань або кроків, якими вони можуть керуватися для вирішення проблем, аналізу питань чи відпрацювання навичок. Викладачі можуть використовувати контрольні переліки для структурування занять. Учасники можуть застосовувати їх під час заняття для вивчення матеріалу й опанування навичок, а опісля — для застосування цих знань і навичок у своїй професійній діяльності.
- *Форми.* Цей тип матеріалу є корисним як під час навчальної програми, так і по її завершенню. Під час заняття форми є чудовим інструментом для ілюстрації понять. Після заняття учасники можуть адаптувати ці форми для використання у своїй суддівській практиці.

- *Бібліографія*. Анотований список літератури часто супроводжує описані вище види письмових матеріалів. Анотації коротко описують друковані джерела інформації та підказують учасникам, як їх отримати, якщо вони захочуть дізнатися більше про якусь тему по завершенню програми.

Візуальні матеріали призначені для використання під час заняття. Вони допомагають учасникам зрозуміти поняття, а викладачам — використовувати різноманітні методи активного навчання. Як зазначається нижче, типові презентації PowerPoint є складовою цих методичних рекомендацій. Серед чотирьох поширених типів візуальних матеріалів — слайди PowerPoint, маркерні дошки, фліпчарти та роздатковий матеріал:

- Слайди в *PowerPoint* є найпоширенішим типом електронних візуальних матеріалів. Вони дозволяють усім учасникам одночасно бачити один і той самий матеріал. Викладачі можуть готувати слайди заздалегідь. На відміну від матеріалу, написаного на дошці, вони зберігаються постійно, тому їх можна використовувати знову і знову. Щоб максимально підвищити ефективність слайдів як візуального інструменту, на кожному з них слід розміщувати обмежену кількість тексту, а шрифт має бути достатньо великим, щоб його могли прочитати всі учасники.
- *Маркерні дошки* є чудовим наочним матеріалом для викладання і навчання за умови ефективного використання. На дошці можна записувати цілі заняття, ключові тези презентації, ідеї учасників під час обговорень тощо. Дошки є найбільш ефективними, коли викладач використовує їх вибірково, зазначаючи лише найважливіші пункти для закріплення основних ідей заняття.
- *Фліпчарти* — як великі блокноти. У більшості випадків викладачі можуть використовувати фліпчарти як заміну слайдам та маркерним дошкам. Через обмеження в розмірі фліпчарти можуть бути менш ефективними для великих груп, ніж слайди чи маркерні дошки. З іншого боку, вони є чудовим інструментом для фіксації ідей під час роботи в малих групах. Крім того, фліпчарти портативні й можуть стати в пригоді, коли інші візуальні засоби недоступні.
- *Роздаткові матеріали* — універсальний візуальний інструмент. Сюди зокрема входять плани-конспекти, контрольні переліки, графіки, діаграми, завдання, приклади та інструкції. Роздатковий матеріал заощаджує час під час заняття, оскільки учасникам не потрібно переписувати інформацію з дошки чи слайдів. Крім того, ці матеріали залишаються в учасників назавжди, тому викладачі можуть використовувати їх на наступних заняттях, а слухачі — по завершенню програми.

II. ПРОЦЕС ПЛАНУВАННЯ

У цій частині методичних рекомендацій наводиться модель процесу планування навчальної програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини. Ця модель розроблена як орієнтир. У деяких ситуаціях суддям-тренерам доцільно чітко дотримуватися цієї моделі планування. Однак у багатьох випадках вони адаптуватимуть її відповідно до вимог своїх унікальних обставин. В обох випадках рекомендується зосередитися на «Посібнику з написання судових рішень» як основі цієї навчальної програми.

Модель процесу планування складається з п'яти елементів: (1) оцінка потреб; (2) навчальні цілі; (3) комітет з планування; (4) тренери; (5) оцінка.

Оцінка потреб

Першим кроком суддів-тренерів під час організації навчальної програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини є проведення оцінки потреб. Одним зі способів проведення оцінки потреб організаторами є формулювання та пошук відповідей на низку запитань. Наприклад:

- Чому навчальна програма з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини потрібна чи бажана?
- Хто є цільовою аудиторією цієї програми?
- Яким є поточний рівень вмінь учасників з написання судових рішень?
- Яким є їхній досвід з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини?
- Які необхідні знання та навички мають опанувати потенційні учасники?

Судді-тренери можуть знати відповіді на ці запитання з огляду на свій попередній досвід участі в програмах з написання судових рішень. В інших випадках для пошуку відповідей на деякі запитання їм знадобиться проконсультуватися з експертами у сфері написання судових рішень. Також суддям-тренерам може знадобитися провести опитування серед потенційних учасників, щоб з'ясувати їхній поточний рівень знань та досвіду в цій темі. Зрештою, судді-тренери мають відповісти на вищезазначені запитання, щоб спланувати таку програму з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини, яка відповідатиме реальним потребам учасників. Використання «Посібника з написання судових рішень» може допомогти в окресленні потреб та обсягу майбутньої програми.

Навчальні цілі

Другим кроком у плануванні програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини є розроблення суддями-тренерами загальних цілей навчання для цієї програми. Цілі навчання відповідають на запитання: «Що учасники повинні вміти робити після завершення цієї програми?» Щоб сформулювати кожен цілі навчання, організатори можуть скористатися трикроковим процесом. По-перше, почніть формулювання цілі зі слів: «Після завершення цієї програми учасники зможуть...». По-друге, оберіть дієслово, що описує дію, яку саме учасники зможуть виконувати після завершення програми, наприклад: «визначати», «ідентифікувати», «розробляти», «створювати», «аналізувати», «критично оцінювати». Уникайте таких дієслів, як «знати» та «розуміти», оскільки вони не відображають поведінку, яку можна безпосередньо спостерігати. По-третє, доповніть формулювання цілі навчання відповідним змістом. Наприклад, деякі або всі з наведених нижче цілей навчання можуть відповідати програмам різної тривалості. Корисними можуть бути типові цілі навчання, наведені в цих методичних рекомендаціях (у рамці нижче):

Зразок навчальних цілей для тренінгу для тренерів навчальної програми для суддів з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини

По завершенню цієї програми підготовки тренерів за цими методичними рекомендаціями судді-тренери зможуть надавати суддям конкретні рекомендації щодо написання вироків відповідно до «Посібника з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини», зокрема:

- Застосовувати методологію «Посібника з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини» для покращення вмотивованості вироків у справах про міжнародні злочини.
- Використовувати загальний контрольний перелік як практичний інструмент для перегляду повноти, чіткості та якості вироків у справах про міжнародні злочини.
- Адаптувати методологію посібника та методики викладання для майбутніх навчальних програм для суддів у своїх регіонах.

Комітет із планування

Після проведення оцінки потреб та розробки цілей навчання для програми судді-тренери мають призначити комітет із планування. Хоча спланувати програму здатна й одна людина, колективний процес планування з більшою ймовірністю дозволить створити цілісний, збалансований та репрезентативний курс. Комітет має складатися з п'яти-восьми членів, які знаються на суддівській освіті та написанні судових рішень у кримінальних справах.

Комітет має надати свої рекомендації щодо основних елементів планування програми. Комітет повинен переглянути та внести свої пропозиції стосовно оцінки потреб та цілей навчання. Потім комітет має висловити свою думку щодо конкретних тем, необхідних для досягнення цілей навчання. Далі комітету слід оцінити, скільки програмного часу доцільно виділити на кожну тему. Також комітет повинен розглянути, які види навчальної діяльності будуть ефективними для досягнення цілей програми. Зрештою, комітет має надати рекомендації щодо потенційних тренерів для проведення програми.

Судді-тренери

Для успіху цього курсу важливо підібрати ефективних тренерів. Ідеальні судді-тренери мають глибоко знатися на темах, які вони пояснюють, мати чудові викладацькі навички, а також формувати збалансовану за віком і статтю команду. Якщо це можливо, судді-тренери мають зустрітися перед початком програми, щоб скоординувати свої заняття задля уникнення повторів та прогалин. Практичний ознайомчий семінар для викладачів, орієнтований на ефективні, інтерактивні методи навчання дорослих, — чудовий спосіб допомогти тренерам провести успішну програму.

За кожним заняттям у рамках програми закріплюється суддя-тренер, який відповідає за розробку цілей навчання, видів навчальної діяльності, письмових та візуальних (наочних) матеріалів. Частина 3, 4 та 5 цих методичних рекомендацій містять цілі навчання, види навчальної діяльності, матеріали та візуальні матеріали для кожного модуля на основі зразка програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини. Судді-тренери можуть запозичити ці елементи або змінити їх відповідно до потреб своїх занять.

Оцінка

Судді-тренери мають розробити письмову форму оцінки для аналізу якості та успішності програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини. Результати письмової оцінки міститимуть важливий зворотний зв'язок, який судді-тренери зможуть використати під час планування наступного курсу за цією програмою. У частині 6 цих

методичних рекомендацій наведено шаблон форми оцінки для визначення ефективності тематики, матеріалів та викладачів програми.

III. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ СУДДЯМИ-ТРЕНЕРАМИ

Загальна мета цих методичних рекомендацій — надати судді-тренеру можливість самостійно проводити курс із написання судових рішень у справах про міжнародні злочини. Цей курс покликаний забезпечити написання вмотивованих судових рішень відповідно до змісту «Посібника з написання судових рішень». Методичні рекомендації містять усе необхідне для цих цілей: зразок програми дводенного тренінгу, цілі навчання, навчальні матеріали, змістовне наповнення, матеріали програми, візуальні матеріали та форму оцінки.

Важливо зазначити, що «Посібник з написання судових рішень» є невід’ємною складовою цієї навчальної програми. Для зручності інтеграції матеріалів «Посібника з написання судових рішень» ці методичні рекомендації побудовано навколо шести базових модулів, які відповідають різним розділам і главам самого Посібника. Відповідно, зразок плану заняття, методичні рекомендації, візуальні матеріали та інші матеріали взаємопов’язані й сформовані на основі «Посібника з написання судових рішень» та цих шести модулів. Таким чином, ключовими елементами цих методичних рекомендацій є безпосередньо сам «Посібник з написання судових рішень», методичні вказівки до кожного з шести базових модулів, а також презентації PowerPoint, які слугують основним візуальним інструментом для кожного модуля.

Хоча методичні рекомендації розроблені для полегшення самостійного проведення програми, у більшості випадків судді-тренери захочуть адаптувати його відповідно до знань, очікувань і досвіду своїх учасників. Відповідно, після проведення оцінки потреб судді-тренери можуть сформулювати власні цілі навчання для програми, надати більший пріоритет певним темам та інакше розподілити час між ними під час курсу. Так само можна змінити наданий матеріал та адаптувати візуальні матеріали. Судді-тренери можуть скористатися запропонованою гіпотетичною фабулою справи, модифікувати його або обрати інші види навчальної діяльності — наприклад, опрацювати коментарі до анонімізованих судових рішень українських судів у справах про воєнні злочини або злочин агресії.

Отже, в одних ситуаціях ці методичні рекомендації слугуватимуть готовою моделлю, яку можна повністю скопіювати для викладання курсу. Проте значно частіше судді-тренери витратять чимало часу та енергії на їх адаптацію під конкретні потреби учасників. У таких випадках ці методичні рекомендації стануть для суддів-тренерів цінним ресурсом.

ЧАСТИНА 2. ЗРАЗОК ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ

Навчальна програма для суддів з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини може мати різну тривалість. Тривалість програми залежатиме від наявного часу, поточних практичних знань та досвіду учасників, конкретних цілей, яких судді-тренери прагнуть досягти, а також від широти й глибини охоплення обраних тем. Навколо теми написання судових рішень у справах про міжнародні злочини можна побудувати цілісну програму тривалістю від одного до декількох днів. **Ці методичні рекомендації пропонують зразок дводенної програми навчання (приблизно 17 годин).**

Зразок дводенного тренінгу побудовано на основі «Посібника з написання судових рішень», і він містить практичну вправу з написання вироку за гіпотетичною фавбулою справи. Ці матеріали слід заздалегідь надати суддям, які беруть участь у тренінгу, щоб вони мали достатньо часу для ознайомлення з «Посібником з написання судових рішень» та написання проекту вироку на основі запропонованої гіпотетичної фавбули.

Ці методичні рекомендації та наведений у них зразок програми навчання структуровано навколо низки модулів. Ці модулі відповідають главам «Посібника з написання судових рішень»:

- **Вступ**
- **Модуль 1.** Вимоги українського законодавства до змісту вироків (глава 1 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 2.** Написання обґрунтованих вироків відповідно до міжнародних стандартів прав людини (глава 2 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 3.** Викладення суддею оцінки доказів та встановлених судом фактів (глава 3 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 4.** Формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини (глава 4, розділи 1–4 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 5.** Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (глава 4, розділи 5–7 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 6.** Покрокове опрацювання гіпотетичної фавбули справи

Наведений нижче зразок програми дводенного тренінгу побудовано на основі цих модулів. Методичні вказівки, що містяться в частині 3 цих методичних рекомендацій, а також візуальні матеріали у формі презентацій PowerPoint (див. частину 5 цих «Методичних рекомендацій») так само узгоджуються з цими шістьма модулями. Відповідно, тривалість навчальної програми можна збільшувати або зменшувати за модульним принципом, де кожен модуль є самостійним компонентом навчальної програми. Це дозволяє, наприклад, додавати інтерактивні види навчальної діяльності, розширювати чи обмежувати роботу з гіпотетичною фавбулою справи, збільшувати або зменшувати тривалість кожного модуля чи застосовувати інші методи на розсуд керівників навчальної програми.

Нижче наведено зразок програми тренінгу, на якому ґрунтуються навчально-методичний план та інші матеріали цих методичних рекомендацій. Детальні цілі навчання для кожного пункту програми включені до Частини 3 як складова методичних вказівок, що відповідають кожному модулю.

НАПИСАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

ЗРАЗОК ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ

ДЕНЬ 1

09:00 — 09:45	Привітання і вступ
09:45 — 10:30	Модуль 1. Вимоги українського законодавства до змісту вироків
10:30 — 11:15	Модуль 2. Написання обґрунтованих вироків відповідно до міжнародних стандартів прав людини
11:15 — 11:30	<i>Перерва на каву</i>
11:30 — 12:45	Модуль 3. Викладення суддею оцінки доказів та встановлених судом фактів (1/2)
12:45 — 13:45	<i>Перерва на обід</i>
13:45 — 15:00	Модуль 3. Викладення суддею оцінки доказів та встановлених судом фактів (2/2)
15:00 — 16:00	Модуль 4. Формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини (1/2)
16:00 — 16:15	<i>Перерва на каву</i>
16:15 — 17:30	Модуль 4. Формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини (2/2)

ДЕНЬ 2

09:00 — 10:15	Модуль 5. Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, судовий розгляд за відсутності обвинуваченого
10:15 — 10:45	Модуль 6. Вступ до завдання з написання вироку в гіпотетичній справі
10:45 — 11:00	<i>Перерва на каву</i>
11:00 — 12:30	Модуль 6. Гіпотетична фабула справи (письмове завдання) (1/3)
12:30 — 13:30	<i>Перерва на обід</i>
13:30 — 14:30	Модуль 6. Гіпотетична фабула справи (письмове завдання) (2/3)

14:30 — 14:45	<i>Перерва на каву</i>
14:45 – 17:00	Модуль 6. Покрокове опрацювання гіпотетичної фабули справи (обговорення) (3/3)
17:00 — 17:30	Підсумки й оцінка

ЧАСТИНА 3. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН

У цій частині «Методичних рекомендацій», присвяченій питанням навчально-методичного плану, наведено методичні рекомендації до шести модулів, а також вступної та підсумкової сесій. Ці модулі значною мірою відповідають главам «Посібника з написання судових рішень». Кожен модуль представлений у тому порядку, в якому він з'являється у зразку програми навчання, наведеному в частині 2:

- **Вступ**
- **Модуль 1.** Вимоги українського законодавства до змісту вироків (глава 1 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 2.** Написання обґрунтованих вироків відповідно до міжнародних стандартів прав людини (глава 2 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 3.** Викладення суддею оцінки доказів та встановлених судом фактів (глава 3 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 4.** Формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини (глава 4, розділи 1–4 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 5.** Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (глава 4, розділи 5–7 «Посібника з написання судових рішень»)
- **Модуль 6.** Покрокове опрацювання гіпотетичної фабули справи.

ЯК ЗАСТОСОВУВАТИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН

Наведені нижче навчально-методичні плани структуровані так, щоб відповідати вступній та заключній сесіям, шести базовим модулям, які безпосередньо пов'язані з «Посібником з написання судових рішень», а також підсумковій практичній вправі з написання вироку на основі гіпотетичної фабули справи.

Кожен із них містить:

- цілі заняття;
- пропонувану тривалість (відповідно до зразка програми навчання);
- посилання на відповідні глави «Посібника з написання судових рішень», де це доречно, та візуальні матеріали;
- примітки щодо організаційного забезпечення;
- методичні рекомендації щодо змістовного наповнення для презентації в межах кожного модуля;
- пропозиції щодо видів навчальної діяльності (де це доречно);
- запитання для обговорення;
- рекомендації щодо подальшого розвитку модуля;
- перелік конкретних матеріалів для модуля (де це доречно).

Методичні вказівки покликані забезпечити теоретичне підґрунтя та контекст для кожного модуля і для модулів 1–5 безпосередньо пов'язані з презентаціями PowerPoint (включеними до Частини 5 «Візуальні матеріали»), а для Модуля 6 — з гіпотетичною фабулою справи, що міститься в Частині 4 «Матеріали курсу».

Звісно, навчально-методичний план не має на меті обмежити суддів-тренерів. У кожному модулі можливо додавати, вилучати чи змінювати основний зміст для відображення досвіду та знань судді-тренера та учасників. Ба більше, кожен тренер може пристосовувати запропоновані види навчальної діяльності відповідно до свого стилю викладання та потреб учасників.

ДО ПОЧАТКУ НАВЧАННЯ

Як зазначалося вище, пропонована програма навчання передбачає забезпечення учасників конкретними матеріалами та проведення певної підготовчої роботи до початку навчання.

Матеріали, які надаються заздалегідь

- «Посібник з написання судових рішень» та
- Необов'язково: окрема електронна копія гіпотетичної фабули справи.

Підготовка учасників

Учасники мають:

- ознайомитися зі змістом «Посібника з написання судових рішень»; та
- підготувати проєкт судового рішення відповідно до письмового завдання, описаного в гіпотетичній фабулі справи.

ВСТУП

Цілі навчальної сесії

- Привітати учасників на програмі з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини.
- Дати учасникам загальний огляд програми.

Пропонована тривалість

45 хвилин.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Розпочати зі вступної вправи-розминки. Наприклад, знайомство по колу або можливість кожного учасника коротко поділитися своїми очікуваннями від курсу.
- Переконатися, що учасники отримали «Посібник з написання судових рішень» до початку навчання, а також подбати про наявність друкованих примірників на занятті.
- У разі використання письмового завдання щодо гіпотетичної фабули справи, зокрема наведеного в цьому матеріалі, переконатися, що учасники його мають, і зауважити, що якщо учасники ще цього не зробили, їм слід написати проект вироку на основі цієї фабули до початку відповідної сесії (що планується у другий день програми).

Візуальні матеріали

Див. Частина 5 «Візуальні матеріали» — презентація для вступної сесії.

Використовуйте презентацію протягом усієї сесії для підтримки методичних вказівок та ознайомлення учасників із загальною структурою навчальної програми і «Посібника з написання судових рішень».

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Представити методологію курсу і «Посібник з написання судових рішень».

Під час цієї сесії зробіть короткий вступ і поясніть методологію курсу, викладену в цих методичних рекомендаціях. Згадайте і стисло опишіть «Посібник з написання судових рішень», зазначте його ключове значення для цього навчання. Можна також згадати «Настілну книгу судді» з розгляду справ про міжнародні злочини та інші відповідні матеріали.

Також слід представити навчальні цілі програми, визначені чи адаптовані для цього тренінгу в процесі планування.

2. Пояснити фокус тренінгу.

Також важливо пояснити обсяг і зміст цих методичних рекомендацій та «Посібника з написання судових рішень». Ця навчальна програма зосереджується на процесі та практичних аспектах написання вироків у справах про міжнародні злочини, передусім посилаючись на «Посібник з написання судових рішень». У процесі проведення навчання ще раз наголосить на тому, що «Посібник з написання судових рішень» покликаний допомогти в процесі написання вмотивованих вироків; він не має на меті інформувати суддів про суть міжнародного чи національного права.

Відповідно, буде корисним пояснити під час цієї сесії, що «Посібник з написання судових рішень» не є посібником з матеріального права, а радше орієнтиром для написання вмотивованого вироку. Хоча в посібнику й згадуються питання матеріального права, це робиться виключно з метою надання рекомендацій щодо написання добре обґрунтованого вироку. Для цього в тексті містяться неодноразові посилання на «Настільну книгу судді», яка є тим джерелом матеріального права, на яке спирається «Посібник з написання судових рішень». Сам «Посібник з написання судових рішень» не призначений для того, щоб на нього посилалися чи цитували в текстах вироків.

3. Представити структуру «Посібника з написання судових рішень».

Можна надати учасникам стислий огляд структури «Посібника з написання судових рішень». Він складається з чотирьох глав, у кожній з яких розглядається конкретна тема з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини та описано покроковий підхід:

- У главі 1 викладено загальні вимоги до змісту вироку відповідно до статті 374 КПК — вступної, мотивувальної та резолютивної частин.
- У главі 2 розглядається міжнародне право прав людини і практика міжнародних трибуналів в частині права на вмотивоване рішення.
- У главі 3 викладено найкращу практику письмової оцінки доказів і викладення встановлених судом фактів.
- У главі 4 описується покроковий метод формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини та форм відповідальності, обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, а також для виконання вимог частини 5 статті 374 КПК щодо вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого.

4. Представити методику роботи з контрольними переліками.

Поясніть, що в чотирьох главах «Посібника з написання судових рішень» міститься 16 контрольних переліків, які є одним із центральних практичних інструментів цієї навчальної програми. Вони покликані допомогти суддям пересвідчитися, що вирок відповідає двом різним вимогам: містить конкретний зміст, передбачений КПК, і надає належне обґрунтування там, де це необхідно. Пункти контрольних переліків мають дві відповідні форми: ті, що підтверджують наявність необхідного змісту, з позначкою □; і ті, що містять запитання, що мають на меті спонукати суддю надати обґрунтування, з позначкою ►. Загальний контрольний перелік у додатку об'єднує зміст усіх 16 контрольних переліків в один послідовний інструмент. Корисно буде показати учасникам, де шукати контрольні переліки в «Посібнику з написання судових рішень», і два умовні позначення, перш ніж переходити до суті модулів.

МОДУЛЬ 1. ВИМОГИ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗМІСТУ ВИРОКІВ

Цілі навчальної сесії

По завершенню цієї сесії учасники зможуть:

- Визначати три складові вироку відповідно до вимог статті 374 КПК (вступну, мотивувальну та резолютивну частини) і пояснювати, як вони пов'язані між собою.
- Застосовувати контрольні переліки 1–4 «Посібника з написання судових рішень» для визначення того, який конкретно зміст має містити кожна частина вироку, як виправдувального, так і обвинувального.
- Пояснювати, як загальне положення частини 3 статті 374 КПК та питання, викладені в статті 368 КПК, стосуються мотивувальної частини поза межами вимог статті 374.
- Застосовувати стандарт статті 370 КПК щодо законності, обґрунтованості і вмотивованості і пояснювати в тексті вироку, чому вирок має відповідати цьому стандарту.

Відповідна глава Посібника

Глава 1 «Вимоги законодавства України до змісту вироків у справах про міжнародні злочини» (містить контрольні переліки 1–4).

Пропонована тривалість

45 хвилин. Оскільки цей модуль охоплює чотири контрольних переліки у досить стислій сесії, суддям-тренерам, які бажають пройти повнішу версію запропонованого нижче виду навчальної діяльності, слід запланувати додатковий час поза цим базовим розкладом.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Переконатися, що учасники мають друкований чи електронний примірник «Посібника з написання судових рішень», зокрема главу 1 та контрольні переліки 1–4 для цієї сесії.
- Оскільки це перший змістовний модуль навчальної програми, закладіть трохи часу на початку, щоб учасники знайшли контрольні переліки 1–4 у своїх примірниках Посібника.
- Якщо часу обмаль, тренери можуть досить швидко розглянути контрольні переліки 1 і 3, що мають досить адміністративний зміст, і закласти більше часу на обговорення контрольних переліків 2 і 4.

Візуальні матеріали

Див. Частина 5 «Візуальні матеріали» — презентація для Модуля 1.

Використовуйте презентацію протягом усієї сесії для підтримки нотаток для тренера та ознайомлення учасників із вимогами статті 374 КПК, контрольними переліками 1–4 та стандартом, передбаченим статтею 370 КПК.

Матеріали для цього модуля

- «Посібник з написання судових рішень», глава 1 (зокрема контрольні переліки 1–4)
- Презентація PowerPoint, модуль 1 (частина 5 цих «Методичних рекомендацій»)
- Необов'язково: анонімізований витяг із вироку (вступна, мотивувальна або резолютивна частина), завчасно підготовлений суддею-тренером як пропонування вид навчальної діяльності.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Пояснити, чому цей модуль важливий.

Стаття 374 КПК — основна правова норма, що визначає обов'язковий зміст вироку і встановлює структурну логіку для всіх наступних модулів цієї навчальної програми, незалежно від злочину, у вчиненні якого особа обвинувачується. Тренеру слід розпочати з пояснення того, що ці вимоги застосовуються до вироків усіх категорій, зокрема й у справах про міжнародні злочини за статтями 437, 438, 442 та 442-1 ККУ: справи про міжнародні злочини не є винятком із загальних процесуальних норм.

2. Представити правову базу.

Перш ніж повернутися до самої статті 374, тренеру слід окреслити ще дві норми, які встановлюють базовий обов'язок щодо винесення вироку. Це частина 1 статті 369 КПК, яка вимагає, щоб судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладалося у формі вироку; і частина 6 статті 371 КПК, яка вимагає, щоб усі судові рішення викладалися письмово у паперовій та електронній формах. Стаття 374 КПК — основна норма, що регулює зміст вироку — є центральною темою цього модуля.

3. Пояснити трискладову структуру вироку.

Тренер має пояснити, що відповідно до статті 374 КПК, вирок складається з трьох частин. Кожна частина виконує свою функцію, але всі вони мають бути пов'язаними між собою, узгоджуватися і не містити суперечностей:

- Вступна частина* (частина 2 статті 374 КПК): назва справи, суду, інформація про обвинуваченого, положення закону, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинене правопорушення.
- Мотивувальна частина* (частина 3 статті 374 КПК): пояснюється, чому суд виправдав чи засудив обвинуваченого.
- Резолютивна частина* (частина 4 статті 374 КПК): виклад офіційного рішення суду.

Пункти 2–4 статті 374 КПК визначають конкретні вимоги до кожної частини. Ці вимоги узагальнено в наведених нижче контрольних переліках 1–3; відповідний

контрольний перелік щодо питань, що підлягають вирішенню відповідно до статті 368 КПК (контрольний перелік 4) розглядається далі в цьому модулі.

4. Ознайомити учасників з Контрольним переліком 1 — Зміст вступної частини вироку

Тренер має представити Контрольний перелік 1 (частина 2 статті 374 КПК), пояснюючи, що у вступній частині вироку необхідно зазначити:

- дату та місце його ухвалення;
- назву та склад суду, секретаря судового засідання;
- найменування (номер) кримінального провадження;
- необхідні дані обвинуваченого;
- закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа;
- інформацію про сторони кримінального провадження та інших учасників судового провадження.

Тренер має наголосити на застосуванні цієї вимоги до справ про міжнародні злочини: у вступній частині вироку має зазначатися положення КК України, що передбачає кримінальне порушення, у вчиненні якого обвинувачується особа: стаття 438 КК України щодо воєнних злочинів, стаття 437 КК України щодо злочину агресії, стаття 442 КК України щодо геноциду, стаття 442-1 КК України щодо злочинів проти людяності.

5. Ознайомити учасників з Контрольним переліком 2 — Зміст мотивувальної частини вироку

Тренер має пояснити, що мотивувальна частина вироку (частина 3 статті 374 КПК) дозволяє читачам — зокрема обвинуваченому, стороні обвинувачення, апеляційному суду та громадськості — **зрозуміти, чому суд виправдав чи засудив обвинуваченого. Конкретні вимоги частини 3 статті 374 КПК не є вичерпними: ця норма містить загальну вимогу зазначати «мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд».** Відтак, судді мають викладати кожне питання, що вирішується при ухваленні вироку, а не лише перелічені нижче пункти.

Додаткові вказівки щодо того, що саме має зазначатися в мотивувальній частині, впливають із переліку питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку, відповідно до статті 368 КПК. Ці питання вирішуються в нарадчій кімнаті, але саме письмове обґрунтування мотивів та висновків суду щодо них робить мотивувальну частину повною. Два компоненти з цього переліку є центральними для вмотивованого рішення: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа (п. 1 ч. 1 ст. 368 КПК), та чи містить це діяння склад кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 368 КПК). Повний перелік питань статті 368 розглядається далі у цьому модулі у вигляді контрольного переліку 4.

Контрольний перелік 2 перевіряє, чи може суддя дати ствердну відповідь на такі запитання стосовно виправдувального вироку (п. 1 ч. 3 ст. 374 КПК):

- Чи визнане судом недоведеним формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі?

- Чи пояснюється у вироку, чому докази не підтверджують обвинувачення?
- Чи пояснюються у вироку мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд?

У разі визнання особи винуватою (п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК), контрольний перелік 2 перевіряє:

- чи сформульовано у вироку обвинувачення, визнане судом доведеним, і чи пояснюється, чому докази його підтверджують, зокрема із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення;
- чи визначено у вироку статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений?
- чи викладено у вироку докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів?
- чи пояснюється у вироку, чому елементи злочину вважаються наявними, і чи визначено правові норми, застосовні для досягнення такого висновку?
- чи пояснюються мотиви зміни обвинувачення або підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, якщо судом приймалися такі рішення?
- чи наведено у вироку мотиви призначення покарання, у тому числі обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, чи мотиви звільнення від відбування покарання?
- у разі подання цивільного позову, чи наведено у вироку підстави рішення у такій справі.

Тренерам слід наголосити учасникам, що вимога контрольного переліку 2 зазначати докази на підтримку встановлених фактів детально розглядається в модулі 3, а вимога щодо обґрунтування наявності складу злочину — у модулях 4 та 5.

6. Ознайомити учасників з Контрольним переліком 3 — Зміст резолютивної частини вироку

Тренер має представити Контрольний перелік 3 (частина 4 статті 374 КПК), зазначаючи, що на відміну від контрольного переліку 2, його вимоги є здебільшого адміністративними та процесуальними, радше ніж такими, що потребують обґрунтування.

У разі визнання особи невинуватою (п. 1 ч. 4 статті 374 КПК) в резолютивній частині зазначаються:

- ідентифікаційні дані обвинуваченого, рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання;
- будь-яке рішення про закриття провадження щодо юридичної особи;
- будь-яке рішення про поновлення в правах, обмежених під час кримінального провадження;
- будь-яке рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження;
- будь-яке рішення щодо речових доказів і документів;

- будь-яке рішення щодо процесуальних витрат;
- строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження;
- порядок отримання копій вироку та інші відомості.

У разі визнання особи винуватою (п. 2 ч. 4 стаття 374 КПК) в резолютивній частині зазначаються:

- ідентифікаційні дані обвинуваченого, рішення про визнання його винуватим, відповідні статті закону України про кримінальну відповідальність;
- покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними; остаточна міра покарання; початок строку відбування покарання, включаючи посилання на статтю 69 КК, коли призначається більш м'яке покарання, ніж передбачене законом;
- якщо обвинувачений звільнений від відбування покарання з випробуванням, відповідні деталі;
- будь-яке рішення про цивільний позов;
- будь-яке рішення про інші майнові стягнення і підстави цих рішень;
- будь-яке рішення щодо речових доказів і документів;
- будь-яке рішення щодо спеціальної конфіскації;
- будь-яке рішення про винагороду викривачу;
- будь-яке рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження;
- рішення про залік досудового тримання під вартою;
- строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку.

7. Ознайомити учасників з Контрольним переліком 4 — Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку

Тренер має повернутися до статті 368 КПК і представити повний перелік питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку. Як зазначалося вище, ці питання вирішуються у нарадчій кімнаті, але саме їх письмове обґрунтування робить мотивувальну частину повною:

- чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа;
- чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений, а у справах про міжнародні злочини — з урахуванням застосовних норм міжнародного права;
- чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення;
- чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення;
- чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме; та
- яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати.

8. Пов'язати контрольні переліки до статті 370 КПК.

Тренер має завершити огляд контрольних переліків, повернувшись до статті 370 КПК, відповідно до якої судові рішення, зокрема вироки у справах про міжнародні злочини, мають бути законними, обґрунтованими і вмотивованими. Тренер має наголосити на тому, що частина 4 статті 370, відповідно до якої «вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення», безпосередньо пов'язує вимогу щодо вмотивованості рішення з викладенням відповідних мотивів і підстав у письмовій формі. Саме допомогти суддям виконати цю вимогу, більшою мірою, ніж будь-яку іншу вимогу статті 370, покликані контрольні переліки 1–4.

9. Завершити сесію, пояснивши мету письмового вироку.

- На завершення пояснення тренер має повернутися до перших принципів. Письмовий вирок допомагає читачам — обвинуваченому, обвинуваченню, суддям апеляційного суду та громадськості — зрозуміти, чи переконаний суддя поза розумним сумнівом у винуватості обвинуваченого. Для цього суддя має не лише переконатися, що його рішення достатньо підкріплені доказами, обґрунтовані, законні та вмотивовані, але й показати це читачам у тексті вироку.
- Тренери можуть завершити цей розділ висловом Лорда-головного судді Г'юарта з англійської справи 1924 року *R v Sussex Justices, ex parte McCarthy* (Король проти суддів Сассексу): «Правосуддя має не лише відправлятися, має також бути чітко і беззаперечно видно, що воно відправляється».

НАВЧАЛЬНІ ВПРАВИ

- З огляду на обмежену кількість часу, виділену на цей модуль, тренерам рекомендується зробити навчальні вправи стислими та зосередитися на контрольних переліках, а не на аналізі конкретних справ. Одним із варіантів є коротка вправа у парах: тренер заздалегідь готує один невеликий анонімізований витяг з вироку українського суду (це може бути вступна частина, частина мотивувальної частини або резолютивна частина) і роздає його, не зазначаючи, який саме контрольний перелік він має ілюструвати. Працюючи в парах, учасники визначають, якому з контрольних переліків 1–4 відповідає цей витяг і які саме конкретні пункти він задовольняє. Після цього тренер називає правильну відповідь та обговорює з групою елементи, яких, можливо, бракує. Мінімальний час для якісного виконання цієї вправи становить від 10 до 15 хвилин.
- За наявності додаткового часу тренери можуть запропонувати учасникам більш розлогу альтернативу: провести індивідуально або в парах повний самоаудит анонімізованого вироку, який вони написали чи переглядали у справі про міжнародні злочини. Під час цієї вправи вони перевіряють його вступну, мотивувальну та резолютивну частини на відповідність контрольним перелікам 1–3, а також фіксують будь-які питання статті 368 КПК (контрольний перелік 4), які не були чітко відображені в тексті. Цей варіант вправи потребує щонайменше 30 хвилин, тому його може бути важко вмістити у 45-хвилинний ліміт, виділений на цей модуль.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Тренери можуть використати деякі чи всі з наведених нижче запитань для підбиття підсумків сесії або ініціювання обговорення під час модулю:

1. У яких випадках у вашій нинішній практиці, якщо такі є, мотивувальна частина ґрунтується на неявному висновку, а не на чітко сформульованому письмовому висновку — і що необхідно для того, щоб сформулювати такий висновок чітко? Чи виникали у вас труднощі під час написання розгорнутих та обґрунтованих висновків щодо будь-яких аспектів у справах про міжнародні злочини?
2. Відповідно до статті 370 КПК, рішення має бути «вмотивованим» завдяки викладу «належних і достатніх» мотивів і підстав його ухвалення. Що означає «достатні» в справі про міжнародні злочини з огляду на їх обсяг і складність порівняно зі звичайною кримінальною справою?
3. Відповідно до загального положення частини 3 статті 374 КПК щодо мотивувальної частини, у вироку мають зазначатися мотиви ухвалення «інших рішень... та положення закону, якими керувався суд». Спираючись на ваш досвід, які види інших рішень ви найчастіше зазначаєте у справі про міжнародні злочини?

Мета цих запитань — на початковому етапі навчання виявити, у яких моментах поточна практика учасників може спиратися на приховані (імпліцитні) міркування, а не на чіткі письмові висновки, як того вимагає стаття 374 КПК. Тренерам не варто очікувати остаточних відповідей на цьому етапі: це обговорення покликане окреслити складні питання, до яких повернуться у наступних модулях, зокрема у модулях 3, 4 та 5.

ЩО ДАЛІ?

Суддям-тренерам слід підбити підсумок, чітко продемонструвавши зв'язок цього модуля з тим, що буде далі у програмі. Цей модуль закладає структурну базу — поділ вироку на три частини відповідно до статті 374 КПК і стандарт статті 370 щодо законності, обґрунтованості та вмотивованості — у межах якої висвітлюватимуться усі наступні модулі. Модуль 2 пов'язує мотивувальну частину з міжнародними стандартами права на справедливий судовий розгляд і найкращою практикою міжнародних кримінальних трибуналів.

У модулі 3 розглядається найкраща практика оцінки доказів і встановлених судом фактів у мотивувальній частині вироку — доказовий компонент контрольного переліку 2. У модулях 4 і 5 наведено покрокові методи формулювання висновків суду у мотивувальній частині — вимога контрольного переліку 2 щодо пояснення того, чому елементи складу злочину є доведеними, а також загального положення стосовно інших вирішених питань. Тренери мають нагадати учасникам, що контрольні переліки 1–4 залишатимуться для них орієнтиром щодо офіційних вимог КПК протягом усього подальшого навчання.

МОДУЛЬ 2. НАПИСАННЯ ВМОТИВОВАНИХ ВИРОКІВ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

Цілі навчальної сесії

По завершенню сесії учасники зможуть:

- Пояснити, чому право на обґрунтоване рішення є частиною обов'язкових міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини відповідно до МПГПП та ЄСПЛ, а також як стаття 17 Закону про виконання рішень ЄСПЛ вимагає від національних судів застосовувати цю судову практику безпосередньо.
- Описувати загальний стандарт ЄКПЛ за частиною 1 статті 6, зокрема її обсяг застосування та обмеження, щодо того, коли у судовому рішенні має бути прямо розглянуто аргумент сторони.
- Визначати у вироках у справах «Нечипорук і Йонкало проти України», «Чжан проти України» та «Ситник проти України» спільну помилку в обґрунтуванні, яку ЄСПЛ встановив у кожній із цих справ.
- Пояснювати переконливі стандарти, які не мають обов'язкової сили, щодо вмотивованих судових рішень, розроблені МТКЮ, МТР, МЗМКТ та МКС, зокрема те, як у них розглядається питання відсутності згадки доказів, елементів складу злочинів та доводів сторін.
- Застосовувати контрольний перелік 5 для визначення того, чи достатньо чітко викладено у вирокі підстави та розглянуто аргументи, які можуть бути вирішальними для результату розгляду.

Відповідна глава Посібника

Глава 2 «Написання вмотивованих вироків відповідно до міжнародних стандартів прав людини» (містить контрольний перелік 5).

Пропонована тривалість

45 хвилин. З огляду на обсяг судової практики, що розглядається у цьому модулі — три рішення ЄСПЛ проти України і три приклади з судової практики міжнародних кримінальних трибуналів — судді-тренери можуть взяти справи ЄСПЛ за основу заняття, а матеріали МТКЮ / МКС представити стисліше, заглиблюючись у деталі, лише якщо дозволяє час.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Переконатися, що учасники мають друкований чи електронний примірник «Посібника з написання судових рішень», зокрема главу 2 та контрольний перелік 5 для цієї сесії.

- Вивести на екран стислий виклад рішень у справах «Нечипорук і Йонкало проти України», «Чжан проти України» та «Ситник проти України» із «Посібника з написання судових рішень», що згадуються у слайдах презентації.
- Якщо часу обмаль, тренери можуть детально висвітлити три справи ЄСПЛ, а матеріали щодо справ Перишича, Кордича та Черкеза і Бемби розглянути у формі коротшого, стислого обговорення, оскільки рішення ЄСПЛ є обов'язковими для українських судів, тоді як рішення інших судів слугують лише додатковим переконливим орієнтиром.

Візуальні матеріали

Див. Частину 5 «Візуальні матеріали» — презентація для Модуля 2.

Використовуйте презентацію протягом усього модуля для доповнення нотаток для тренера та ознайомлення учасників із міжнародними стандартами у сфері прав людини та стандартами міжнародних кримінальних трибуналів щодо вмотивованих судових рішень

Матеріали для цього модуля

- «Посібник з написання судових рішень», глава 2 (зокрема контрольний перелік 5)
- Презентація PowerPoint, модуль 2 (частина 5 цих методичних рекомендацій)
- Необов'язково: витяги з рішень у справах «Нечипорук і Йонкало проти України», «Чжан проти України», «Ситник проти України», Перишича, Кордича та Черкеза, що наведені в «Посібнику з написання судових рішень», для практичної вправи.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Пояснити, чому цей модуль важливий.

У главі 2 Посібника розглядається джерело обов'язків щодо обґрунтування судових рішень, яке відрізняється від положень КПК, розглянутих у Модулі 1: право на вмотивоване рішення як складова права на справедливий судовий розгляд відповідно до міжнародного права у сфері прав людини, що є обов'язковим для України. Тренеру слід почати з пояснення того, що Україна є державою-учасницею МПГПП, а також ЄКПЛ та протоколів до неї, і що стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вимагає від національних судів застосовувати ЄКПЛ та практику ЄСПЛ безпосередньо, а не просто звертатися до них як до джерела, що має лише переконливий характер. Усе подальше викладення матеріалу в цьому модулі ґрунтується саме на цьому національному правовому зобов'язанні.

Тренерам слід пов'язати це з вимогами до мотивувальної частини вироку, що розглядалися в модулі 1 (частина 3 статті 374 КПК), також вони можуть зазначити, що вимоги КПК і стандарт щодо справедливого судового розгляду, що розглядалися в цьому модулі, — це не два окремих зобов'язання. Цей взаємозв'язок відображено в контрольному переліку 5, який розглядається наприкінці цього модуля і вимагає від

суддів гарантувати право на справедливий судовий розгляд у контексті вмотивованості рішення на додачу до дотримання вимог статей 368, 370 та 374 КПК.

2. Представити стандарт ЄСПЛ.

Суддя-тренер має висвітлити загальні принципи ЄСПЛ щодо права на вмотивоване рішення, зокрема обсяг і межі цього права, перш ніж переходити до практичних прикладів трьох справ. Відповідно до пункту 1 статті 6 ЄКПЛ, національні суди повинні достатньо чітко викласти підстави своїх рішень. Обсяг цього зобов'язання залежить від характеру рішення та обставин справи: сторони мають право на конкретну, пряму відповідь на аргументи, які є вирішальними для результату розгляду, але не на детальну відповідь на кожен піднятий аргумент. У справах, які розглядаються професійними суддями — як-от у судових процесах в Україні щодо міжнародних злочинів — розуміння обвинуваченим підстав свого засудження ґрунтується насамперед на мотивувальній частині судового рішення, що робить чіткість таких мотивів особливо важливою.

Суддя-тренер має також пояснити, чому існує це зобов'язання, а не лише його вимоги: вмотивовані рішення демонструють сторонам, що їх почули, що сприяє прийняттю результату судового розгляду, а також зобов'язують суддів обґрунтовувати свої висновки об'єктивними аргументами, забезпечуючи при цьому права сторони захисту. Інакше кажучи, тренери мають висвітлювати вимогу щодо обґрунтованості не як формальність, а як сутнісну гарантію, пов'язану з легітимністю та правами обвинуваченого.

Далі суддя-тренер має представити три справи ЄСПЛ щодо України, наведені в «Посібнику з написання судових рішень» і на слайдах презентації до модуля 2, як приклад однієї й тієї ж помилки: мовчання національного суду щодо аргументів або доказів, які могли б мати вирішальне значення для результату розгляду справи.

3. Використати три справи ЄСПЛ для ілюстрації практичного тесту.

- *Справа ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України»*. Ключового свідка у справі про вбивство, що розглядалася в українському суді, було затримано в адміністративному порядку на момент допиту, під час якого він дав показання проти заявника, хоча раніше він не заявляв про причетність заявника до вбивства. Заявник також надав як доказ аудіозапис розмови, у якій свідок начебто визнав, що «обмовив» заявника «під тиском працівників міліції». Українські суди відхилили доводи заявника про те, що до свідка застосовували примус, не взявши до уваги ні зміну показань під час адміністративного затримання або навіть сам факт перебування свідка під вартою, ні існування аудіозапису, хоча його було долучено до матеріалів справи. З огляду на викладене вище, ЄСПЛ дійшов висновку про те, що не було наведено достатніх підстав врахування показань свідка і що мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.
- *Справа ЄСПЛ «Чжан проти України»*. Показання трьох свідків неодноразово змінювалися під час розслідування і судового розгляду — один змінював свої показання чотири рази, зрештою додавши деталі, про які досі не згадував. Інша особа зізналася в убивстві, але його показання були визнані недопустимими. Заявник піднімав ці питання впродовж провадження, але суд першої інстанції засудив заявника без жодної згадки про це, назвавши показання свідків «послідовними та підтвердженими іншими доказами»; вищі суди погодилися з таким підходом,

«не надавши додаткових коментарів». ЄСПЛ дійшов висновку, що нездатність національних судів дати оцінку конкретним, доречним аргументам заявника щодо серйозних недоліків у доказах обвинувачення, а також щодо виключення доказів захисту, становила порушення за пунктом 1 статті 6 Конвенції.

- *Справа ЄСПЛ «Ситник проти України».* Посадовця антикорупційного органу було визнано винним в одержанні подарунків переважно на підставі показань одного свідка, без урахування судом неузгодженості між показаннями цього свідка, протилежних показань свідка захисту, чи ймовірних мотивів свідка — з огляду на його нещодавнє клопотання про вилучення з офіційного реєстру відомостей про його попередню судимість. Клопотання про відвід судді, який сам був залучений як свідок і ймовірний підозрюваний у паралельному кримінальному провадженні щодо одержання хабаря, було відхилено без будь-якого обґрунтування, а апеляційний суд взагалі не згадав відповідний аргумент заявника у своїй постанові. ЄСПЛ постановив, що прийняття показань свідка як вирішальних без розгляду серйозних протилежних аргументів було «очевидно необґрунтованим», а невмотивована відмова у задоволенні клопотання про відвід означала, що заявник не мав справедливого судового розгляду безстороннім судом — що у сукупності становить порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Спільні риси. Суддя-тренер має підсумувати висновок із цих трьох прикладів: у кожній справі ЄСПЛ встановив порушення, оскільки національні суди прямо не розглянули аргументи, що могли бути вирішальними для результату розгляду. Обов'язок полягає не в тому, щоб реагувати на всі аргументи, а в тому, щоб прокоментувати ті з них, які впливають на остаточне рішення. Такої помилки в обґрунтуванні можна уникнути, і тренери мають наголосити, що на це слід звертати особливу увагу в судових процесах щодо міжнародних злочинів. Адже у таких справах може виникати психологічно зрозуміле, але процесуально недопустиме ігнорування доводів військовослужбовців РФ чи неприйняття аргументів захисту у кримінальних провадженнях *in absentia*.

Судді-тренери можуть запитати учасників, чи мають вони будь-які питання щодо справ ЄСПЛ, міркування чи приклади з власної практики написання вироків, якими вони хочуть поділитися стосовно зобов'язання розглядати аргументи, що можуть бути вирішальними для результату розгляду.

4. Представити стандарт Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та його зв'язок із правом на апеляційне оскарження.

Суддя-тренер має представити позицію Комітету з прав людини щодо вмотивованості судових рішень як складову права на апеляційне оскарження. Частина 5 статті 14 МПГПП гарантує право на перегляд вироку судом вищої інстанції. Комітет з прав людини зазначив, що це право «може бути ефективно реалізоване лише в тому випадку, якщо засуджена особа має право на доступ до належним чином обґрунтованого письмового рішення суду першої інстанції» — щонайменше на першому рівні апеляційного оскарження, якщо національне законодавство передбачає кілька апеляційних інстанцій. Тренерам варто зауважити, що це напряду пов'язує вимогу щодо вмотивованості вироку з іншою гарантією справедливого судового розгляду: без належного обґрунтування в апеляційному порядку неможливо по суті перевірити висновки суду першої інстанції.

5. Пояснити переконливе значення практики міжнародних кримінальних трибуналів (МКТЮ, МКТР, МЗМКТ)

Тренер має чітко зазначити учасникам, що судова практика МТКЮ, МКТР, МЗМКТ та інших міжнародних і гібридних трибуналів не є обов'язковою для українських судів, на відміну від наведених вище стандартів ЄСПЛ. Проте вона пропонує переконливі орієнтири щодо того, яким має бути вмотивоване рішення у справі про міжнародні злочини, зокрема у специфічних контекстах оцінки доказів, елементів складу злочинів та доводів сторін.

Відповідно до загального стандарту, судова палата повинна чітко і точно формулювати фактичні обставини та висновки щодо застосування норм права, на підставі яких вона прийняла рішення про засудження чи виправдання обвинуваченого. Як і у випадку зі стандартом ЄСПЛ, обсяг вимоги щодо надання письмових обґрунтувань може бути різним залежно від характеру рішення та має визначатися з урахуванням обставин справи. Тренеру слід представити три сфери, в яких цей стандарт пройшов перевірку на практиці: оцінка доказів, елементи злочинів, а також доводи й аргументи сторін.

- *Оцінка доказів.* Судова палата не зобов'язана посилатися на кожне показання свідків чи кожен доказ у справі. Якщо немає ознак того, що судова палата не взяла до уваги певні докази, вважається, що вона оцінила всі докази у справі. Утім, якщо судова палата у своєму обґрунтуванні й висновках не взяла до уваги особливо важливий доказ, це може свідчити про те, що вона проігнорувала цей доказ, а отже, може означати невиконання вимоги щодо надання вмотивованого висновку. У випадках, коли рішення ґрунтується на доказах упізнання, судова палата повинна суворо й чітко сформулювати фактори, які підтверджують ці докази, та розглянути будь-які суттєві фактори, що свідчать проти їх надійності.

МТКЮ, рішення суду апеляційної інстанції у справі *Перишича*, пункти 90-96. Судова палата визнала Перишича винуватим у воєнних злочинах на підставі концепції командної відповідальності за бездіяльність щодо покарання осіб, відповідальних за обстріл Загреба. При цьому палата прямо не розглянула і не проаналізувала показання двох ключових свідків, які вказували на відсутність у нього керівних повноважень стосовно ймовірних виконавців. Водночас, у інших частинах рішення палата спиралася на дані показання, не спростовуючи їх, та сама визнала, що було «порівняно небагато доказів» наявності фактичного контролю. Апеляційна палата ухвалила, що з огляду на недостатню кількість актуальних доказів і надійність показань, що суперечать висновкам Судової палати, просто «зазначити про існування цих показань» недостатньо, а тому це є невиконанням вимоги щодо надання вмотивованого висновку.

Судді-тренери можуть запропонувати учасникам ознайомитися з повним витягом у «Посібнику з написання судових рішень» під час обговорення цього питання, а також запитати в учасників, чи мають вони запитання або коментарі щодо того, як МТКЮ підійшов до вирішення цього питання.

- *Елементи злочинів.* Судова палата повинна надати обґрунтовані факти щодо кожного елемента складу злочину.

МТКЮ, рішення Апеляційної палати у справі *Кордича і Черкеза*, пункти 382-385. Судова палата дійшла чіткого висновку, згідно з яким у більшості випадків злочини були встановлені без «встановлення конкретних фактів щодо кожного елемента

складу злочинів». Апеляційна палата вважала, що імпліцитно встановити всі відповідні факти недостатньо: необхідно «розглянути всі елементи складу злочину й оцінити відповідні докази на їхнє підтвердження», щоб апеляційна палата могла переглянути вирок, і жодне загальне формулювання не може замінити цей обов'язок. Тренери мають наголосити на зв'язку з модулем 4: це аналог методу покрокового аналізу в контрольному переліку 7 Посібника на рівні міжнародних трибуналів.

Судді-тренери можуть запропонувати учасникам ознайомитися з повним витягом у «Посібнику з написання судових рішень» під час обговорення цього питання, а також запитати в учасників, чи мають вони запитання або коментарі щодо того, як МТКЮ підійшов до вирішення цього питання.

- *Доводи й аргументи сторін.* Вимога щодо надання мотивованого висновку стосується вироку загалом, а не кожного доводу, наведеного під час судового розгляду. Це зобов'язання є вужчим, ніж може здатися на перший погляд: суддя не зобов'язаний покроково відповідати на кожен аргумент, але у вирок загалом мають чітко розкриватися причини, з яких вирішальні аргументи були прийняті чи відхилені. У поєднанні з наведеною вище практикою ЄСПЛ практична перевірка така сама: чи міг цей аргумент вплинути на результат розгляду справи? Якщо так, відповідь на нього обов'язково має міститися в тексті вироку.

6. Представити стандарт МКС на основі статті 74 та справи Бемби

Відповідно до статті 74 Статуту МКС, ступінь обґрунтування залежить від обставин справи, але необхідно достатньо чітко вказати підстави прийняття рішення. Таке обґрунтування не обов'язково вимагає цитування кожного окремого фактору, що розглядався Судовою палатою, але необхідно зазначити, на які факти вона спиралася під час формулювання свого висновку.

МКС, рішення Апеляційної палати у справі *Бемби*, пункти 51–54. Тренеру слід представити принципи, якими керувалася Апеляційна палата МКС у справі Бемби:

- має бути чітко визначено, які факти палата встановила поза розумним сумнівом і як вона оцінювала докази, щоб дійти таких фактичних висновків;
- палата не зобов'язана описувати кожен аргумент, наведений сторонами, або кожен доказ, що стосується конкретного висновку, за умови, що вона достатньо чітко зазначить підстави прийняття свого рішення;
- палата має певну свободу розсуду щодо того, що зазначити, а що не зазначити в мотивувальній частині рішення; не всі фактичні або потенційні недоліки обґрунтування вважатимуться порушенням статті 74(5) Статуту; та
- ключовим критерієм є те, чи був неврахований доказ, який, на перший погляд, стосується фактичного висновку, настільки важливим, що його упущення позбавляє можливості встановити, як саме палата дійшла свого висновку.

Судді-тренери можуть запропонувати учасникам ознайомитися з повним витягом у «Посібнику з написання судових рішень» під час обговорення цього питання, а також запитати в учасників, чи мають вони запитання або коментарі щодо підходу МКС. Тренери можуть поставити такі запитання:

- Чи існує суттєва відмінність між стандартом МКС та стандартами МТКЮ, МТР та МЗМКТ?

- З огляду на ратифікацію Україною Римського статуту МКС та ухвалення законодавства на його виконання, чи вважають судді-учасники стандарти МКС такими, що мають більшу переконливу силу для українських судів?

7. Ознайомити учасників із Контрольним переліком 5 — Забезпечення права на вмотивоване судове рішення як складової права на справедливий судовий розгляд.

Тренер має завершити огляд стандартів, представивши контрольний перелік 5 і пояснюючи, що окрім дотримання вимог статей 368, 370 та 374 КПК (які розглядалися в модулі 1), судді повинні також переконатися, що:

- у вироку є належні та достатні мотиви й підстави для висновків судді; та
- у вироку враховано аргументи сторін, що можуть бути вирішальними для результату провадження.

Тренери мають наголосити учасникам, що контрольний перелік 5 не є одноразовою вимогою, яка обмежується лише цим модулем: глава 3 ґрунтується на цьому стандарті під час оцінки доказів, а глава 4 — під час формулювання висновків у справі, а це означає, що контрольний перелік 5 по суті повторюватиметься протягом усього подальшого навчання.

8. Завершити, пов'язавши цей стандарт із наступними модулями.

Тренеру слід завершити розбір рекомендацій, підбивши загальні підсумки. Стандарти ЄКПЛ, МПГПП та практика міжнародних трибуналів збігаються в одному єдиному правилі: у вироку мають прямо розглядатися ті аргументи та докази, які можуть мати вирішальне значення для результату розгляду справи. Обов'язок полягає не в тому, щоб відповідати на всі аргументи, а в тому, щоб розглянути ті з них, що впливають на остаточне рішення. Мовчання щодо вирішального питання саме по собі є ненаданням обґрунтування.

НАВЧАЛЬНІ ВПРАВИ

1. Якщо судді-тренери вважають, що проведенню цього модуля посприє практична вправа, вони можуть побудувати її навколо трьох справ ЄСПЛ проти України, оскільки вони є обов'язковими для врахування національними судами і, найімовірніше, знайдуть найбільший відгук у власній практиці учасників. Одним із варіантів є таке коротке завдання: роздайте фактичні обставини одного або двох витягів зі справ «Нечипорук і Йонкало проти України», «Чжан проти України» або «Ситник проти України», які використовуються в «Посібнику з написання судових рішень», але без висновків ЄСПЛ, і попросіть учасників у парах визначити, який саме аргумент чи доказ національний суд залишив поза увагою і чи міг він, на їхню думку, мати вирішальне значення для результату розгляду справи, після чого тренер розкриє фактичне рішення ЄСПЛ і обговорить його з групою. Мінімальний час, необхідний для змістовного виконання цієї вправи, становить від 15 до 20 хвилин.
2. Далі, якщо дозволяє час, можна повторити цю саму вправу з витягами зі справ Перишича чи Кордича й Черкеза і попросити учасників виявити таку саму помилку — неврахування вирішальних доказів або елементів складу злочину — але вже в контексті практики міжнародних трибуналів, яка має переконливий, а не обов'язковий характер.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Тренери можуть використати деякі чи всі з наведених нижче запитань для підбиття підсумків сесії або ініціювання обговорення під час модуля:

1. У справах «Нечипорук і Йонкало проти України», «Чжан проти України» та «Ситник проти України» ЄСПЛ щоразу констатував неврахування аргументів, які могли б мати вирішальне значення. Як у вашій власній практиці під час підготовки тексту вироку ви визначаєте, які саме доводи захисту є достатньо «вирішальними», щоб вимагати прямої відповіді?
2. Стандарт у справі Кордича та Черкеза вимагає, щоб «усі складові елементи злочину були викладені письмово», а не просто приховано (імпліцитно) встановлені. З огляду на кількість елементів, притаманних міжнародним злочинам (об'єктивні, суб'єктивні, контекстуальні, а також форми відповідальності), які практичні методи написання рішень могли б допомогти гарантувати, що жоден із них не буде проігнорований?
3. Стандарт МКС у справі Бемби надає палатам «певний ступінь свободи розсуду» щодо того, які питання розглядати. Де б ви провели межу між свободою розсуду суду щодо обґрунтування та ненаданням оцінки аргументу, який міг би вплинути на результат розгляду справи?

Мета цих запитань — провести учасників від абстрактного стандарту до їхньої власної практики написання судових рішень: тренерам слід за можливості спонукати учасників наводити конкретні приклади з їхньої судової практики, а не просто висловлювати загальну згоду з цим принципом.

ЩО ДАЛІ?

Суддям-тренерам слід підбити підсумок, чітко пов'язавши цей модуль із тим, що буде далі у програмі. Модуль 1 визначив закріплені в КПК вимоги до структури вироку; цей модуль додав другий, незалежний рівень зобов'язань — право на вмотивоване судові рішення як складову права на справедливий судовий розгляд відповідно до міжнародного права у сфері прав людини, яке застосовується на додаток до вимог КПК, а не замість них. У модулі 3 цей стандарт застосовується до оцінки доказів: той самий обов'язок розглядати вирішальні аргументи, але вже стосовно доказових спорів. Модулі 4 і 5 застосовують його покроково до формулювання висновків суду щодо кожного злочину, форми відповідальності та обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь. Тренерам слід нагадати учасникам, що контрольний перелік 5 залишатиметься для них орієнтиром щодо самого стандарту обґрунтування в контексті права на справедливий судовий розгляд протягом усього подальшого навчання.

МОДУЛЬ 3. ВИКЛАДЕННЯ СУДДЕЮ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ ТА ВСТАНОВЛЕНИХ СУДОМ ФАКТІВ

Цілі навчальної сесії

По завершенню сесії учасники зможуть:

- Пояснювати конкретні функції, які виконує обґрунтована оцінка доказів та виклад встановлених судом фактів, зокрема забезпечення можливості апеляційного перегляду та дисциплінування власного процесу міркування судді.
- Визначати вимоги частини 2 статті 374, пункту 1 частини 2 статті 368, частини 1 статті 91 КПК щодо оцінки доказів і встановлення фактів.
- Описувати «нарративний підхід» до представлення доказів і фактичних висновків, що використовується міжнародними кримінальними трибуналами, зокрема такі структуровані запитання: хто, що, стосовно кого вчинив, що саме сталося, коли, де, як і чому.
- Застосовувати п'ять найкращих практик, викладених у контрольному переліку 6 «Посібника з написання судових рішень», що відрізняють обґрунтовану оцінку доказів від простого узагальнення чи переліку доказів.
- Скласти або критично аналізувати стислу нарративну оцінку доказів, застосовуючи контрольний перелік 6 до наданого сценарію.

Відповідна глава «Посібника з написання судових рішень»

Глава 3 «Оцінка доказів та викладення встановлених судом фактів» (містить контрольний перелік 6).

Пропонована тривалість

2 години — 2 години 30 хвилин.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Переконатися, що учасники мають друкований чи електронний примірник «Посібника з написання судових рішень», зокрема главу 3 і контрольний перелік 6, для цієї сесії.
- Поширити контрольний перелік 6 у вигляді окремого односторінкового роздаткового матеріалу, щоб учасники могли використовувати його як робочий інструмент під час цього модуля, а потім — під час опрацювання гіпотетичної фабули справи у Модулі 6.
- Роздрукувати і поширити чи вивести на екран витяги з рішень МКС у справі Катанги, що згадуються в презентації, щоб учасники могли безпосередньо до них звертатися.
- У разі обмежень у часі тренери можуть детально викласти найкращу практику 1–3, а практики 4–5 залишити для коротшого обговорення, перенісши письмову вправу в повному обсязі до сесії з опрацювання гіпотетичної фабули справи у модулі 6.

Візуальні матеріали

Див. Частину 5 «Візуальні матеріали» — презентація для Модуля 3.

Використовуйте презентацію протягом усього модуля, щоб доповнювати нотатки для тренера та ознайомлювати учасників із наративним підходом і п'ятьма найкращими практиками представлення оцінки доказів та фактів, встановлених судом.

Матеріали для цього модуля

- «Посібник з написання судових рішень», глава 3 (у тому числі контрольний перелік 6)
- Презентація PowerPoint, модуль 3 (частина 5 цих методичних рекомендацій)
- Необов'язково: витяги з матеріалів справ Катанги, Аль-Хассана, Станішича і Симатовича для навчальних вправ, взяті з глави 3 «Посібника з написання судових рішень».

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

1. Пояснити, чому цей модуль важливий.

У главі 3 «Посібника з написання судових рішень» розглянуто питання оцінки суддею доказів та встановлених судом фактів у письмовому вирокі. Тренер має почати з пояснення, що ця частина вироку виконує щонайменше три функції: пояснює читачам, зокрема сторонам і громадськості, чому суд вважає або не вважає докази надійними і достовірними, і чи підтверджують ці докази факти в справі; дозволяє вищим судам оцінити висновки суду щодо доказів і фактів під час апеляційного перегляду справи; проведення обґрунтованої оцінки доказів дозволяє судді забезпечити логічність, послідовність і повноту його висновків.

Тренери можуть пов'язати цей матеріал із загальним обговоренням вмотивованих судових рішень у модулі 2, зауваживши, що глава 3 містить конкретну методику саме для доказової частини такого обґрунтування.

2. Представити українську правову базу щодо письмової оцінки доказів.

Тренер має назвати учасникам відповідні положення КПК, перш ніж переходити до міжнародної практики.

- Частина 3 статті 374 КПК вимагає, щоб мотивувальна частина вироку містила оцінку доказів і встановлені судом факти.
- Пункт 1 частини 1 статті 368 вимагає, щоб суд встановив, чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа.
- Частина 1 статті 91 визначає обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення).

Тренеру слід чітко зазначити, що Посібник не має на меті вичерпно викласти українське законодавство про оцінку доказів, а зосереджується саме на тому, як представити цю оцінку в письмовому вигляді. Однак учасникам слід нагадати про супутні положення щодо доказування, які містяться в Главі 4 КПК і є основою цієї

вправи. До них належать стаття 94 (оцінка доказів), стаття 85 (належність), статті 86–90, частина 3 статті 214 та частина 8 статті 223 (допустимість), а також статті 95–102 (показання, речові докази та документи, а також висновок експерта).

3. Представити наративний підхід до викладення доказів і фактичних висновків.

Далі тренеру слід представити «наративний підхід», що використовується міжнародними кримінальними трибуналами. Слід пояснити, що відповідно до цього підходу, вирок має містити узагальнений виклад фактів, підтверджених доказами, а не просто перелік доказів. Питання надійності доказів оцінюють мірою їх виникнення, особливо щодо заявлених фактів, що є спірними, а з особливо важливих питань палата детально встановлює факти, зазначаючи у письмовій формі, чи було встановлено важливі факти, і пояснюючи, чому, спираючись на докази.

Тренерам слід зазначити, що судді зазвичай коротко перелічують встановлені факти в частині вироку з письмовими висновками, що є предметом розгляду модуля 4 (глава 4 «Посібника з написання судових рішень»), — таким чином демонструючи чіткий зв'язок між цим і наступним модулями. Наративний підхід допомагає побудувати обговорення навколо таких шести запитань, які тренери можуть записати для наочності під час сесії:

- Хто кому і що зробив?
- Що сталося?
- Коли?
- Де?
- Як? і Чому?

4. Використати вирок у справі Катанги як наскрізний приклад.

Приклади, наведені у презентації до цього модуля, передусім взяті з витягів з вироку Судової палати МКС у справі Катанги (7 березня 2014 року), яким Германа Катангу було визнано винним у пособництві в скоєнні воєнних злочинів і злочинів проти людяності за участь у бійні в селі Богоро Демократичної Республіки Конго у 2003 році. Тренер має стисло описати контекст: село Богоро розташоване в регіоні Демократичної Республіки Конго, де з 1999 по 2003 рік відбувався жорстокий конфлікт між етнічними групами Ленду, Нгіті та Хема. 24 лютого 2003 року збройні угруповання Ленду і Нгіті напали на село Богоро, де проживали переважно представники Хема. Судова палата використала наративний підхід для узагальнення й оцінки доказів знищення власності противника і пограбуванні, описуючи, що сталося, коли і як, зокрема хто що зробив і кому, пояснюючи, як вона оцінювала ці докази, спиралася на них чи виключала їх, а також робила конкретні висновки щодо того, чи були встановлені необхідні факти.

Тренери можуть використати лише цей один наскрізний приклад для ілюстрації більшості наведених нижче найкращих практик, замість того щоб наводити як приклад по новій справі для кожної з них. Саме такий підхід пропонується в презентації PowerPoint. Якщо суддя-тренер віддає перевагу іншому прикладу, він може скористатися витягами з вироку МЗМКТ у справі Станішича та Симатовича, які представлені в «Посібнику з написання судових рішень» (МЗМКТ, вирок Судової палати у справі Станішича та Симатовича, пункти 506–516, 527–531). Там

розглядаються ролі обвинувачених у формуванні та керуванні силами, що брали участь у вбивствах, узагальнюються та аналізуються докази в оповідній формі.

5. Ознайомити учасників із Контрольним переліком 6 — П'ять кращих практик представлення оцінки доказів та фактичних висновків.

Спираючись на українське законодавство і практику міжнародних судів, у контрольному переліку 6, що в главі 3 «Посібника з написання судових рішень», визначено п'ять кращих практик. Тренеру слід представити кожну практику, посилаючись на відповідний слайд і витяг.

Краща практика 1 — Аналізуйте, а не просто перелічуйте.

У вирокі необхідно пояснити, чи є докази надійними і чому, якою мірою суд покладається на ці докази, як докази підкріплюють чи суперечать один одному, щодо кожного виду доказів — показань, речових доказів, висновків експерта, документів, а також цифрових доказів із відкритих або закритих джерел. Важливо наголосити, що просто перелічити чи узагальнити докази недостатньо. У вирокі МКС у справі Катанги Судова палата називає конкретні докази та зазначає висновок, який вони підтверджують, замість того щоб наводити загальний опис показань свідків; в інших частинах вироку Палата пояснює не просто те, чи спирається вона на певний доказ, а й метод, за допомогою якого прогалини в цьому доказі були (чи не були) заповнені, а також наслідки, до яких призвела неможливість їх заповнити. Судді-тренери можуть звернути особливу увагу на використання Палатою фрази «ретельно розглянула» як приклад маркування ступеня довіри до певного доказу.

Краща практика 2 — Пояснюйте оцінку достовірності показань і зв'язок між різними доказами.

У вирокі необхідно пояснити оцінку судом надійності свідків, на яких він спирається або показання яких він відхиляє, із зазначенням конкретних фактів, що підтверджують такий висновок про надійність. Крім того, у вирокі слід проаналізувати, чи узгоджуються докази між собою, чи суперечать один одному. Для ілюстрації цієї найкращої практики в презентації PowerPoint наведено витяги з вироку Судової палати МКС у справі Катанги (від 7 березня 2014 року). Посібник містить й інші приклади, взяті зі справи Станішича та Симатовича в МЗМКТ.

Судді-тренеру слід навести як приклад вирок Судової палати МКС у справі Аль-Хассана, оскільки він стосується цифрових доказів із відкритих джерел: Судова палата частково спиралася на відео з YouTube, на якому виступав речник озброєного угруповання, і прямо обґрунтувала своє рішення через такі ознаки, як логотип на відео, дата публікації та особа репортера, щоб встановити «достатні ознаки надійності та автентичності», перш ніж використати його як доказ. Судді-тренери мають наголосити, що це безпосередньо стосується української практики з огляду на дедалі більшу роль доказів із відкритих джерел та цифрових доказів — зокрема матеріалів із соціальних мереж — у справах про міжнародні злочини. Також тренери можуть ініціювати обговорення того, що саме має включати вмотивована оцінка таких доказів (див. запитання для обговорення 2 нижче).

Краща практика 3 — Викладайте встановлені факти, зокрема зазначаючи, де доказів недостатньо.

Вмотивована оцінка доказів виходить за межі простого визнання доказу надійним і спрямована на встановлення того, чи є факт доведеним. Вирок Судової палати МКС у справі Катанги безпосередньо ілюструє це: Палата визнала певні факти доведеними (що конкретні будинки були знищені, а майно — викрадене), встановила, що деякі інші дії могли бути виправдані військовою необхідністю, і прямо зазначила, що не може встановити, чи школа Кавалі зазнала пошкоджень саме в ці дати. Судді-тренери також мають звернутися до вироку Судової палати МЗМКТ у справі Станішича та Симатовича, щоб показати, що негативні висновки повинні обґрунтовуватися так само ретельно, як і позитивні. У тій справі Палата визнала докази нібито «повного контролю» обвинуваченого над регіональним лідером припущеннями, оскільки жоден свідок не володів прямими, не заснованими на припущеннях знаннями про цей характер відносин. Судді-тренери мають наголосити, що чітке зазначення того, що саме не було доведено і чому, саме по собі є найкращою практикою, яка є не менш важливою, ніж позитивні висновки.

Краща практика 4 — Узагальнюйте лише те, що стосується справи, а не все підряд.

Повторювати всі деталі показань свідка — зайве, і через це може загубитися те, що справді важливо. У вирокі необхідно зосередитися на доказах, що стосуються підтвердження або спростування елементів складу злочину (зокрема участі виконавця в скоєнні злочину і його психічного стану), контекстуальних доказах, які можуть допомогти читачу зорієнтуватися в послідовності подій або контексті, як-от: наявність збройного конфлікту в справах про воєнні злочини, а також доказах, що стосуються надійності і достовірності інших доказів. Міжнародні трибунали не вимагають посилення на кожного свідка чи кожен доказ — лише встановлені факти, важливі для доведення винуватості. Судді-тренери можуть представити це і як вимогу закону, і як елемент самодисципліни: визначення того, що справді важливо, сприяє написанню більш структурованого вироку.

Краща практика 5 — Дайте оцінку доводам сторін щодо доказів.

Як і в питанні аргументів, що можуть бути вирішальними для результату розгляду, що висвітлювалося в главі 2, при оцінці доказів необхідно розглядати аргументи сторін щодо прийнятності й оцінки доказів і пояснювати мотиви їх прийняття чи відхилення. У вирокі МКС у справі Катанги видно, як Палата безпосередньо аналізує та відхиляє аргумент захисту щодо права власності на знищене майно, замість того щоб залишити його поза увагою. Вирок Судової палати МЗМКТ у справі Станішича та Симатовича ілюструє одну з ефективних структур для розгляду тривалих доказових спорів: спочатку коротко узагальнюється версія обвинувачення, потім — відповідь кожного обвинуваченого, і лише після цього Палата переходить до власних висновків. Тренери можуть рекомендувати таку структуру учасникам для впорядкування кількох взаємопов'язаних спорів.

НАВЧАЛЬНІ ВПРАВИ

1. Судді-тренери, які хочуть вийти за рамки презентації контрольного переліку 6 у формі лекції, можуть запропонувати учасникам коротку вправу з коментування: роздати

учасникам два чи три витяги з вироку у справі Катанги чи Станішича й Симатовича, що використовуються в Посібнику, без приписки «найкраща практика», і попросити їх — у парах чи в невеликих групах — визначити, які з п'яти кращих практик із контрольного переліку 6 ілюструє кожен витяг, перш ніж тренер назве правильну відповідь і почнеться обговорення в групі. Мінімальний час на змістовне виконання цієї вправи складає 30 хвилин.

2. Іншим варіантом для суддів-тренерів є вибрати витяги з вироків українських судів у справах про міжнародні злочини щодо оцінки доказів і встановлення фактів і попросити учасників — у парах чи невеликих групах — оцінити ці витяги з огляду на п'ять найкращих практик, зазначених у контрольному переліку 6, і нарративний підхід, що застосовується міжнародними трибуналами. Для цієї вправи судді-тренери мають підібрати приклади, які як відображають найкращі практики, так і не містять деяких або всіх, визначених у контрольному переліку 6. За потреби витяги з вироків українських судів можуть бути анонімізовані перед використанням. Потім пари чи невеликі групи учасників слід попросити представити їхній аналіз і обговорити його з групою та суддею-тренером. Мінімальний час на змістовне виконання цієї вправи складає 30 хвилин, в ідеалі — від 45 до 60 хвилин.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Тренери можуть використати деякі чи всі з наведених нижче запитань для підбиття підсумків сесії або ініціювання обговорення під час модуля:

1. Витяги зі справи Катанги показують, що Палата пояснює не лише те, які факти вона визнала доведеними, а й межі того, що могли встановити докази (наприклад, щодо руйнування школи Кавалі або того, які саме комбатанти розграбували конкретні будинки). Наскільки поточна судова практика є адаптованою до того, щоб висновки про недостатність доказів викладалися так само чітко й прямо, як і висновки про їхню доведеність?
2. Приклад зі справи Аль-Хассана демонструє, як палата детально обґрунтовує автентичність відео з YouTube. Оскільки цифрові докази та дані з відкритих джерел стають дедалі поширенішими у справах про міжнародні злочини, що розглядаються українськими судами, що саме має включати вмотивована оцінка такого виду доказів?
3. Наративний підхід упорядковує висновки навколо запитань «хто / що / коли / де / як / чому», а не послідовно навколо показань кожного окремого свідка. Чи потрібно щось змінити в поточній практиці написання судових рішень, щоб структурувати присвячений доказам розділ вироку саме таким чином?

Мета цих запитань для обговорення — спонукати учасників до обговорення того, як підхід міжнародних кримінальних трибуналів співвідноситься з національним підходом до оцінки доказів та встановлення фактів. Підхід, застосовуваний міжнародними кримінальними трибуналами, не конче може бути повністю або легко перенесений в українські кримінальні вироки. Обговорення може охоплювати не лише те, як підхід міжнародних кримінальних трибуналів пов'язаний із вимогами КПК, а й ширше — що саме учасникам подобається у цьому підході, а що — ні.

ЩО ДАЛІ?

Суддям-тренерам слід підбити підсумок, показавши чіткий зв'язок цього модуля з тим, що було до цього в навчальній програмі і що буде після. Принцип, що переноситься з глави 2 (модуля 2) — відповідно до якого необхідно розглядати аргументи, що можуть бути вирішальними для результату розгляду — безпосередньо застосовується до аргументів щодо доказів, як було розглянуто вище в рамках найкращої практики 5. Забігаючи наперед, факти, встановлені відповідно до підходу глави 3, стають основою для висновків глави 4, що розглядаються у модулі 4: учасники повинні розуміти, що обґрунтоване встановлення фактів судом є не самоціллю, а необхідною основою для подальшої правової кваліфікації діяння.

МОДУЛЬ 4. ФОРМУЛЮВАННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Цілі навчальної сесії

По завершенню сесії учасники зможуть:

- Визначати місце висновків суду у мотивувальній частині вироку відповідно до частини 3 статті 374 КПК та питання статті 368.
- Застосовувати трикроковий метод контрольного переліку 7 (визначити злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується; визначити його склад; покроково викласти висновки) до всіх міжнародних злочинів, що розглядаються в главі 4 Посібника.
- Складати або критично аналізувати стислі покрокові висновки суду щодо міжнародного злочину, у вчиненні якого особа обвинувачується, застосовуючи відповідний контрольний перелік (контрольні переліки 8–11) до фактичного сценарію.

Відповідна глава Посібника

Глава 4 «Формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини» — Розділи з 1 по 4 (контрольний перелік 7, контрольні переліки 8–11 щодо воєнних злочинів, геноциду, агресії, злочинів проти людяності). Розділи 5–7 глави 4 (форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь, судовий розгляд за відсутності обвинуваченого) розглядаються у Модулі 5.

Пропонована тривалість

2 години 15 хвилин — 2 години 30 хвилин.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Переконатися, що учасники мають друкований чи електронний примірник «Посібника з написання судових рішень», зокрема главу 4 і контрольні переліки 7–11, для цієї сесії.
- Роздати учасникам контрольний перелік 7 (трикроковий метод) як самостійний роздатковий матеріал, а також контрольні переліки 8–11 щодо конкретних міжнародних злочинів, щоб учасники мали робочий інструмент для наведеної нижче практичної вправи і для гіпотетичної фабули справи в модулі 6.
- Цей модуль охоплює чотири окремих злочини і є найдовшим модулем усієї навчальної програми. Судді-тренери мають ретельно спланувати заняття, можливо, додати перерву. Можна поділити час таким чином: (1) перша сесія, присвячена трикроковому методу (контрольний перелік 7), воєнним злочинам (контрольний перелік 8, обидва розроблені приклади), геноциду (контрольний перелік 9); (2) друга сесія, присвячена питанням злочину агресії (контрольний перелік 10) і злочинів проти людяності (контрольний перелік 11).

- Роздрукувати і роздати учасникам або вивести на екран витяги з наведених прикладів (вироки у справах Караджича, Нтаганди, Катанги, Младіча, Аль-Хассана), що зустрічаються в презентації, щоб учасники могли безпосередньо з ними працювати.
- Якщо часу обмаль, тренери можуть детально розглянути опрацьований приклад щодо нападу на цивільне населення як воєнного злочину, а опрацьовані приклади щодо використання голодування як методу ведення війни, геноциду, злочину агресії та злочинів проти людяності — розглянути стисло, перенісши більш розгорнуту письмову вправу до сесії з опрацювання гіпотетичної фабули справи в модулі 6.

Візуальні матеріали

Див. Частина 5 «Візуальні матеріали» — презентація для Модуля 4.

Використовуйте презентацію протягом усього модуля, щоб доповнювати нотатки для тренера та ознайомлювати учасників із трикроковою методикою підготовки висновків суду щодо воєнних злочинів, геноциду, злочину агресії та злочинів проти людяності.

Матеріали для цього модуля

- «Посібник з написання судових рішень», глава 4, розділи 1–4 (контрольний перелік 7, контрольні переліки 8–11)
- Презентація PowerPoint, модуль 4 (частина 5 цих методичних рекомендацій)
- Необов'язково: витяги з матеріалів справ для письмової вправи на основі згаданих у презентації витягів з вироків у справах Караджича, Нтаганди, Катанги, Младіча і Аль-Хассана або з практичної вправи модуля 6.
- Перехресні посилання на «Настілну книгу судді» для цієї сесії: глава I, частина I, розділ I(C)(3) (воєнні злочини, визнані в міжнародному праві, відповідно до статті 8 Статуту МКС); питання незаконного ув'язнення, що стосується незаконного позбавлення волі як злочину проти людяності; постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року, національний прецедент, що визначає об'єктивні елементи злочину агресії за статтею 437.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Пояснити, чому цей модуль важливий.

У главі 4 «Посібника з написання судових рішень» розглядається, як слід формулювати висновки суду щодо міжнародних злочинів — оцінку того, чи відповідають встановлені судом факти правовим елементам злочинів, у вчиненні яких особа обвинувачується, та формам відповідальності (застосування закону до встановлених фактів), а також рішення про виправдання або засудження обвинуваченого. Тренерам слід почати з пояснення того, що «правовий висновок» для цих цілей складається з трьох частин: (1) правової кваліфікації діяння; (2) застосування права до встановлених фактів, що підтверджені доказами; (3) рішення про виправдання або засудження. Це вписується в мотиви й підстави для виправдання чи засудження відповідно до частини 3 Статті 374 КПК і відповідає на запитання статті 368 щодо того, «чи містить це діяння склад

кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений».

Тренерам слід пов'язати цей матеріал з модулем 3: висновки суду у справі — це застосування матеріального кримінального права до фактів, які вже доведені доказами, що, своєю чергою, вимагає з'ясування, у вчиненні яких злочинів особа обвинувачується і які правові елементи цих злочинів.

2. Представити трикроковий метод, викладений у Контрольному переліку 7.

Тренеру слід представити контрольний перелік 7 як базовий метод структурування всього модуля: ці ж самі три кроки застосовуються до кожного злочину та форми відповідальності, що розглядаються в главі 4.

Крок 1. Визначити та зазначити у вирoku злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується.

Тренеру слід визначити чотири норми Кримінального кодексу України (КК України), які розглядаються в цьому модулі і на які треба посылатися у вирoku:

- Стаття 437 — злочин агресії
- Стаття 438 — воєнні злочини
- Стаття 442 — геноцид
- Стаття 442-1 — злочини проти людяності

Якщо злочин чітко не визначено в КК України, — як у випадку загальних положень Статті 438, — судді мають визначити джерело міжнародного права, яке визначає заборонене діяння та визнає його злочином, і навести це обґрунтування у вирoku.

Крок 2. Визначити і зазначити правові елементи злочину.

У вирoku необхідно чітко визначити об'єктивні елементи, суб'єктивні елементи та будь-які контекстуальні або спільні елементи. Учасники мають розуміти, що положення щодо міжнародних злочинів відрізняються за обсягом застосовного права, який вони безпосередньо містять. Наприклад, стаття 442-1 визначає кілька окремих діянь злочинів проти людяності, тому для заповнення прогалин та тлумачення КК України необхідні міжнародні джерела. Натомість статті 437, 438 та 442 значною мірою покладаються на міжнародне право та міжнародну судову практику в питанні визначення елементів злочину — а це означає, що українським суддям часто доводитиметься виходити за межі самого КК України, звертаючись переважно до практики та документів Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТР) та МКС (включаючи Римський статут МКС та Елементи злочинів МКС, які є особливо релевантними з огляду на ратифікацію Римського статуту Україною).

«Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини» є незамінним інструментом, оскільки вона є детальним ресурсом для визначення правових елементів міжнародних злочинів. Для більшості міжнародних злочинів, які не визначені чітко в КК України, судді звертатимуться до міжнародних джерел для встановлення об'єктивних елементів цих злочинів, а також будь-яких вимог щодо наявності спеціального чи конкретного умислу або знання. Що стосується загальних суб'єктивних елементів (*mens rea*), суддям слід звертатися до Загальної частини КК

України, а саме до Розділу V (статті 23, 24 та 25), який визначає суб'єктивні елементи (*mens rea*), що застосовуються до злочинів у судах України.

Крок 3. Зазначити висновки у справі та їх обґрунтування.

Для кожного елемента необхідно визначити його, визначити встановлені факти, що стосуються цього елемента, зазначити та обґрунтувати висновок щодо доведеності елемента, розглянути будь-який аргумент сторін, що стосується цього елемента.

3. Застосувати цей метод до воєнних злочинів за статтею 438 КК України (Контрольний перелік 8)

Крок 1. Визначити та зазначити у вирокі злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується: стаття 438 містить шість конкретних порушень (жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; вигнання цивільного населення для примусових робіт; розграбування національних цінностей на окупованій території; незаконне переміщення або депортація дитини; невинуватна затримка репатріації дитини; вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях) і два загальних положення (застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України).

Якщо діяння, у вчиненні якого особа обвинувачується, відповідає одному з шести конкретних порушень, у вирокі слід вказати це порушення. Суддям-тренерам слід наголосити, що судді мають встановити конкретний воєнний злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується, якомога раніше, оскільки відповідно до положення про право на справедливий суд обвинувачений має бути поінформований про висунуте проти нього обвинувачення до початку судового засідання.

Якщо діяння підпадає під одне із загальних положень, тренеру слід розглянути з учасникам два додаткові питання:

- *Які міжнародні інструменти, ратифіковані Україною, забороняють діяння, у вчиненні якого особа обвинувачується?*

Ці загальні положення є достатньо широкими і охоплюють всі порушення договорів міжнародного гуманітарного права (МГП), ратифікованих Україною, зокрема щодо воєнних злочинів, визначених у статті 8 Статуту МКС. Якщо в процесуальних документах про висунення обвинувачення безпосередньо цитується стаття 8 Статуту МКС, це вже є достатнім визначенням джерела міжнародного права; якщо ж наведено посилання лише на Гаазьке положення, Женевські конвенції чи Додаткові протоколи, судді може знадобитися самостійно визначити конкретну норму міжнародного гуманітарного права, яка встановлює відповідну заборону. У розділі I(C)(3) частини I глави I «Настільної книги судді» перелічено і систематизовано відповідні положення МГП, що допоможуть судді в цьому.

- *Чи були визнані порушення відповідних норм МГП достатньо серйозними, щоб становити воєнний злочин?*

Найпевнішою перевіркою буде встановити, чи вважається це діяння також воєнним злочином за статтею 8 Статуту МКС. Судді-тренери мають наголосити, чому це друге питання таке важливе: договори в сфері МГП регулюють діяння держав і збройних угруповань та не є самі по собі інструментами кримінального права, тому не кожне

порушення МГП є воєнним злочином, а Європейський суд з прав людини постановив, що «загальні» національні положення, такі як стаття 438, відповідають принципу законності лише тоді, коли вони застосовуються до діянь, чітко криміналізованих міжнародним правом.

Крок 2 — Визначити і зазначити правові елементи злочину.

Стосовно питання правових елементів тренер має пояснити, що різні злочини мають різні об'єктивні та суб'єктивні елементи — що впливають із МГП та судової практики міжнародних трибуналів — а контекстуальні елементи спільні для кожного воєнного злочину і є тим, що відрізняє воєнний злочин від звичайного злочину: (i) це міжнародний чи неміжнародний збройний конфлікт; (ii) діяння злочинця відбувалося в контексті такого конфлікту і було пов'язаний з ним; (iii) **злочинець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту.**

Судді-тренери можуть наголосити, використовуючи витяг з вироку МТКЮ у справі Караджича про взяття заручників (Вирок Судової палати МТКЮ у справі Караджича, пункт 468), що міжнародні трибунали зазвичай викладають правові елементи злочину, чітко визначаючи об'єктивні, суб'єктивні та контекстуальні елементи.

Крок 3 — Зазначити висновки у справі та їх обґрунтування.

Судді-тренеру слід пояснити, що цей розділ вироку є складовою мотивувальної частини за частиною 3 статті 374 КПК. Його метою є пов'язати доведені факти з нормою права. У ньому слід проаналізувати, чи доводять встановлені доказами факти та обставини об'єктивні та суб'єктивні елементи базового діяння (діянь), а також контекстуальні елементи воєнних злочинів. Чотири запитання, наведені в контрольному переліку, покликані допомогти суддям переконатися в повноті їхньої мотивованої думки.

4. Використати два практичні приклади для ілюстрації методики.

У «Посібнику з написання судових рішень» детально описано трикроковий метод для п'яти воєнних злочинів за статтею 438 — напад на цивільних осіб, напад на цивільні об'єкти, непропорційний напад, використання голодування та катування. У презентації PowerPoint повністю представлено лише два з них: напад на цивільних осіб та використання голодування. Залежно від тривалості тренінгу та потреб учасників, суддя-тренер може висвітлити всі чи деякі з інших прикладів, наведених у Посібнику, або просто замінити запропоновані в презентації PowerPoint злочини іншими.

Практичний приклад 1 — Умисне спрямування нападів на цивільне населення

Крок 1. Визначити та зазначити у вироку злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується.

Умисне спрямування нападів на цивільне населення не визначено чітко в статті 438, тож питання в тому, чи підпадає воно під загальне положення. Спрямування нападів на цивільне населення заборонено загалом відповідно до принципу розрізнення МГП, кодифікованого у статтях 48 і 51 Додаткового протоколу I, ратифікованого Україною 25 січня 1990 року. У трьох незалежних джерелах це визнається воєнним злочином: це серйозне порушення відповідно до статті 85(3) (а) Додаткового протоколу I у разі умисного вчинення із заподіянням смерті або

серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; це прямо кодифіковано як військовий злочин у статті 8(2)(b)(i) Статуту МКС; це визнається військовим злочином відповідно до статті 3 Статуту МТКЮ в судовій практиці МТКЮ. У презентації PowerPoint наведено типові формулювання для використання у вирокі. Це може слугувати основою обговорення того, чи відповідає такий виклад національному підходу до написання вироків. У іншому випадку це може бути нагодою обговорити та виділити частини формулювання, що краще відображатимуть національний підхід до написання вироків.

Крок 2. Визначити і зазначити правові елементи злочину.

Визнаними об'єктивними елементами є такі: особа, яка вчинила злочин, скерувала напад; об'єктом нападу було цивільне населення як таке або окремі цивільні особи, що не брали безпосередньої участі у військових діях. Суддям-тренерам слід наголосити на невирішеній розбіжності: відповідно до Додаткового протоколу I (серйозне порушення) і МТКЮ, таке діяння має призводити до смерті або серйозного тілесного пошкодження чи шкоди здоров'ю, а МКС не вимагає доказів таких наслідків як елемента злочину, тож українські судді мають вирішити, чи має бути такий наслідок як об'єктивний елемент цього злочину. Ця розбіжність у міжнародному праві розглядається не для того, щоб вирішити її, а щоб допомогти суддям усвідомити, що правові елементи злочинів не завжди чіткі та узгоджені, а це ще більше підсилює потребу в їхньому прямому викладенні у тексті вирокі. Суб'єктивний елемент впливає з загальної частини КК України (статті 23–25): має бути прямий або непряний умисел в нападі, спрямованому на цивільне населення.

Контекстуальних елементів є три, і вони спільні для всіх військових злочинів. Судді-тренери можуть використати витяг з вирокі у справі Катанги у презентації, щоб проілюструвати, як судді задовольняють вимогу зв'язку (*nexus*), навіть якщо це питання не є предметом активного спору.

Крок 3. Зазначити висновки суду до кожного елемента.

У презентації PowerPoint наведено структуру з п'яти послідовних висновків, кожен з яких має свій заголовок чи вступне речення: (1) чи був напад спрямованим; (2) чи було цивільне населення або окремі цивільні особи об'єктом нападу; (3) якщо є така вимога, чи призвів напад до смерті або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; (4) чи мав обвинувачений умисел спрямувати напад на цивільне населення; (5) чітко визначені контекстуальні елементи. Суддям-тренерам важливо наголосити, що кожен елемент має чітко висвітлюватися і викладатися у вирокі.

Практичний приклад 2 — Використання голодування цивільного населення як методу ведення війни

Крок 1. Визначити та зазначити у вирокі злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується.

Другим прикладом є використання голодування цивільного населення як методу ведення війни. Використання голодування цивільного населення не згадується в статті 438 КК України, тому необхідно визначити, чи підпадає воно під дію загального положення. Це той випадок, коли це діяння не є серйозним порушенням (тобто військовим злочином). Джерелом для цього є стаття 54(1)-(2) Додаткового протоколу I, ратифікованого Україною; оскільки умисне використання голодування

не є серйозним порушенням відповідно до Додаткового протоколу I, цей документ сам по собі не визначає це діяння як воєнний злочин. Утім, це порушення має статус норми звичаєвого права в міжнародних збройних конфліктах, а також чітко кодифіковано як воєнний злочин у статті 8(2) (b)(xxv) Статуту МКС, а отже, це діяння криміналізується за статтею 438 КК України як «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом». У презентації PowerPoint наведено типові формулювання для використання у вирокі. Це може слугувати основою обговорення того, чи відповідає такий виклад національному підходу до написання вироків. У іншому випадку це може бути нагодою обговорити та виділити частини формулювання, що краще відображатимуть національний підхід до написання вироків.

Крок 2. Визначити і зазначити правові елементи злочину.

Цей приклад також демонструє той факт, що деякі воєнні злочини — серед яких використання голодування, а також, наприклад, примусова вагітність, терор та напади, — вимагають встановлення конкретного наміру на додаток до загальних вимог щодо умислу, передбачених статтями 23–25 КК України. Об'єктивним елементом використання голодування є те, що виконавець позбавив цивільне населення предметів, необхідних для виживання, зокрема умисно створив перешкоди для надання допомоги, а суб'єктивними елементами є умисність і усвідомлення наслідків, а також конкретний намір використати голодування цивільного населення як метод ведення війни. Суддям-тренерам слід зазначити, що міжнародні документи та судова практика часто є єдиним джерелом для визначення конкретного наміру, оскільки загальна частина КК України цього не передбачає.

Крок 3. Зазначити висновки суду до кожного елемента.

Тут знову слід викласти висновки для кожного елемента вироку: об'єктивного елемента позбавлення, загального суб'єктивного елемента, конкретного наміру, а тоді контекстуальних елементів, спільних для всіх воєнних злочинів.

Суддям-тренерам слід виділити алгоритм, спільний для всіх п'яти прикладів воєнних злочинів у «Посібнику з написання судових рішень»: знайти заборону в ратифікованому договорі МГП, підтвердити її визнання воєнним злочином (як серйозне порушення або як норма звичаєвого права / положення в Римському статуті МКС), визначити об'єктивні, суб'єктивні та контекстуальні елементи, а потім викласти висновки до кожного елемента. Водночас слід вказувати на відмінності між ними (в одних випадках це серйозне порушення, в інших — лише положення в Римському статуті МКС та визнання звичаєвим правом) і на труднощі, які виникнуть у суддів, коли немає єдиного загальноприйнятого переліку правових елементів для конкретного воєнного злочину, наприклад, чи обов'язкова наявність конкретного наслідку (смерть, поранення або шкода) для кваліфікації нападу на цивільних осіб.

5. Застосувати цей метод до злочину геноциду за статтею 442 КК України (Контрольний перелік 9)

У презентації PowerPoint і «Посібнику з написання судових рішень» пропонується застосовувати до злочину геноциду за статтею 442 той самий трикроковий підхід.

Крок 1. Визначити та зазначити у вироку злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується.

Стаття 442 КК України охоплює такі самі діяння, що й ті, які визнані в міжнародному праві як геноцид, а саме: у Конвенції про запобігання злочину геноциду, Статуті МТКЮ, Статуті МТР, Статуті МКС. Першим кроком є визначити базові діяння цього злочину: позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи; заподіяння членам такої групи серйозної шкоди; створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; насильницька передача дітей з однієї групи в іншу; або прямі та публічні заклики до вчинення діянь, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Крок 2. Визначити і зазначити правові елементи злочину.

Тут кожне діяння цього злочину має свої об'єктивні та суб'єктивні елементи, а спільні елементи відрізняють злочин геноциду від інших правопорушень: жертви належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи, діяння було вчинено умисно з наміром повного чи часткового знищення такої групи (*dolus specialis*). Судді-тренери можуть запропонувати звернутися до глави I, розділу III «Настільної книги судді» для здійснення повного аналізу геноциду відповідно до українського законодавства, а також вироку МТКЮ у справі Младича (пункти 3432–3437) як прикладу вироку, де викладено правові елементи геноциду в розділі «Застосовне законодавство».

Крок 3. Зазначити висновки суду до кожного елемента.

Тут знову перелічені чотири запитання, що допоможуть суддям пересвідчитися в повноті обґрунтування. На цьому етапі тренери можуть використати витяг із вироку МТКЮ у справі Караджича (МТКЮ, вирок Судової палати у справі Караджича, пункт 5671) щодо наміру вчинити геноцид, щоб показати, як Палата виводить обґрунтування на основі непрямих доказів для остаточного висновку про наявність спеціального умислу (*dolus specialis*). Це може слугувати основою для дискусії щодо того, чи відповідає виклад такого типу національному підходу до написання судових рішень. Якщо ні, це може стати можливістю обговорити та знайти елементи формулювань, які б краще відповідали національному підходу до написання судових рішень.

6. Застосувати практичний приклад для ілюстрації висновків щодо злочину геноциду шляхом примусової передачі дітей з однієї групи до іншої.

Наведений у презентації приклад застосовує цей метод до акту геноциду шляхом примусової передачі дітей з однієї групи до іншої. Стаття 442 визначає це діяння як акт геноциду «умисно вчинен[ий] з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом... насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» — охоплюючи таке саме діяння, як і міжнародні інструменти, отже (на відміну від прикладу воєнних злочинів), на етапі кроку 1 не потрібно демонструвати зв'язок із міжнародним правом.

Як крок 2 визначаються об'єктивні елементи. Вони полягають у тому, що порушник насильницьки передав одну чи більше осіб, що передача здійснювалася з однієї

групи в іншу, що особі(-ам) було менше 18 років (спираючись на «Настільну книгу», де перелічено відповідні міжнародні інструменти й практики). Суб'єктивними елементами є загальний умисел за статтями 23–25 КК України, а також спеціальний намір (*dolus specialis*), тобто діяння «умисно вчинене з метою повного або часткового знищення» групи; спільний елемент — потерпілий(-і) належав(-ли) до захищеної групи — застосовується так само, як і в будь-якому іншому діянні геноциду. Суддям-тренерам слід зазначити, що наразі судова практика міжнародних кримінальних трибуналів, за відсутності національної судової практики, є найбільш переконливим джерелом тлумачення як вимог про спеціальний намір, так і вимог про приналежність до конкретної групи. У третьому кроці суддям пропонується чітко відобразити в судовому рішенні шість послідовних висновків: насильницька передача; те, що передача здійснювалася із захищеної групи до іншої групи; те, що особа (особи) була (були) віком до 18 років; загальний психічний стан обвинуваченого; спеціальний умисел на знищення групи; а також належність потерпілих до певної групи.

7. Застосувати цей метод до злочину агресії за статтею 437 КК України (Контрольний перелік 10).

У презентації PowerPoint і «Посібнику з написання судових рішень» до злочину агресії за статтею 437 пропонується застосовувати той самий трикроковий підхід.

Крок 1. Визначити та зазначити у вироку злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується.

Тут необхідно визначити, яка форма злочину за статтею 437 ставиться особі в обвинувачення: планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Крок 2. Визначити і зазначити правові елементи злочину.

Крок 2 передбачає визначення об'єктивних та суб'єктивних елементів. Їх можна визначити на підставі практики Верховного Суду України та міжнародного права («Настільна книга судді», глава I, частина I, розділ II), а також вимоги щодо «спеціального суб'єкта» або керівної ролі, яка є характерною саме для цього злочину: чи є обвинувачений особою, чиї повноваження можуть впливати на мир як складову міжнародного правопорядку; чи відіграли ці повноваження вирішальну роль у розробленні та реалізації певного напрямку агресивної політики держави; і чи здійснював обвинувачений ефективний контроль над політичними або військовими діями чи істотно на них впливав, або керував конкретними сферами політичної чи військової діяльності.

З огляду на судову практику українського Верховного Суду, суддям-тренерам слід висвітлювати злочин агресії як «злочин керівництва», що стосується лише тих осіб, що мають повноваження визначати застосування сили державою, а також окремо зазначити про постанову Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року як ключовий національний прецедент щодо елементів агресії, зокрема цієї вимоги щодо керівної ролі. Важливо зазначити, що у вироку мають бути наведені висновки стосовно того, чи володів обвинувачений таким видом повноважень, а не просто формальним титулом.

Крок 3. Зазначити висновки суду до кожного елемента.

Тут знову перелічені чотири запитання, що допоможуть суддям пересвідчитися в повноті обґрунтування.

8. Застосувати практичний приклад для ілюстрації висновків щодо злочину агресії.

Цей приклад стосується злочину ведення агресивної війни. Оскільки у статті 437 немає визначення об'єктивних елементів ведення агресивної війни, учасники можуть для початку звернутися до української судової практики, зокрема постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року, яка визначила об'єктивні елементи цього злочину, а тоді — до міжнародних інструментів, що кодифікують злочин агресії, якщо ще залишилися запитання щодо об'єктивних елементів. Як і для решти міжнародних злочинів, суб'єктивні елементи можна вивести зі статей 23–25 КК України, а також постанови Великої Палати та національної судової практики. У рамках третього кроку в презентації рекомендується спочатку розглянути об'єктивні елементи, як вони визначені в постанові Великої Палати, перш ніж переходити до суб'єктивних елементів, а також зазначається, що суддя може викласти висновки суду у вироку в частині із застосовним законодавством або абзаці перед викладом висновків щодо доведеності цих елементів, або може включити виклад елементів до розгляду цих висновків. Важливо, щоб кожен з цих елементів було чітко визначено у вироку.

9. Застосувати цей метод до злочинів проти людяності за статтею 442-1 КК України (Контрольний перелік 11)

У презентації PowerPoint і «Посібнику з написання судових рішень» до злочинів проти людяності за статтею 442-1 КК України пропонується застосовувати той самий трикроковий підхід.

Крок 1. Визначити та зазначити у вироку злочин, у вчиненні якого особа обвинувачується.

Стаття 442-1 загалом охоплює ті самі діяння, що й міжнародно-правові інструменти, які кодифікують злочини проти людяності, включаючи статuti МТКЮ та МТР Руанди, а також Статут МКС. Першим кроком є визначення того, які з перелічених у статті 442-1 діянь, ставляться особі в обвинувачення: переслідування; депортація населення; насильницьке переміщення населення; зґвалтування, сексуальна експлуатація, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства; оборнення в рабство або торгівля людьми; насильницьке зникнення; незаконне позбавлення волі; катування; інші умисні нелюдські діяння подібного характеру; апартеїд; винищення; або вбивство.

Крок 2. Визначити і зазначити правові елементи злочину.

Тут для кожного з базових діянь, у вчиненні яких особа обвинувачується, є свої об'єктивні та суб'єктивні елементи, а от контекстуальних елементів, спільних для всіх злочинів проти людяності, є п'ять: (1) відбувся напад на будь-яке цивільне населення; (2) напад був широкомасштабним або систематичним; (3) діяння було вчинене на виконання чи на підтримку політики держави чи організації, спрямованої на вчинення такого нападу; (4) діяння було вчинене як частина нападу; та (5) злочинець знав, що це діяння було частиною нападу на цивільне населення,

або мав намір, щоб це діяння стало частиною такого нападу. Судді-тренери можуть зазначити, що в «Настільній книзі судді», опублікованій у 2023 році до того, як у жовтні 2024 року було прийнято Закон № 4012-IX, не розглядається стаття 442-1 КК України, але надано загальний огляд міжнародної судової практики щодо злочинів проти людяності, який допоможе суддям у тлумаченні статті 442-1.

Судді-тренери можуть висвітлити вирок МКС у справі Онгвена (пункти 2730–2740), що є **прикладом того, як судді виклали об'єктивні та суб'єктивні елементи такого базового діяння злочину проти людяності, як переслідування, у частині вироку, присвяченій застосовному праву**. Цей приклад може бути особливо цікавим учасникам з огляду на те, що переслідування лише нещодавно було кодифіковано в КК України і є новим правопорушенням у нашій країні. Судді-тренери також можуть використати вирок МКС у справі Аль-Хассана (пункти 1281–1299), що є прикладом викладу висновків **суду щодо контекстуальних елементів злочинів проти людяності**.

10. Застосувати практичний приклад для ілюстрації висновків щодо злочинів проти людяності.

Практичний приклад у презентації PowerPoint заснований на гіпотетичній ситуації, де обвинувачення стосується чотирьох окремих діянь (незаконного позбавлення волі, зґвалтування, інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, а також переслідування), і детально розбирає кожне з них, приділяючи увагу тим моментам, де формулювання статті 442-1 відхиляється від міжнародного стандарту. Це є корисним предметом для обговорення того, наскільки українським суддям може знадобитися заповнити прогалини в законодавчому формулюванні:

Незаконне позбавлення волі (пункт 7 частини 1 статті 442-1): об'єктивними елементами є такі: злочинець позбавив одну чи більше осіб фізичної свободи та тяжкість діяння була такою, що воно порушувало б основоположні норми міжнародного права. На відміну від міжнародного визначення цього злочину, у пункті 7 частини 1 статті 442-1 не визначено чітко поріг тяжкості, тому судді мають самостійно вирішити, чи є тяжкість складовою першого елемента. Це ще раз показує важливість визначати і викладати елементи у вирокі. Суб'єктивні елементи впливають зі статей 23–25, а також усвідомлення фактичних обставин, що визначає тяжкість діяння.

Зґвалтування (пункт 4 частини 1 статті 442-1): об'єктивними елементами зґвалтування є: (1) проникнення, навіть незначне, статевим органом у будь-яку частину тіла або в анальний чи генітальний отвір будь-яким предметом чи частиною тіла; та (2) те, що таке проникнення було здійснене із застосуванням сили, погрози застосування сили чи примусу або щодо особи, яка не здатна надати справжню згоду. Суб'єктивні елементи впливають із загальної частини статей 23–25 глави V КК України.

Інші умисні нелюдські діяння подібного характеру (пункт 9 частини 1 статті 442-1): об'єктивними елементами інших умисних нелюдських діянь подібного характеру є такі: нелюдським діянням злочинець заподіяв сильних страждань чи тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю; таке діяння мало характер, подібний до будь-якого іншого діяння, зазначеного у статті 442-1. Пункт 9 частини 1 статті

442-1 встановлює нижчий поріг — «середньої тяжкості або тяжкі» — порівняно зі стандартом «серйозні» в міжнародному праві. Травми «середньої тяжкості» не мають аналогу в міжнародному праві, тому судді мають самі визначити, що це означає. Суб'єктивні елементи впливають зі статей 23–25, а також усвідомлення фактичних обставин, що визначає характер і тяжкість діяння.

Переслідування (пункт 1 частини 1 статті 442-1): об'єктивними елементами переслідування є: (1) злочинець обмежив права людини однієї чи більше осіб; (2) таке спрямування було зумовлене належністю до певної групи або було спрямоване на групу як таку; та (3) таке спрямування ґрунтувалося на політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, статевих або інших дискримінаційних ознаках, які є неприйнятними згідно з міжнародним правом.

Пункт 1 частини 1 статті 442-1 КК України відрізняється від міжнародного визначення цього діяння тим, що вимагає лише «обмеження» прав, тоді як міжнародний стандарт передбачає «серйозне» позбавлення «основоположних» прав; використовує «статеву», а не «гендерну» ознаку як підставу; і, на відміну від Статуту МКС, не вимагає наявності зв'язку між переслідуванням та іншими злочинами проти людяності. Суб'єктивні елементи впливають зі статей 23–25 КК України, а також включають спеціальний умисел на здійснення дискримінації за однією з перелічених ознак.

Метою «Посібника з написання судових рішень» та навчальної програми не є усунення цих розбіжностей чи визначення застосовного права щодо злочинів проти людяності в Україні. Висвітлення труднощів у визначенні правових елементів має на меті продемонструвати невизначеність, яка все ще залишається попри ухвалення статті 442-1 КК України, та конкретно пояснити, чому визначення й виклад правових елементів злочинів проти людяності у вироку є обов'язковим кроком, що передуює безпосередньому формулюванню висновків суду.

Для Кроку 3 та викладу висновків суддям-тренерам слід рекомендувати той самий покроковий підхід для кожного базового діяння, у вчиненні якого особа обвинувачується. Так, розпочинаючи з висновків щодо незаконного позбавлення волі, спочатку слід розглянути факт позбавлення фізичної свободи, потім елемент тяжкості, а після цього — суб'єктивні елементи, і лише тоді переходити до п'яти контекстуальних елементів, спільних для злочинів проти людяності, які наводяться лише один раз для всіх діянь у сукупності. Судді-тренери мають зауважити, що у прикладі з Посібника діяння розглядаються перед контекстуальними елементами, однак судді можуть обрати зворотний порядок і розглянути спочатку контекстуальні елементи; будь-яка послідовність є прийнятною за умови, що кожен елемент буде чітко проаналізований.

НАВЧАЛЬНІ ВПРАВИ

1. Тренерам рекомендується не обмежуватися суто лекційною формою представлення контрольних переліків 8–11. Одним із варіантів є коротка вправа: роздайте один чи два витяги з вироку, що використовуються в презентації (наприклад, формулювання щодо нападу на цивільне населення або використання голодування), заздалегідь вилучивши з них назву відповідного міжнародно-правового документа та критерій визначення, і попросіть учасників — індивідуально або в парах — крок за кроком

відтворити, як саме визначається кожен елемент контрольного переліку 7, перш ніж тренер назве правильну відповідь. Мінімальний час, необхідний для змістовного виконання цієї вправи, становить 30 хвилин.

2. Або судді-тренери можуть вибрати витяги з вироків українських судів у справах про міжнародні злочини з висновками щодо міжнародних злочинів і попросити учасників — у парах чи невеликих групах — оцінити ці витяги за допомогою трикрокового підходу та контрольних переліків 8–11. Для цієї вправи судді-тренери мають підібрати приклади, які як відображають деякі або всі кращі практики, запропоновані в цьому модулі, так і демонструють недотримання деяких або всіх із них. За потреби витяги з вироків українських судів можуть бути анонімізовані перед використанням. Потім пари чи невеликі групи учасників слід попросити представити їхній аналіз і обговорити його з групою та суддею-тренером. Мінімальний час, необхідний для змістовного виконання цієї вправи, становить 30 хвилин, в ідеалі — від 45 до 60 хвилин.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Тренери можуть використати деякі чи всі з наведених нижче запитань для підбиття підсумків сесії або ініціювання обговорення під час виконання вправи:

1. Виходячи з вашого досвіду, чи достатньо визначені в обвинувальних документах військові злочини за статтею 438 КК України, коли військовий злочин підпадає під два загальних положення? Чи є у вирокі у справах за статтею 438 посилання на джерело порушення МГП? Чи чітко визначено у вирокі, чи визнається порушення МГП військовим злочином?
2. У цьому модулі наведено рекомендації щодо визначення та викладу правових елементів міжнародних злочинів, у вчиненні яких особа обвинувачується. Наскільки поточна практика написання судових рішень передбачає чітке визначення та виклад правових елементів злочинів і звернення до міжнародної судової практики за відсутності української судової практики?
3. У вирокі МКС у справі Нтаганди (пункти 1134–1148), що наводиться у «Посібнику з написання судових рішень», наведено правові висновки щодо нападу на захищені об'єкти як військовий злочин. Що учасники думають про підхід Судової палати до викладу правових висновків? Чи необхідно щось змінити в поточній практиці написання вироків, щоб таким чином викладати правові висновки? Якими були б переваги та недоліки подібного викладу в українському контексті?

Метою цих запитань є ініціювати обговорення того, як в українських кримінальних вирокі визначають злочини, у вчиненні яких особи обвинувачуються (зокрема за двома загальними положеннями статті 438), їхні правові елементи та викладають висновки до кожного елемента, і чи вважають учасники, що поточна практика написання вироків в Україні достатньою мірою відповідає запропонованим у цьому модулі рекомендаціям.

ЩО ДАЛІ?

Суддям-тренерам слід підбити підсумки, продемонструвавши чіткий зв'язок цього модуля з тим, що було до та після його вивчення. Встановлені відповідно до визначеного

в главі 3 підходу факти, що розглядалися в модулі 3, є необхідною основою для висновків, що розглядаються тут: суддя не може застосовувати закон до фактів, які спочатку не були належно проаналізовані та встановлені в письмовій формі. Забігаючи наперед, цей модуль охоплює лише розділи 1–4 глави 4, а модуль 5 — розділи 5–7: форми відповідальності (як викладається індивідуальна відповідальність обвинуваченого), обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь (обставини, що виключають або обмежують кримінальну відповідальність), а також вимоги до вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого. Тренери мають наголосити на тому, що трикроковий метод, що використовується в цьому модулі (визначення застосовної норми, визначення правових елементів, поелементний виклад висновків суду), також безпосередньо застосовується до форм відповідальності у модулі 5.

МОДУЛЬ 5. ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЗА ВІДСУТНОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО

Цілі навчальної сесії

По завершенню сесії учасники зможуть:

- Пояснювати, чому форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та вимоги до судового розгляду за відсутності обвинуваченого є наскрізними питаннями, актуальними для всіх чотирьох міжнародних злочинів, що розглядаються в межах цієї навчальної програми, а не лише для якогось одного з них.
- Застосовувати трикроковий метод, що використовувався у главі 4 (визначити злочин, визначити елементи злочину, викласти висновки суду у справі та їх обґрунтування), для форм відповідальності і обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь.
- Застосовувати контрольні переліки 12–14 для визначення застосовної форми відповідальності за КК України, зокрема відповідальності командування за статтею 31-1 та віддання наказу за статтею 438, а також викладати висновки щодо кожного елемента.
- Застосовувати контрольний перелік 15 для визначення обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння за статтями 36–43 КК України, та викладати обґрунтовані висновки щодо того, чи виключає вона, чи обмежує відповідальність обвинуваченого, враховуючи обов'язок і стандарт доказування.
- Застосовувати контрольний перелік 16 для визначення того, що додатково вимагає обґрунтувати частина 5 статті 374 КПК, коли судовий розгляд відбувається за відсутності обвинуваченого.

Відповідна глава Посібника

Глава 4 «Формулювання висновків суду у справах про міжнародні злочини» — розділам з 5 по 7 (контрольні переліки 12–14 щодо форм відповідальності, контрольний перелік 15 щодо обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь, контрольний перелік 16 щодо вимог до судового розгляду за відсутності обвинуваченого). Розділи 1–4 глави 4 (елементи воєнних злочинів, геноциду, злочину агресії, злочинів проти людяності) розглядаються у Модулі 4.

Пропонована тривалість

1 година 15 хвилин.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Переконатися, що учасники мають друкований або електронний примірник «Посібника з написання судових рішень», зокрема главу 4, розділи 5–7 та Контрольні переліки 12–16, для роботи під час цієї сесії.
- Вивести витяги з вироку у справі Блашкіча із «Посібника з написання судових рішень», що згадуються в презентації до модуля.
- Оскільки в цьому модулі розглядаються три окремі підтеми впродовж 75-хвилинної сесії, суддям-тренерам слід ретельно підійти до планування. Можна організувати процес так: форми відповідальності (контрольні переліки 12–14, зокрема розгляд прикладу справи Блашкіча) — приблизно половину сесії; обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь (контрольний перелік 15) — коротким блоком; вимоги до судового розгляду за відсутності обвинуваченого (контрольний перелік 16) — коротким блоком на завершення.

Візуальні матеріали

Див. Частина 5 «Візуальні матеріали» — презентація для Модуля 5.

Використовуйте презентацію протягом усього модуля, щоб доповнювати Нотатки для тренера та ілюструвати трикроковий метод розгляду форм відповідальності, обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, та судового розгляду *in absentia*.

Матеріали для цього модуля

- «Посібник з написання судових рішень», глава 4, розділи 5–7 (контрольні переліки 12–16)
- Презентація PowerPoint, модуль 5 (частина 5 цих методичних рекомендацій)
- Необов'язково: витяги з матеріалів справ Бласкіча і Стакіча, наведені у «Посібнику з написання судових рішень», для виконання вправи.
- Перехресні посилання на «Настільну книгу судді» для цієї сесії: глава I, частина 2, розділ I (співвідношення між формами відповідальності за КК України та тими, що визнаються МКТЮ, МКТР та МКС), а також викладений у «Настільній книзі судді» аналіз незастосовності виконання наказу в практиці МКТЮ та МКТР і його вузьких меж у практиці МКС.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Пояснити, чому цей модуль важливий.

У розділах 5–7 глави 4 розглядаються три наскрізних питання, що актуальні для судового розгляду щодо всіх чотирьох міжнародних злочинів, що розглядаються під час цієї навчальної програми: злочину агресії, воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності, а не лише до якогось одного з них. Тренеру слід почати з пояснення, що, на відміну від підходу в модулі 4, де окремо розглядається кожен злочин, у цьому модулі висвітлюються теми, що виникають у всіх справах про міжнародні злочини: як встановлюється індивідуальна відповідальність

обвинуваченого (форми відповідальності), як обставини можуть виключити чи обмежити таку відповідальність, що необхідно додатково обґрунтувати у вирокі в разі судового розгляду за відсутності обвинуваченого.

2. Нагадати учасникам про трикроковий метод.

Тренерам слід нагадати учасникам, що той самий трикроковий метод, який був представлений у Модулі 4 для елементів злочинів, застосовується і тут — щодо форм відповідальності та обставин, які виключають кримінальну протиправність: крок 1 — визначити, яке обвинувачення висунуто або яке питання порушено; крок 2 — визначити його правові елементи, зміст або вимоги; і крок 3 — викласти вмотивовані висновки щодо кожного елемента. Тренерам слід чітко наголосити: у цьому модулі учасники не вивчають новий метод, а лише застосовують уже знайомий підхід до нового питання.

3. Представити форми відповідальності, передбачені Контрольним переліком 12.

Суддя-тренер має представити Контрольний перелік 12 як загальну структуру для цього розділу: у вирокі слід визначити застосовну форму відповідальності та її правові елементи, а також викласти обґрунтовані висновки щодо доведеності кожного елемента. Тренеру слід пояснити, що форми відповідальності за розділом VI загальної частини КК України (стаття 27 про види співучасників, стаття 28 про відповідальність групи осіб, стаття 31-1 про відповідальність командування) застосовуються однаковою мірою до злочину агресії, воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності і що «віддання наказу» за статтею 438 КК України може додатково застосовуватися до справ про воєнні злочини.

Розглядаючи *Крок 1*, тренеру слід назвати форми відповідальності, які може бути необхідно визначити у вирокі:

- як виконавець (стаття 27(2) КК України);
- як організатор (стаття 27(3) КК України);
- як підбурювач (стаття 27(4) КК України);
- як пособник (стаття 27(5) КК України)
- як один із групи осіб, відповідальних за скоєння злочину (стаття 28 КК України);
- як командир (стаття 31-1 КК України); чи
- за віддання наказу про скоєння злочинів (стаття 438 КК України).

Розглядаючи *Крок 2*, тренеру слід пояснити, що у вирокі треба не просто процитувати застосовну статтю і зробити висновок, треба навести визначення і правові елементи форми відповідальності, у якій особа обвинувачується. Тренерам слід представити два підходи, що використовують міжнародні трибунали: спочатку викласти всі правові елементи у розділі про застосовне законодавство, потім викласти висновки, або об'єднати виклад кожного елемента з викладом висновків щодо цього елемента. Далі слід наголосити, що незалежно від обраного підходу, кожен елемент відповідної форми відповідальності має бути визначений і викладений у вирокі.

Що стосується *Кроку 3*, у контрольному переліку 12 необхідно відповісти на запитання щодо кожного елемента: чи визначено елемент, чи визначено, які зі встановлених судом фактів є релевантними для доведення цього елемента, чи зазначено та обґрунтовано висновок суду щодо доведеності елемента, чи розглянуто будь-який аргумент сторін,

що стосується цього елемента, та чи наведено обґрунтування для його прийняття або відхилення. Тренерам слід взяти до уваги, що обсяг викладу залежить від справи: суддя може викласти чіткі, обґрунтовані висновки щодо елемента одним реченням або ж на один елемент може піти окремий підрозділ або кілька абзаців. Навіть якщо з огляду на фактичні обставини певний елемент видається очевидним, судді все одно мають викласти свій аналіз та висновки щодо нього — це гарантує, що жоден елемент не буде просто проігноровано, і знижує ризик того, що згодом очевидний на перший погляд висновок буде оскаржено через його відсутність у судовому рішенні

4. Застосувати трикроковий метод до відповідальності командування за Контрольним переліком 13.

Стаття 31-1 КК України додає відповідальність командування до форм відповідальності за КК України, її було сформульовано **відповідно до статті 28 Римського статуту**, вона застосовується до злочинів за статтями 437–439, 442 та 442-1 КК України. Тренер має представити три кроки контрольного переліку 13:

Крок 1. Визначити, чи є обвинувачений військовим командиром, особою, яка фактично діє як військовий командир, чи начальником, як це визначено в статті 31-1;

Крок 2. Викласти елементи: фактичне командування, владні повноваження та контроль над підлеглими; знання або свідоме ігнорування інформації, яка вказувала на те, що підлеглий вчиняє злочин або мав намір його вчинити; невжиття необхідних і можливих заходів для запобігання злочину, припинення його вчинення або повідомлення про нього компетентному органу; причинно-наслідковий зв'язок між таким невжиттям заходів і злочином;

Крок 3. Викласти висновки суду до кожного елемента за таким самими принципом, що й у контрольному переліку 12.

Тренер може проілюструвати презентацію елементів відповідальності командування твердженням МТКЮ щодо такого стандарту за статтею 7(3) Статуту у вирокі в справі Штругара: наявність відносин керівник-підлеглий; керівник знав або мав знати, що буде або було вчинено злочинне діяння; та керівник не вжив необхідних і розумних заходів, щоб запобігти таким діянням або покарати осіб, що їх вчинили. Тренерам слід взяти до уваги, що це ілюстрація того, як один міжнародний трибунал сформулював власний стандарт, а не заміна елементів статті 31-1 КК України, які має застосовувати суддя у вирокі.

Суддя-тренер може ознайомити учасників із повнішим витягом з вирокі в справі Штругара з «Посібника з написання судових рішень» і попросити учасників поділитися запитаннями чи коментарями щодо викладу елементів відповідальності командування у вирокі. Або ж тренер може запитати їх, чи застосовували вони такий підхід у власній практиці написання вироків.

5. Представити віддання наказу за статтею 438 КК України як окрему форму відповідальності та ознайомити учасників із Контрольним переліком 14.

Тренеру слід представити віддання наказу як окрему міжнародну форму відповідальності, що може застосовуватися у справах про воєнні злочини: стаття 438 КК України передбачає кримінальну відповідальність за віддання наказу про вчинення діяння, що становить воєнний злочин, передбачений цією статтею, —

аналогічно до форми відповідальності за віддання наказу, визнаної міжнародними кримінальними трибуналами. Тренерам слід наголосити учасникам, що у «Посібнику з написання судових рішень» віддання наказу розглядається як можлива форма відповідальності без шкоди для його кваліфікації як самостійного злочину, як це вже було зроблено в обмеженій кількості українських справ за статтею 438 КК України, і що українські судді мають самостійно визначати, який саме підхід підлягає застосуванню у кожній конкретній справі.

У контрольному переліку 14 визначено три об'єктивні елементи віддання наказу, виведені з міжнародного права: обвинувачений був наділений владними повноваженнями де-юре або де-факто; обвинувачений віддав наказ вчинити злочин або виконати дію чи допустити бездіяльність, у ході яких було вчинено злочин; та між наказом та вчиненням злочину існував причинно-наслідковий зв'язок. Щодо суб'єктивного елемента тренер має зазначити, що достатньо того, що обвинувачений принаймні усвідомлював, що злочин буде скоєно в результаті його вказівок: відповідно до вимог МКС, це має відбуватися «за звичайного перебігу подій», а відповідно до вимог МТКЮ та МТР, має бути усвідомлення «значної ймовірності» цього.

6. Використати вирок Судової палати МТКЮ у справі Блашкіча для ілюстрації Контрольного переліку 14.

Тренер має ознайомити учасників із вирокі у справі Блашкіча як прикладом застосування контрольного переліку 14, а також може ознайомити учасників із повнішим витягом із «Посібника з написання судових рішень». Генералу Блашкічу було висунуто обвинувачення у відданні наказів про напади на мусульманське цивільне населення долини Лашва, під час яких цивільних осіб було вбито, а майно знищено або розграбовано. Оскільки він особисто не вчиняв жодного з цих злочинів, питання його відповідальності повністю залежало від доведення того, що він віддав відповідні накази.

1. *Встановлення факту віддання наказу.* Судова палата встановила, що 16 квітня Блашкіч віддав письмовий наказ конкретним підрозділам, в якому вимагав від них бути готовими відкрити вогонь у визначений час. Це був чіткий наказ здійснити напад, час і підрозділи, згадані в наказі, точно збігалися з тими, що фактично здійснили напад. Судова палата розцінила таку відповідність між аспектами наказу і фактичними обставинами як достатній доказ того, що підрозділ здійснив напад за наказом обвинуваченого.
2. *Встановлення владних повноважень.* Сторона захисту стверджувала, що Блашкіч не був наділений владними повноваженнями де-факто над відповідальними за злочин підрозділами, описуючи їх як неорганізовані і такі, що не підпорядковувалися йому попри його формальні повноваження де-юре. Тренер має наголосити, що Судова палата перевірила наявність елемента фактичних владних повноважень на основі конкретних, суперечливих доказів з обох сторін — організаційних структур, можливостей зв'язку (зокрема наявності факсу, супутникового зв'язку та розвідувальної мережі), а також показань свідків як про наявність порядку, так і про дезорганізацію — перш ніж дійти висновку, що Блашкіч віддав наказ про здійснення нападів. Тренерам слід відзначити це як зразок того, як у судовому рішенні має здійснюватися безпосередній аналіз протилежних доказів, а не просто констатуватися факт їх існування.

3. *Формулювання висновків.* Тренеру слід пояснити, що у вироку можна використовувати заголовки або вступні речення для кожного елемента, починаючи з першого об'єктивного елемента (владні повноваження), розглядаючи, чи доведений він фактами і роблячи висновок, перш ніж переходити до наступних елементів віддання наказу, причинно-наслідкового зв'язку та суб'єктивного елемента. Тренерам слід зазначити, що у повному аналізі судового рішення у справі Блашкіча (який виходить за рамки витягів, використаних у презентації PowerPoint) масштабний та систематичний характер злочинів також розглядався як додатковий доказ того, що вони стали наслідком наказів обвинуваченого, у сукупності з його обізнаністю про ці злочини.
7. **Застосувати трикроковий метод для встановлення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та ознайомити учасників із Контрольним переліком 15**

Тренеру слід представити контрольний перелік 15, пояснюючи, що статті 36–43 КК України визначають обставини, що можуть виключити чи обмежити кримінальну відповідальність обвинуваченого, і що тут використовується той самий трикроковий метод:

Крок 1. Встановити обставину, про яку заявляє сторона або яка впливає з фактичних обставин справи;

Крок 2. Викласти її визначення згідно з КК України, а не просто послатися на статтю та зробити висновок; і *Крок 3.* Пояснити на основі здійсненої судом оцінки доказів та з урахуванням відповідного обов'язку і стандарту доказування, чи виключає, чи обмежує ця обставина відповідальність.

Розглядаючи *Крок 1*, тренер має назвати обставини, які необхідно буде визначити у вирокі:

- необхідна оборона (Стаття 36 КК України);
- уявна оборона (Стаття 37 КК України);
- затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (Стаття 38 КК України);
- крайня необхідність (Стаття 39 КК України);
- фізичний або психічний примус (Стаття 40 КК України);
- виконання наказу або розпорядження (Стаття 41 КК України);
- діяння, пов'язане з ризиком (Стаття 42 КК України); або
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (Стаття 43 КК України).

Тренери мають наголосити учасникам, що оскільки обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь, часто є аргументами обвинуваченого, що можуть бути вирішальними для результату розгляду у разі їх прийняття, тут з особливою силою застосовуються принципи розгляду вирішальних аргументів, що розглядалися в главі 2 (контрольний перелік 5): вирок, у якому не розглянуто належним чином порушене питання про обставину, що виключає кримінальну протиправність, ризикує містити таку саму хибу в обґрунтуванні, яка була виявлена у справах «Нечипорук

і Йонкало проти України», «Чжан проти України» та «Ситник проти України», що розглядалися в Модулі 2.

8. Звернути увагу учасників на ключове обмеження — виконання наказу (стаття 41 КК України).

Тренеру слід наголосити на тому, що судді мають зважати на обмеження щодо застосування обставин, які виключають кримінальну протиправність у справах про міжнародні злочини, зокрема на статтю 41 КК України. У «Настільній книзі судді» розглядається незастосовність виконання наказу в практиці МКТЮ та МКТР, а також його вузькі межі в практиці МКС; тренерам слід скерувати учасників до цього джерела для більш детального ознайомлення.

9. Застосувати вирок Судової палати МТКЮ у справі *Стакіча* для ілюстрації Контрольного переліку 15.

Судді-тренеру слід проілюструвати контрольний перелік 15 тим, як МТКЮ розглянув питання самозахисту, що можна порівняти з необхідною обороною відповідно до частини 1 статті 36 КК України. Після того, як по сербських солдатах відкрили вогонь під час перетину блокпоста, сербські сили почали тривалий збройний напад на міста, які здебільшого населяли боснійські мусульмани, обстрілюючи цивільне населення, яке тікало з міст, і спалюючи будинки. Судова палата розглядала питання того, чи можна вважати ці напади актами самозахисту відповідно до двох незалежних вимог: пропорційності, встановлюючи, що сплановані, скоординовані та тривалі напади на цивільні поселення не відповідали принципу пропорційності для удару у відповідь; і часу, встановлюючи, що повномасштабні військові дії, ініційовані через день після першого інциденту, не були пов'язані з ним у часі. Судова палата встановила, що напади були непропорційними, не пов'язаними з початковим нападом у часі, використовувалися як привід для етнічної чистки, а відтак, питання самозахисту тут не стоїть.

Тренерам слід наголосити, що така двокрокова перевірка Судової палати у справі Стакіча слугує зразком того, як у вирокі можна перевірити заявлену обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, відповідно до незалежних правових вимог, радше ніж приймати чи відхиляти її як одне недиференційоване питання.

10. Представити додаткові вимоги до вироків у справах, розглянутих за відсутності обвинуваченого

Перед висвітленням цього розділу тренерам слід звернути увагу на те, що, на відміну від вищезазначених розділів про форми відповідальності та обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь, ні у Посібнику, ні у слайдах цього модуля немає розбору конкретного практичного прикладу щодо вимог до судового розгляду за відсутності обвинуваченого. Цей розділ побудований на базі структури КПК України та загальних посиланнях на практику ЄСПЛ щодо судового розгляду *in absentia*, без використання конкретної ілюстративної справи. З огляду на практичну значущість судового розгляду *in absentia* в поточній українській практиці щодо міжнародних злочинів, тренери за бажанням можуть доповнити цей розділ прикладами з власної практики, якщо є відповідні матеріали.

Тренер має представити частину 5 статті 374 КПК, яка вимагає, щоб у разі відсутності обвинуваченого під час досудового розслідування або судового провадження суд

додатково обґрунтував, чи забезпечила сторона обвинувачення дотримання права обвинуваченого на захист і доступ до правосуддя. Тренеру слід пояснити, що КПК не визначає фіксований перелік заходів, які задовольняють цю вимогу: натомість вона тлумачиться через призму статей 297 і 323 КПК України та стандартів справедливого судового розгляду статті 6 ЄКПЛ, як вони тлумачаться в українській судовій практиці з посиланням на практику ЄСПЛ щодо судового розгляду *in absentia*. Тренерам слід чітко наголосити учасникам на конкретному обмеженні: саме по собі публікування повістки про виклик відповідно до частини 3 статті 323 КПК України не задовольняє стандарт «об'єктивних факторів» ЄСПЛ для підтвердження відмови особи від права бути присутньою під час судового розгляду.

11. Представити Контрольний перелік 16

Тренер має представити контрольний перелік 16, пояснюючи, що в разі здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого, у вирокі необхідно встановити і зазначити:

- Чи вжила сторона обвинувачення всіх можливих та передбачених законом заходів для дотримання права підозрюваного чи обвинуваченого на захист і доступ до правосуддя;
- Чи вжив прокурор заходів, передбачених статтями 297 або 323 КПК, залежно від обставин;
- Яких заходів було вжито для вручення обвинуваченому повістки про виклик у разі судового провадження;
- Чи свідчать «об'єктивні фактори» про те, що обвинувачений володів достатньою інформацією, аби можна було стверджувати, що він однозначно відмовився від свого права бути присутнім під час судового розгляду;
- Чи здійснював захист обвинуваченого в судовому засіданні захисник;
- Чи забезпечено право обвинуваченого на новий розгляд обвинувачення по суті, з повторним розглядом фактичних і правових питань, у разі його появи.

12. Виокремити спільну структуру формулювання висновків і завершити модуль.

Тренеру слід підсумувати, зазначивши, що всі три питання, що розглядалися в цьому модулі (форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь, вимоги до судового розгляду за відсутності обвинуваченого), є наскрізними, а не стосуються якогось конкретного злочину, вимагають висновків суду, які мають бути відображені у вирокі відповідно до статті 374 КПК України: або як такі, що є необхідними для ухвалення обвинувального чи виправдувального вироку щодо обвинуваченого (форми відповідальності та обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь), або як специфічні додаткові вимоги до судового розгляду за відсутності обвинуваченого згідно з частиною 5 статті 374 КПК України.

НАВЧАЛЬНІ ВПРАВИ

З огляду на обсяг матеріалу в цьому модулі тренерам рекомендується будувати основний вид навчальної діяльності навколо детального розбору прикладу віддання наказу у справі Блашкіча, оскільки це найбільш повний практичний приклад у модулі, який дає учасникам цілісну покрокову модель для роботи з кожним елементом. Одним із

варіантів є залучення учасників до ширшого обговорення наведеного в «Посібнику з написання судових рішень» витягу з письмовими висновками Судової палати у справі Блашкіча щодо встановлення факту віддання наказу та наявності владних повноважень, паралельно з контрольним переліком 14: чи визначає Судова палата у справі Блашкіча, чи виконується кожен об'єктивний елемент (повноваження, вказівка, причинно-наслідковий зв'язок) на основі наведених фактичних обставин, і чи зважила вона, зокрема щодо елемента владних повноважень, суперечливі докази стосовно організації та можливостей зв'язку? Проте тренерам важливо зауважити, що витяг із вироку у справі Блашкіча є неповним і не містить усієї оцінки доказів та фактичних обставин, які мають відношення до висновків Судової палати, або навіть усіх наказів, які вона розглядала. Мінімальний час, необхідний для змістовного виконання цієї вправи, становить від 25 до 30 хвилин.

Коротший, необов'язковий другий раунд (якщо дозволяє час): повторіть вправу на основі витягу з вироку у справі Стакіча та структури контрольного переліку 15, щоб самостійно проаналізувати, як Судова палата досліджувала аргумент про самозахист на відповідність вимогам щодо пропорційності та часового зв'язку. До цього прикладу застосовується таке ж важливе застереження: витяг із вироку у справі Стакіча не містить усієї оцінки доказів та фактичних обставин, які мають відношення до висновків Судової палати. Ця вправа займає від 15 до 20 хвилин. З огляду на 75-хвилинну тривалість модуля, тренерам, які проводять обидва раунди в повному обсязі, слід бути готовими до того, що розбір решти методичних рекомендацій — зокрема розділу про судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) — доведеться проходити швидше.

Розглядаючи розділ про судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), з огляду на відсутність розробленого прикладу, тренерам рекомендується використати коротше обговорення на основі контрольного переліку, радше ніж виконання вправи у парах: попросіть учасників — індивідуально або всією групою — застосувати контрольний перелік 16 до справи, яку вони розглядали чи про яку вони знають і судовий розгляд якої відбувався за відсутності обвинуваченого, і визначити, які з пунктів контрольного переліку були чи не були чітко обґрунтовані у вироку. Ця вправа не потребує попередньої підготовки, її можна виконати за 10-15 хвилин.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Тренери можуть використати деякі чи всі з наведених нижче запитань для підбиття підсумків сесії або ініціювання обговорення під час модуля:

1. У «Посібнику з написання судових рішень» питання того, чи слід вважати «віддання наказу» за статтею 438 окремим злочином, а чи формою відповідальності, залишається відкритим. Якими є практичні наслідки такого вибору для структури вироку?
2. У справі Блашкіча Судова палата зважила докази захисту щодо поганої організації порівняно з доказами обвинувачення щодо ефективних структур командування, перш ніж встановити наявність владних повноважень де-факто. Чи використовуєте ви цей підхід — письмова оцінка доказів, що підтверджують і що заперечують елемент злочину, до викладу висновків суду — при написанні вироків?
3. Стаття 41 КК України (виконання наказу) має вузьке застосування або зовсім не має застосування у міжнародних трибуналах. Якщо підсудний зазначає цю обставину

у справі про міжнародний злочин, чим відрізнятиметься письмове обґрунтування судді від того, як ця сама обставина розглядалася б у звичайній справі на національному рівні?

Мета цих запитань полягає в тому, щоб, як і в попередніх модулях, допомогти учасникам перейти від абстрактного стандарту до їхньої власної практики написання судових рішень. Тренерам слід спонукати учасників наводити конкретні приклади з їхньої власної практики скрізь, де це можливо, а також зважати на практичну значущість третього запитання з огляду на кількість судових проваджень *in absentia* в українських судах у справах про міжнародні злочини.

ЩО ДАЛІ?

Суддям-тренерам слід підбити підсумки, чітко показавши зв'язок цього модуля з тим, що було раніше і що буде далі в навчальній програмі. Разом із модулем 4 цей модуль завершує блок висновків суду у мотивувальній частині судового рішення: контрольні переліки з 7 по 16 відтепер охоплюють елементи кожного міжнародного злочину, що розглядається в межах цього тренінгу, кожен релевантну форму відповідальності, обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь, а також додаткові вимоги до вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого. Гіпотетична фабула справи в модулі 6 спирається на всі попередні модулі для написання вироку, а контрольний перелік у додатку об'єднує контрольні переліки з 1 по 16 в єдиний послідовний інструмент для написання та перевірки вироків. Тренерам слід нагадати учасникам, що на цьому етапі навчання вони вже опрацювали всі контрольні переліки, які знадобляться їм для написання повного та вмотивованого вироку у справі про міжнародні злочини.

МОДУЛЬ 6. ПОКРОКОВЕ ОПРАЦЮВАННЯ ГІПОТЕТИЧНОЇ ФАБУЛИ СПРАВИ

Цілі навчальної сесії

По завершенню сесії учасники зможуть:

- Застосовувати Загальний контрольний перелік у додатку — об'єднаний перелік Контрольних переліків 1–16 — для перевірки проекту вироку на відповідність усім вимогам, розглянутим у модулях 1–5.
- Переглядати або, за необхідності, завершувати проект вироку, підготовлений на основі гіпотетичної фабули справи, з урахуванням вимог статті 374 КПК до змісту вироку, стандартів щодо вмотивованих судових рішень, розглянутих у Модулі 2, мотивування на основі доказів, розглянутого в Модулі 3, а також правових висновків, форм відповідальності та обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, розглянутих у модулях 4 і 5.
- Формулювати обвинувачення на підставі обвинувального акта, у якому зазначено застосовні положення міжнародного права без конкретизації окремих воєнних злочинів, та визначати конкретні злочини, які встановлюються цими положеннями.
- Вирішувати спірні питання щодо фактичних обставин і достовірності доказів, які постають із матеріалів справи, шляхом формулювання чітких та вмотивованих висновків.
- Викладати висновки суду щодо кожного правового елемента кожного з пунктів обвинувачення, визначати застосовну форму відповідальності для кожного обвинуваченого, розглядати обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь, на основі доказів.

Відповідна глава Посібника

Усі чотири глави «Посібника з написання судових рішень» разом із Загальним контрольним переліком у Додатку, який об'єднує Контрольні переліки 1–16 в єдиний послідовний інструмент, який учасники мають використовувати під час цієї сесії.

Гіпотетична фабули справи, який надається окремо та включений до частини 4 цих методичних рекомендацій, містить обвинувачення лише у воєнних злочинах, а всі три обвинувачені були затримані та постали перед судом особисто. Таким чином, контрольні переліки з 9 по 11 щодо геноциду, злочину агресії та злочинів проти людяності, а також контрольний перелік 16 щодо додаткових вимог до вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого, не застосовуються до цих фактичних обставин і в цьому занятті не розглядаються.

Пропонована тривалість

5 годин, розподілених на три блоки протягом 2-го дня відповідно до зразка програми навчання, наведеного в частині 2: 30-хвилинна вступна частина; 90-хвилинний та наступний 60-хвилинний блоки для доопрацювання або завершення учасниками проекту вироку, розділені обідньою перервою; а також 2-годинне структуроване обговорення.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Пересвідчитися, що учасники принесли проект вироку, а також мають «Посібник з написання судових рішень».
- Мати запасні примірники гіпотетичної фабули справи, зокрема висновки медичного огляду, якщо комусь з учасників знадобиться ще раз із ними ознайомитися.
- Попросити учасників зберегти внесені під час цієї сесії зміни як нову, окрему версію документа, а не перезаписувати принесений ними проект, щоб наступні версії, створені протягом навчання, можна було порівнювати між собою.
- Завчасно поділити групу на пари; якщо в попередніх модулях проводилися обговорення в парах чи невеликих групах, можна зберегти такий самий розподіл для послідовності.
- Організувати приміщення так, щоб забезпечити обидва формати, необхідні для цього модуля: тихий індивідуальний простір для доопрацювання проекту та відповідне розташування місць для групового обговорення під час післяобідньої сесії.
- Роздати загальний контрольний перелік (додаток) як самостійний роздатковий матеріал для цієї сесії, оскільки це основний робочий інструмент учасників.

Візуальні матеріали

Див. Частина 5 «Візуальні матеріали» — презентація для Модуля 6.

Використовуйте презентацію протягом усього модуля, щоб супроводжувати учасників під час доопрацювання їхніх проектів вироків, перевірки за Загальним контрольним переліком та структурованого обговорення питань, що виникають із гіпотетичної фабули справи.

Матеріали для цього модуля

- «Посібник з написання судових рішень» (усі глави), Загальний контрольний перелік у додатку
- Презентація PowerPoint, модуль 6 (частина 5 цих методичних рекомендацій)
- Гіпотетична фабула справи для вправи з написання вироку
- Звіт про медичний огляд (ОСОБА 5)
- Роздатковий матеріал: загальний контрольний перелік (додаток)
- Власні проекти вироків учасників або робочі нотатки, підготовлені до початку навчання.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Пояснити, чому цей модуль важливий.

Цей модуль є завершальним етапом навчальної програми. Він не вводить новий матеріал. Натомість його мета — надати учасникам можливість застосувати все, що

розглядалося в модулях з 1 по 5, до єдиної інтегрованої моделі фактичних обставин, а також перевірити, як у їхніх власних проектах вироки опрацьовано ці фактичні обставини у тій самій послідовності, якої дотримувалися під час тренінгу: зміст вироку, докази, висновки суду, форми відповідальності та обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь.

2. Представити Загальний контрольний перелік як підсумковий інструмент для підготовки та перевірки проекту вироку.

У додатку контрольні переліки з 1 по 16 об'єднано в єдиний послідовний інструмент для написання вироку в справі про міжнародні злочини і для фіналізації перед ухваленням. Тренерам слід рекомендувати учасникам використовувати його вже, системно, для перевірки власних проектів вироки до початку обговорення — не лише, щоб підтвердити наявність необхідного змісту, але й щоб визначити, чи було зазначено для кожного висновку вичерпні обґрунтування.

3. Супроводжувати учасників під час доопрацювання їхніх проектів вироки.

Вихідна умова цієї сесії полягає в тому, що учасники підготували повний проект вироку за гіпотетичною фабулою справи ще до початку навчальної програми. Тренери мають орієнтувати учасників на виконання цієї вимоги й утримувати високу планку на вступній частині заняття, адже позиціонування попередньої підготовки як не обов'язкової послаблює мотивацію працювати на повну силу. Водночас тренери мають усвідомлювати (і прямо сказати про це, якщо виникне таке питання), що два періоди для доопрацювання, передбачені цим заняттям, також слугують запобіжним фактором. Учасник, який не зміг завчасно підготувати повний проект вироку через надмірне робоче навантаження чи з інших причин, може використати цей час для його написання, і це не буде розцінюватися як недолік. Суть цієї вправи полягає саме в безпосередньому залученні до покрокового процесу написання вироку.

4. Визначити рамки обговорення фабули справи.

Тренери мають чітко зазначити до початку обговорення, що на цій сесії не буде представлено типовий вирок, не буде наведено єдиний правильний результат розгляду справи. Кілька питань, що піднімаються в гіпотетичній фабулі справи, допускають більше ніж одне обґрунтоване рішення на основі тих самих матеріалів. Мета обговорення полягає в тому, щоб знову пройтися фабулою справи в тій самій послідовності, що й у модулях з 1 по 5, висвітлюючи питання, спори та варіанти вибору, які необхідно відобразити в добре вмотивованому вироку за цими фактами, та порівняти це з тим, що учасники фактично написали, а не в тому, щоб дійти єдиної правильної відповіді, яку учасники мали б прийняти замість власних міркувань.

Обговорення побудоване за загальною структурою «Посібника з написання судових рішень» та модулів 1–5 та має п'ять частин: зміст вироку та формулювання обвинувачення (частина 1); докази та факти в справі (частина 2); висновки суду щодо кожного пункту обвинувачення (частина 3); форми відповідальності за злочини, у вчиненні яких особа обвинувачується (частина 4); обставини, що виключають кримінальну протиправність діянь на основі фактів (частина 5). Далі обговорення переходить до того, як ці висновки втілюються в резолютивну частину, після чого підсумкові запитання завершують заняття та навчальну програму загалом.

Запитання для обговорення:

До кожної з наведених нижче частин тренери мають короткий опис суті питання, яке порушується у гіпотетичній фабулі справи, після чого йдуть запитання, які необхідно поставити учасникам. Рекомендації, що супроводжують кожне запитання, написані для тренерів, щоб надати їм чітке розуміння того, як це питання може бути логічно обґрунтоване і в чому полягає його складність; їх не потрібно зачитувати учасникам або представляти як єдине правильне рішення, що повністю відповідає базовим правилам, викладеним вище.

5. Частина 1. Обговорити вимоги до змісту та формулювання обвинувачень.

Відповідно до контрольного переліку 1, у вступній частині вироку необхідно, серед іншого, зазначити дату і місце ухвалення, склад суду, номер справи, інформацію про обвинуваченого, положення закону за якими виносяться обвинувачення, інформацію про сторони провадження. За фактичними обставинами гіпотетичної фабули справи обвинувальний акт ускладнює п'ятий пункт: замість зазначення конкретних воєнних злочинів, у ньому інкримінується стаття 438 КК України разом із приблизно десятком норм, узятих із Гаазького положення, чотирьох Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I, без зазначення того, який саме воєнний злочин встановлює кожна з цих норм.

Як обговорювалося в модулі 4, загальні положення статті 438 вимагають, щоб у вироку не просто перелічувалися положення договорів: якщо діяння, у вчиненні якого особа обвинувачується, не визначене в статті 438, у вироку необхідно визначити конкретний воєнний злочин, що, як детально розглядається у «Настільній книзі судді» та згадується в «Посібнику з написання судових рішень», виводиться з відповідного ратифікованого договору в галузі МГП та його визнання як воєнного злочину відповідно до міжнародного права. За умови застосування цієї вимоги в зазначеному контексті, положення обвинувального акта відповідають чотирьом чітко визначеним правопорушенням: спрямування нападу на захищений об'єкт, що не є військовою ціллю; умисне вбивство захищених осіб; катування або жорстоке поводження з захищеною особою; жорстоке поводження або наруга над особистою гідністю. Тренери мають бути готові працювати з цим з будь-яким учасником, який ще не виклав свою вступну частину вироку таким чином, тобто у його вступній частині просто перелічені положення обвинувального акту без зазначення цих правопорушень, а відтак, вона не відповідає контрольному переліку 1.

Обговоріть формулювання обвинувачень.

Кількість пунктів обвинувачення, які будуть висвітлені у вироку в гіпотетичній фабулі справи, судді визначають на власний розсуд, тому тренерам слід очікувати різноманітних варіантів серед учасників. Під час обговорення необхідно перевірити, чи є формулювання кожного учасника обґрунтованим і вмотивованим, а не те, чи відповідає воно якійсь єдиній правильній структурі обвинувачення. Тренерам слід попросити учасників визначити, скільки окремих подій кримінального правопорушення або ліній поведінки вони вбачають у наведених фактичних обставинах (найбільш очевидними варіантами є напад на об'єкт, допит ОСОБИ 5 та допит ОСОБИ 6), і кого саме з обвинувачених вони пов'язали з кожною з цих подій на основі форм відповідальності, за якими їм пред'явлено обвинувачення.

1. Скільки окремих подій кримінального правопорушення ви вбачаєте в заявлених фактах, скільки пунктів обвинувачення ви б із них вивели?
2. Якого обвинуваченого ви пов'яжете з кожним пунктом обвинувачення і чому, спираючись на факти і форми відповідальності, за якими йому пред'явлено обвинувачення?
3. Чи змінився виклад обвинувачень у вступній частині після доопрацювання вами вироку?

Наведений нижче перелік пунктів обвинувачення та джерел права, що лежать в їхній основі, складено виключно, щоб допомогти суддям-тренерам в організації та веденні цього обговорення; він не означає, що учасники тренінгу мають включити всі ці правопорушення до своїх рішень, чи що винесення обвинувальних вироків за кожним із них є обов'язково обґрунтованим за фактичних обставин цієї гіпотетичної фабули:

- *Умисне вбивство*
 - Джерело права: стаття 50 Женевської конвенції I; стаття 51 Женевської конвенції II; стаття 130 Женевської конвенції III; стаття 147 Женевської конвенції IV.
 - Визнається воєнним злочином: Стаття 8(2)(а)(і) Статуту МКС.
- *Умисне спрямування нападу на цивільний об'єкт*
 - Джерело права: статті 48 та 52 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій
 - Визнається воєнним злочином: Стаття 8(2)(b)(ii) Статуту МКС.
- *Умисне спрямування нападу на госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями*
 - Джерело права: статті 19 та 24 Женевської конвенції I; статті 18 та 19 Женевської конвенції IV; статті 12 та 13 Додаткового протоколу I.
 - Визнається воєнним злочином: Стаття 8(2)(b)(ix) Статуту МКС..
- *Жорстоке поводження з Особою 5 та Особою 6 (окремі обвинувачення на кожного потерпілого)*
 - Чітко визначено в статті 438 КК України
 - Джерело права: статті 12 (нелюдське поводження), 49-50 (заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження внаслідок цього, згідно з коментарем МКЧХ) Женевської конвенції I; статті 12 (нелюдське поводження), 50-51 (заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження внаслідок цього, згідно з коментарем МКЧХ) Женевської конвенції II; статті 13 (нелюдське поводження), 129-130 (заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження внаслідок цього, згідно з коментарем МКЧХ) Женевської конвенції III; статті 27 (нелюдське поводження), 146-147 (заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження внаслідок цього, згідно з коментарем МКЧХ) Женевської конвенції IV; стаття 75(1) Додаткового протоколу I.
 - Визнається воєнним злочином: статті 8(2)(а)(ii) (катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти) та 8(2)(а)(iii) (умисне

заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю) Статуту МКС.

- *Катування Особи 5 та Особи 6 (окремі обвинувачення на кожного потерпілого)*
 - Джерело права: стаття 12 Женевської конвенції I; стаття 12 Женевської конвенції II; статті 17, 87 Женевської конвенції III; стаття 32 Женевської конвенції IV; стаття 75(1)-(2)(а) Додаткового протоколу I.
 - Визнається воєнним злочином: стаття 8(2)(а)(ii) Статуту МКС.
- *Знущення над людською гідністю Особи 6*
 - Джерело права: стаття 75(2)(b) Додаткового протоколу I; див. також статті 14, 52 Женевської конвенції III; стаття 27 Женевської конвенції IV.
 - Визнається воєнним злочином: стаття 8(2)(b) Статуту МКС.

6. Частина 2. Обговорити докази та факти, що є предметом спору

Відповідно до контрольного переліку 6, що розглядається в модулі 3, під час аналізу доказів у судовому рішенні мають розглядатися аргументи та докази, які можуть мати вирішальне значення для результату розгляду справи, із викладенням чітких висновків і мотивів, а не просто фіксуватися остаточний висновок суду. Доказова база в цій справі є обмеженою і складається переважно з показань: свідчень ОСОБИ 5 та ОСОБИ 6, показань трьох обвинувачених, а також одного звіту про медичний огляд, автор якого відверто зазначає, які саме факти неможливо встановити на його основі. Більшість подальших висновків ґрунтуються на чотирьох фактах, що є предметом спору, і тренери мають бути готові детально розібрати кожен із них разом з учасниками.

Обговоріть: чиї показання про стрілянину мають більшу вагу?

Жодне з показань не є неупередженим і жодне не є вичерпним. Тренерам слід запитати в учасників, чи відобразили вони у своїх проектах судових рішень письмову оцінку того, що саме робить ці суперечливі свідчення більш чи менш переконливими.

Викладена нижче оцінка доказів наводиться, щоб допомогти суддям-тренерам у веденні обговорення, без шкоди для інших висновків, яких судді-учасники можуть дійти на основі власної оцінки:

- Позиція ОСОБИ 5 всередині палати забезпечує йому зручну, але обмежену оглядовість;
- Позиція ОСОБИ 3 всередині танка забезпечує йому ще меншу оглядовість чи видимість;
- ОСОБА 2 взагалі не стверджує, що він сам бачив джерело вогню, і натомість наводить узагальнену заяву про наявність певної системності поведінки. Без шкоди для висновків суддів-учасників варто зазначити, що узагальнена заява ОСОБИ 2 про системність поведінки в інших місцях за відсутності інших доказів не доводить факт правопорушення на цьому конкретному об'єкті та за цих конкретних обставин. Ці дані належать до різних категорій доказів і покликані вирішувати різні за своєю суттю питання. Судді-тренери можуть розглянути можливість детальнішого розбору цього питання з тими учасниками, які сприймають докази наявності системності так, ніби вони дають відповідь на конкретне фактологічне питання.

Проте робити це слід виключно для стимулювання групового обговорення, а не для того, щоб вказувати окремому учаснику на помилковість його висновку.

- Визнання ОСОБОЮ 3 факту, що вказана ОСОБОЮ 5 будівля знаходилася в тому ж напрямку, що й об'єкт, може трактуватися як підкріплення, а не спростування свідчень ОСОБИ 5. Адже здійснення пострілів із цього напрямку підтверджує версію про ведення вогню не з території самого об'єкта, а з іншого джерела.

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання для підтримання обговорення цього питання:

1. Чиї свідчення щодо джерела вогню ви вважаєте найбільш переконливими та чому — що саме зробило їх більш чи менш достовірними (точка огляду, можливість для спостереження, підтвердження іншими доказами, конкретика)? Чи виклали ви ці міркування чітко й розлого у своєму проекті вироку?
2. Як ви оцінили докази ОСОБИ 2 щодо загальної практики використання медичних установ у військових цілях? Чи здатні ці докази самі по собі підтвердити те, що сталося на цьому об'єкті за цих конкретних обставин?
3. Чи змінилася ваша оцінка доказів при доопрацюванні вироку?

Обговоріть: чи втратив об'єкт свій статус захищеного?

Судді-тренери мають почати обговорення з запитання, чи відобразили учасники у своїх проектах вироку письмовий аналіз питання, чи втратив цей об'єкт свій статус захищеного.

Наведена нижче правова оцінка та оцінка доказів допоможе суддям-тренерам вести обговорення без шкоди для інших висновків, які судді-учасники можуть зробити на основі власної оцінки. У підрозділі I(C)(3)(d)(v) глави I частини I [*Настільної книги судді з матеріалами розгляду справ про міжнародні злочини*](#) щодо умисного спрямування нападів на захищені будівлі й пам'ятки, зокрема лікарні, наведено детальніший аналіз цього правового питання:

- Загальновизнано, що медичний заклад, позначений як такий, не втрачає статусу захищеного лише через ведення вогню в районі його розташування і через надання допомоги пораненим комбатантам. Лікування поранених, у тому числі поранених комбатантів, — основна функція такого об'єкту, а не підстава для втрати захисту.
- Відповідно до Женевської конвенції I та Додаткового протоколу I, захист, на який мають право цивільні медичні формування, припиняється лише в тому разі, якщо вони використовуються, крім їхніх гуманітарних функцій, для вчинення дій, що завдають шкоди противнику, і тільки після попередження із встановленням у відповідних випадках розумного строку й після того, як таке попередження не було взято до уваги.
- У гіпотетичній фабулі справи немає жодних доказів попередження перед нападом.
- І ОСОБА 5, і ОСОБА 6 свідчили, що зброю, яку мали при собі пацієнти, здавали при вході, її не можна було проносити всередину.
- Жодна сторона не зазначила про наявність жодних боеприпасів, сховища зброї чи активні бойові дії на самому об'єкті, окрім заяви ОСОБИ 2 про системність поведінки.
- Судді-тренери мають бути готові пояснити кожному учаснику, який плутає ці два поняття, різницю між перебуванням у закладі поранених комбатантів на лікуванні

(що не впливає на його статус захищеного) та використанням цього конкретного об'єкта як бази, пункту збору або складу зброї (що позбавляє його цього статусу).

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання для сприяння обговоренню:

1. *Як ви розцінили наявність поранених комбатантів та особистої зброї, зданої під час госпіталізації, у своїх висновках щодо захищеного статусу закладу?*
2. *Чи було у вашому вирокі розглянуто питання попередження перед нападом, і якщо ні, то яке значення ви надали відсутності такого попередження?*
3. *Чи змінився ваш підхід до цього питання при доопрацюванні вироку?*

Обговоріть: відсутність медичних доказів поранень ОСОБИ 5.

Судді-тренери мають почати це обговорення з запитання, чи аналізували учасники питання відсутності медичних доказів стосовно поранень Особи 5 у своїх вироків.

Наведена нижче оцінка доказів допоможе суддям-тренерам у веденні обговорення, без шкоди іншим висновкам, які судді-учасники можуть зробити за результатами власної оцінки:

- Документи медичного огляду:
 - дезорієнтація ОСОБИ 5 та симптоми, що відповідають струсу мозку;
 - синці та набряки на обличчі та шкірі голови;
 - синці та біль у ділянці правої бічної стінки грудної клітки;
 - переломи трьох ребер;
 - біль і синці в ділянці черевної стінки з клінічними ознаками, що вказують на внутрішнє ушкодження; зазначено, що це відповідає травмі від тупого предмета;
 - великі синці на спині; відповідають неодноразовим ударам тупим предметом;
 - загоєний або в процесі загоєння перелом лівої руки; відповідає попередній травмі;
 - лікар Y оцінює струс головного мозку як «нещодавній»; клінічні дані відповідають внутрішньому ушкодженню; а синці відповідають неодноразовій травмі від дії тупого предмета. Лікар Y вважає, що характер, локалізація та гострий стан ушкоджень відповідають нещодавньому фізичному насильству;
 - лікар Y чітко зазначає, що не може з професійним ступенем упевненості відрізнити ці ушкодження від раніше отриманих бойових травм ОСОБИ 5, оскільки оригінальні медичні документи були знищені.
- Власні свідчення ОСОБИ 5 безпосередньо та детально описують побиття, розмежовують його з попередніми травмами та підтверджуються об'єктивними медичними даними — синцями, нещодавнім струсом головного мозку, переломами трьох ребер. Ці ушкодження описані як такі, що відповідають неодноразовій тупій травмі, на відміну від давнішого, вже загоєного перелому, який також зафіксовано в цьому ж звіті.
- Хоча оцінки загального висновку можуть відрізнитися, варто зазначити, що нездатність лікаря пов'язати кожне ушкодження з конкретною причиною — якщо

сама причина такої нездатності є обґрунтованою та не пов'язана з недовірою до поточних результатів обстеження — не є тотожною відсутності доказів.

- Тренери мають також бути готовими відповісти на ширше питання, яке можуть порушити учасники: чи є медичне підтвердження взагалі юридично необхідним для встановлення факту жорстокого поводження або катування. Це не є юридичною вимогою. Переконливих показань свідків, які описують такі дії, може бути цілком достатньо. Однак у випадках наявності медичних доказів, у вирокі має бути чітко роз'яснено, що саме вони підтверджують, а що — ні.

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання для сприяння обговоренню:

1. *Як ви оцінили у своєму вирокі питання неспроможності лікуючого лікаря відрізнити старі травми від нових, а також знищення оригінальних медичних документів?*
2. *Чи розглянули ви у вирокі те, чи є медичне підтвердження ушкоджень юридично необхідним для висунення обвинувачення, або чи пояснили ви у вирокі, чому медичні докази не мали вирішального значення для вашого висновку?*
3. *Для тих, хто звернув увагу на цю прогалину: як саме ви сформулювали аргументацію, щоб прямо розібрати цю проблему, а не проігнорувати її?*

Обговоріть: розбіжності між обвинувальним актом і доказами щодо ОСОБИ 6.

Судді-тренери мають почати це обговорення з запитання, чи розглянули вони у своїх вирокі цю розбіжність.

Наведена нижче правова оцінка та оцінка доказів допоможе суддям-тренерам вести обговорення без шкоди іншим висновкам, які судді-учасники можуть зробити за результатами власної оцінки. Судді-тренери мають розуміти, що в цьому питанні обґрунтовані міркування можуть відрізнятися, і мають бути готовими взаємодіяти з учасниками незалежно від їхніх висновків, наголошуючи на необхідності пояснення таких висновків у тексті вироку:

- В обвинувальному акті ОСОБАМ 2 та 4 інкримінується жорстоке поводження з ОСОБОЮ 6, причому примусове роздягання та обливання холодною водою конкретно закидають ОСОБИ 4.
- Проте під час судового засідання як ОСОБА 5, так і ОСОБА 6 засвідчили, що саме ОСОБА 2 — а не ОСОБА 4 — відвів ОСОБУ 6 вбік, змусив її роздягнутися, висловлював погрози та лив воду.
- Ніхто зі свідків не бачив ОСОБУ 4 у тій кімнаті.
- Судді-тренери мають бути готові пояснити можливе вирішення цього питання, оскільки воно стосується і ОСОБИ 4, і ОСОБИ 2.
- Що стосується ОСОБИ 4: без шкоди будь-яким висновкам суддів-учасників, обвинувачення не довело висунуте проти нього конкретне обвинувачення, тому судді-учасники, найімовірніше, дійдуть висновку про необхідність його виправдання за обвинуваченням, пов'язаним з жорстоким поводженням з ОСОБОЮ 6, на тій підставі, що ОСОБА 4 не може бути визнана винною за обвинуваченням, яке не підтверджується доказами.
- Якщо судді-учасники прийдуть до висновку, що ОСОБУ 4 необхідно засудити за цим обвинуваченням, судді-тренери можуть попросити учасників пояснити підстави для такого висновку, зокрема, чи розглядали вони розбіжності між

обвинуваченнями в обвинувальному акті та доказами в тексті вироку, і як вони дійшли такого висновку з огляду на докази. Може бути цікаво дослідити, чи існує зв'язок між тим, що судді-учасники, які у своїх судових рішеннях прямо не розглянули розбіжність між гіпотетичним обвинувальним актом і доказами, визнають ОСОБУ 4 винною.

- Що стосується ОСОБИ 2: оскільки в обвинувальному акті вчинення фізичних дій конкретно закидалося ОСОБІ 4, судді-тренери можуть перевірити, чи розглянули учасники (і якщо так, то як саме) питання про те, чи не виходить визнання ОСОБИ 2 винною (як особи, яка, згідно з доказами, безпосередньо вчинила ці дії) за межі висунутого проти неї обвинувачення в обвинувальному акті, що є порушенням статті 337 КПК.
- Судді-учасники можуть вважати, що визнання винуватості ОСОБИ 2 за її дії, підтверджені доказами, не є порушенням статті 337 КПК. ОСОБІ 2 було висунуто обвинувачення за це діяння разом із ОСОБОЮ 4; він був належним чином повідомлений про те, що йому висувують обвинувачення у зв'язку з поведінкою з ОСОБОЮ 6, і фактично заперечував це обвинувачення під час судового розгляду, давши показання, що бачив її пізніше і вона не була мокрою. Змінилися саме показання щодо того, хто з обвинувачених безпосередньо вчиняв фізичні дії, а не саме діяння, щодо якого висунуто обвинувачення, чи сама подія, про яку йдеться — і у вироку, яким його визнають винним як безпосереднього виконавця, а не в якійсь іншій ролі, слід чітко про це зазначити та пояснити, чому така зміна не є порушенням статті 337 КПК.
- Інші судді-учасники можуть зайняти суворішу позицію та прийняти рішення про неможливість визнання винним через розбіжність між обвинуваченнями, викладеними в обвинувальному акті, та фактичними обставинами, встановленими судом на підставі доказів.

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання для сприяння обговоренню:

4. *Як ви висвітлили у вироку розбіжність між обвинувальним актом, який приписує ці дії ОСОБІ 4, та доказами, що свідчать про їх безпосереднє вчинення ОСОБОЮ 2?*
5. *У мотивувальній частині вироку ви чітко викладаєте і пояснюєте цю розбіжність чи робите висновок на її основі без пояснень?*
6. *Чи змінився ваш підхід до цього питання при доопрацюванні вироку?*

7. Частина 3. Обговорити висновки суду щодо інкримінованих злочинів

Трикроковий метод контрольного переліку 7 (і контрольного переліку 8 для воєнних злочинів) — визначення діяння, у вчиненні якого особа обвинувачується, визначення його правових елементів, виклад висновків із обґрунтуванням щодо кожного елемента — застосовується щодо кожного з чотирьох пунктів обвинувачення у частині 1. Тренери не мають намагатися опрацювати кожен елемент кожного пункту обвинувачення в рамках наявного часу; мета — визначити, чи зробили учасники чіткі висновки щодо елементів у своїх výroках, використовуючи за орієнтир структуру контрольного переліку 8.

Обговоріть: напад на медичний заклад і смертельні наслідки.

З гіпотетичних тверджень та обвинувачень у обвинувальному акті, а також з доказів впливають три можливі кримінальні обвинувачення, пов'язані з цією поведінкою:

- Умисне вбивство (див. [Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини](#), глава I, частина I, розділ I(C)(3)(b)(i) для детальнішого розгляду цих елементів).
- Умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти (див. [Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини](#), глава I, частина I, розділ I(C)(3)(d)(ii) для детальнішого розгляду цих елементів).
- Умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями (див. [Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини](#), глава I, частина I, розділ I(C)(3)(d)(v) для детальнішого розгляду цих елементів).

Судді-учасники могли не розглянути всі ці злочини у своїх вирокх. Наприклад, хоча обвинувальний акт містить обвинувачення в умисному вбивстві, як коротко описано нижче, через структуру статті 438 КК деякі судді-учасники розглядатимуть смерті, що настали внаслідок незаконного нападу на лікарню, як обтяжуючі обставини відповідно до частини другої статті 438. Ба більше, очікується, що багато суддів-учасників обиратимуть між злочинами умисного спрямування нападу на цивільний об'єкт та умисного спрямування нападу на лікарню (за умови, що вона не була військовою ціллю), причому більша кількість суддів-учасників, імовірно, зупиниться на більш конкретному обвинуваченні в умисному спрямуванні нападу на лікарню.

Мета не полягає в тому, щоб скласти правильний перелік обвинувачень. Обговорення має стосуватися того, чи судді-учасники (i) визначили і виклали правові елементи злочинів, які вони розглядають у вирокх; (ii) зробили чіткі висновки щодо доведеності цих елементів фактами.

Що стосується висновків щодо елементів, судді-учасники можуть їх робити щодо того, чи факти, встановлені судом, доводять елементи злочинів окремо від їхніх висновків щодо індивідуальної відповідальності обвинувачених, чи можуть поєднувати ці висновки.

Щоб допомогти в обговоренні цих злочинів, нижче наведено елементи цих злочинів за українським законодавством, як їх визначено в «Настільній книзі судді»:

- Умисне вбивство
 - Об'єктивні елементи: (i) дії або бездіяльність особи, яка вчинила злочин, призвели до смерті однієї або кількох осіб; (ii) убита(-і) особа(-и) перебувала(ли) під захистом Женевських конвенцій, тобто йдеться про: (1) поранених або хворих військовослужбовців збройних сил; (2) військовополонених; (3) цивільних осіб; (4) медичний та релігійний персонал.
 - Суб'єктивні елементи: суб'єктивні елементи необхідно вивести з форм вини, передбачених загальною частиною КК України, статтями 23–25. Хоча ці статті тут не дублюються, варто зазначити, що (попри малу ймовірність за обставин цієї гіпотетичної справи) деякі судді-учасники цілком можуть вирішити справу у спосіб, який вимагатиме від них розібратися, чи узгоджується об'єктивна вимога щодо «умисного спрямування нападу на

захищених осіб» із непрямим умислом (частина 3 статті 24 КК України) або необережністю (стаття 25 КК України).

- *Умисне спрямування нападу на цивільний об'єкт*
 - Об'єктивні елементи: (i) особа, яка вчинила злочин, спрямувала напад; та (ii) об'єктом нападу були цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є військовими.
 - Суб'єктивні елементи: суб'єктивні елементи необхідно вивести з форм вини, передбачених загальною частиною КК України, статтями 23–25. Варто ще раз зазначити, що деякі судді-учасники цілком можуть вирішити справу у спосіб, який вимагатиме від них розібратися, чи узгоджується об'єктивна вимога щодо умисного спрямування нападу на цивільний об'єкт із непрямим умислом (частина 3 статті 24 КК України) або необережністю (стаття 25 КК України).
- *Умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями*
 - Об'єктивні елементи: (i) особа, яка вчинила злочин, спрямувала напад; (ii) об'єктом нападу був госпіталь або місце зосередження хворих і поранених; та (iii) об'єкт нападу не був військовою ціллю.
 - Суб'єктивні елементи: суб'єктивні елементи необхідно вивести з форм вини, передбачених загальною частиною КК України, статтями 23–25. Варто ще раз зазначити, що деякі судді-учасники цілком можуть вирішити справу у спосіб, який вимагатиме від них розібратися, чи узгоджується об'єктивна вимога щодо спрямування нападу на госпіталь, що не є військовою ціллю, із непрямим умислом (частина 3 статті 24 КК України) або необережністю (стаття 25 КК України).

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання для сприяння обговоренню:

1. *У вашому вирокі ви оцінили напад на об'єкт та смертельні наслідки як одну лінію поведінки чи два окремих злочини? Як такий вибір позначився на структуруванні висновків?*

Щодо цього питання слід зазначити, що хоча в обвинувальному акті убивство розглядається як злочин, іншим можливим варіантом, що узгоджується зі структурою частини 2 статті 438, є те, що вбивство — не окремий від нападу злочин, а обтяжливий наслідок такого нападу — напад зі смертельними наслідками кваліфікується за частиною 2 статті 438, а не за частиною 1 статті 438 — хоча у вирокі однак необхідно викласти чіткий висновок щодо причинно-наслідкових зв'язків, ідентифікації та статусу кожної вбитої особи, оскільки кваліфікація за обтяженою частиною залежить від встановлення цих обставин, а не від припущення про них.

2. *Як у ваших висновках щодо втрати чи збереження об'єктом захищеного статусу було використано фактичні обставини, встановлені вами у частині 2?*

Суддям-тренерам слід згадати стандарт, відповідно до якого медичний заклад втрачає статус захищеного, що розглядалося в частині 2 вище, і чітко показати

учасникам зв'язок: встановлені там факти безпосередньо впливають на висновки суду.

Обговоріть: поведження з ОСОБОЮ 5 та ОСОБОЮ 6.

З гіпотетичних тверджень та обвинувачень у обвинувальному акті, а також з доказів випливають три можливі кримінальні обвинувачення, пов'язані з цією поведінкою:

- *Жорстоке поведження з Особою 5 та Особою 6 (окремі обвинувачення щодо кожного потерпілого)* (див. [Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини](#), глава I, частина I, розділ I(C)(3)(b)(ii) для детальної інформації про елементи).
- *Катування Особи 5 та Особи 6 (окремі обвинувачення щодо кожного потерпілого)* (див. [Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини](#), глава I, частина I, розділ I(C)(3)(b)(ii) для детальної інформації про елементи).;
- *Посягання на людську гідність Особи 6* (див. [Настільну книгу судді з матеріалами для розгляду справ про міжнародні злочини](#), глава I, частина I, розділ I(C)(3)(b)(iii) для детальної інформації про елементи).

Як і з нападом на лікарню, судді-учасники могли не розглянути всі можливі злочини, що випливають із такого діяння, у своїх вирокх. Знову ж таки, основною метою цієї вправи з написання вироку є не складання правильного переліку злочинів, у вчиненні яких особа обвинувачується. Обговорення має стосуватися того, чи судді-учасники (i) визначити та викласти правові елементи злочинів, які вони визначили у вирокх; (ii) зробили чіткі висновки щодо доведеності цих елементів фактами. Окрім цього, варто нагадати, що судді-учасники можуть робити висновки щодо того, чи встановлені судом факти доводять елементи злочинів, окремо від їхніх висновків щодо індивідуальної відповідальності обвинувачених або можуть об'єднувати ці висновки.

Нижче наведено елементи цих злочинів за українським законодавством, як їх визначено в «Настільній книзі судді», що допоможе вести обговорення цих злочинів:

- *Жорстоке поведження* (хоча жорстоке поведження з військовополоненими або цивільним населенням чітко визначене в статті 438 КК України, ця стаття не надає жодного подальшого визначення правових елементів цього злочину).
 - Об'єктивні елементи: (i) (а) злочинець завдав сильного фізичного або морального болю чи страждань одній чи кільком особам; (нелюдське поведження) або (б) злочинець завдав значного фізичного або морального болю чи страждань або серйозних ушкоджень тілу чи здоров'ю одній чи кільком особам (умисне завдання сильних страждань) і (ii) особа або особи перебували під захистом Женевських конвенцій, а саме: (1) поранені чи хворі особи зі складу збройних сил; (2) військовополонені; (3) цивільні; або (4) медичний та духовний персонал.
 - Суб'єктивні елементи: суб'єктивні елементи необхідно вивести з форм вини, передбачених загальною частиною КК України, статтями 23–25.
- *Катування*
 - Об'єктивні елементи: (i) злочинець завдав сильного фізичного або морального болю чи страждань одній чи кільком особам; та (ii) особа або

особи перебували під захистом Женевських конвенцій, а саме: (1) поранені чи хворі особи зі складу збройних сил; (2) військовополонені; (3) цивільні; або (4) медичний та духовний персонал.

- Суб'єктивні елементи: обов'язковою ознакою катування як воєнного злочину є його цільова спрямованість, що визначається як спеціальний умисел. Злочин є умисним лише тоді, коли заподіяння сильного фізичного чи психічного болю або страждань здійснюється з конкретною метою: одержати відомості чи зізнання, покарати, залякати, примусити до певних дій або з будь-яких інших мотивів, що мають дискримінаційний характер. Окрім цього, загальні суб'єктивні елементи необхідно вивести з форм вини, передбачених загальною частиною КК України, статтями 23–25. Хоча ці статті тут не дублюються, варто зазначити, що (попри малу ймовірність за обставин цієї гіпотетичної справи) вимога щодо спеціального умислу катування погано узгоджується з непрямим умислом (частина 3 статті 24 КК України) або необережністю (стаття 25 КК України).

- *Посягання на людську гідність*

- Об'єктивні елементи: (i) особа, яка скоїла злочин, образила, принизила або іншим чином посягнула на гідність однієї чи кількох осіб; та (ii) тяжкість образи, приниження чи іншого порушення дорівнювала загальновизнаному поняттю посягання на людську гідність.
- Суб'єктивні елементи: суб'єктивні елементи необхідно вивести з форм вини, передбачених загальною частиною КК України, статтями 23–25.

Судді-тренери мають бути готові обговорити правові відмінності між катуванням і жорстоким поводженням, а саме: (i) вимога щодо спеціального умислу в катуванні; та (ii) поріг тяжкості ушкоджень, який МКТЮ та МКТР розглядали як розмежування між катуванням та такими воєнними злочинами, як нелюдське поводження та умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень (хоча це останнє розмежування є менш чітким відповідно до Статуту МКС та Елементів злочинів).

Судді-тренери також можуть поставити такі запитання для сприяння обговоренню:

1. У вчиненні яких злочинів ви обвинувачуєте ОСОБУ 5 та ОСОБУ 6 і як ви розмежували їх на основі цих фактичних обставин?
2. Як ви розглянули аргумент захисту про те, що ОСОБА 6 не може самотійно поставити діагноз ПТСР? У своєму вирокі ви встановили чіткий правовий поріг посягання на людську гідність?
3. Який пункт обвинувачення був найретельніше висвітлений у вашому вирокі, а який — найменше? Чому?

8. Частина 4. Обговорити форми відповідальності

Вирішення питання індивідуальної кримінальної відповідальності обвинувачених у гіпотетичній фабулі справи також потребує встановлення висновків щодо форм відповідальності. Контрольний перелік 12 вимагає не просто процитувати застосовну статтю щодо форми відповідальності у вирокі, необхідно вказати визначення та елементи цієї форми, застосувати їх до фактів так само, як цього вимагає контрольний перелік 7 для елементів злочину. В обвинувальному акті ОСОБА 2 обвинувачується у відданні наказу про вчинення злочинів — що передбачено статтею 438, а також

у частинах 2-5 статті 27, статті 31-1 КК України; ОСОБИ 3 і 4 кожна обвинувачуються за частиною 2 статті 27 і частиною 1 статті 28. Елементи цих форм відповідальності тут не наводяться повторно.

Обговоріть: характеристика ролі кожного обвинуваченого.

Наведені нижче міркування мають на меті сприяти обговоренню та наводяться без шкоди для висновків суддів-учасників:

- ОСОБА 3 особисто вистрелив з гармати, а ОСОБА 4 особисто побив ОСОБУ 5:
 - для обох обвинувачених визнання їх виконавцями чи співвиконавцями відповідно до частини 2 статті 27 КК України або посилання на злочини, у вчиненні яких вони обвинувачуються, та частину 1 статті 29 КК України, яка дозволяє кваліфікувати діяння, що саме по собі є визначеною формою правопорушення за статтею 438, безпосередньо за цією статтею, забезпечує прямі підстави для засудження без необхідності звертатися до інших підстав для визнання їх винуватими.
 - Проте відповідальність групи осіб за частиною 1 статті 28 також можлива в цьому обвинувальному акті. Хтось із суддів взяв за основу цю форму відповідальності щодо ОСОБИ 3 чи ОСОБИ 4?
- ОСОБА 2 особисто не вчиняв напад, вбивство чи побиття ОСОБИ 5; тому його відповідальність за цими пунктами обвинувачення ґрунтується на інших можливих варіантах:
 - За віддання відповідного наказу — підстава, яку передбачає безпосередньо стаття 438, і яка, у разі її розгляду як форми відповідальності, робить непотрібними для кваліфікації цього діяння загальні положення про співучасть у статті 27, групову відповідальність у статті 28 та відповідальність командування у статті 31-1.
 - Або судді можуть кваліфікувати віддання наказу за статтею 438 як окремий злочин, а не форму відповідальності, що вимагатиме звернення до інших форм відповідальності, зазначених в обвинувальному акті щодо ОСОБИ 2, за частинами 2–5 статті 27 (виконавець, організатор, підбурювач або пособник), частиною 1 статті 28 (вчинення злочину групою осіб без попередньої змови) або відповідальності командування за статтею 31-1.
 - Якщо віддання наказу кваліфікується як злочин, це діяння, цілком імовірно, може підпадати під різні форми співучасті за КК України: частина 3 статті 27 (організатор), частина 4 статті 27 (підбурювач) або частина 5 статті 27 (пособник). Оскільки за своїм змістом ці види співучасті підходять, визнання ОСОБИ 2 відповідальним як співвиконавця за ці дії видається менш імовірним. Суддям-тренерам варто обговорити можливі розбіжності в підходах щодо того, яку саме з цих форм співучасті обирають судді-учасники та чому. З огляду на формулювання норми, сюди також може підходити вчинення злочину групою осіб за частиною 1 статті 28. Чи обрав хтось із суддів-учасників такий підхід?
 - Щодо статті 31-1 зокрема: відповідальність ґрунтується на бездіяльності — командир, який не вжив дій для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин підлеглого. Хоча

здається, що ОСОБА 2 є командиром з фактичним контролем над іншими обвинуваченими, в усьому іншому фактичні обставини не підпадають під цю форму відповідальності. Судді-тренери можуть наголосити, що стаття 31-1 не є додатковим «тавром», яке накладається на командира виключно через його звання, якщо він уже несе відповідальність як співвиконавець, співучасник чи в межах групової відповідальності.

- Щодо доказів, ОСОБА 2 особисто жорстоко поведився з ОСОБОЮ 6. Судді-тренери можуть спитати суддів, які засудили ОСОБУ 2 за таке діяння, яку форму відповідальності вони вибрали і чому.
- Тренери мають бути готові пояснити, що особу в жодному разі не можна засудити за двома різними формами відповідальності за один і той самий злочин.

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання, щоб сприяти обговоренню:

1. Яку форму відповідальності ви вибрали для ОСОБИ 3 і ОСОБИ 4?
2. Чи прийшли ви до висновку, що ОСОБА 2 відповідальний за віддання наказу про вчинення злочинів, відповідальність командування за статтею 31-1, чи на якійсь іншій підставі? Як ви визначили елементи застосованої форми відповідальності?
3. Враховуючи, що ОСОБА 2 описується як командир танку Т-80, що віддавав накази підлеглим, ви взагалі розглядали статтю 31-1? Якщо ні, на якій підставі ви її відкинули?

9. Частина 5. Обговорити обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

На основі доказів і аргументів можна виділити три такі обставини, кожна має бути обґрунтована, незалежно від того, прийнята вона чи відхилена: необхідна оборона або крайня необхідність і, як альтернатива, фактична помилка (обидві висунуті ОСОБОЮ 2); а також виконання наказу (висунута ОСОБОЮ 3).

Обговоріть: необхідна оборона, крайня необхідність, фактична помилка (ОСОБА 2).

Обидві лінії захисту ОСОБИ 2 залежать від одного й того самого базового фактичного питання, розглянутого в частині 2, — чи вівся вогонь із закладу. Суддям-тренерам слід запитати учасників, чи розглянули вони це питання у вирокі один раз щодо всього випадку, чи окремо для кожної заявленої обставини, що виключає відповідальність. Наведений нижче текст допоможе в обговоренні цього питання без шкоди для висновків, яких судді-учасники дійшли у своїх вирокі:

- Відповідно до статей 36 і 39 КК України, необхідна оборона є законною лише тоді, коли такі дії є необхідними і пропорційними відносно небезпеки та спрямовані на її джерело; навіть якщо сприймати свідчення ОСОБИ 2 про обстріл з боку супротивника як чисту правду, постріл із танкової гармати по позначеному госпіталю (що базувався на заявах про загальну системність, а не на конкретних даних щодо цього об'єкта) порушує реальну проблему пропорційності та вибору цілей. Тренери можуть обговорити, чи могло таке конкретне застосування сили взагалі задовольнити ці вимоги.
- Щодо фактичної помилки ключовим аналітичним моментом є те, що помилка може виключати умисел лише тоді, коли помилково припущений факт, якби він був реальним, робив би діяння правомірним. Зважаючи на те, що обстріл із

прилеглої території не перетворює медичний заклад на законну військову ціль, аргумент про фактичну помилку за цих обставин може взагалі не мати юридичної сили, незалежно від того, чи була ця помилка щирою. Навіть якщо цей аргумент береться до уваги, помилкове переконання має бути щирим і обґрунтованим: ОСОБА 2 посилався на загальну систематичність, а не на спостереження щодо цього конкретного об'єкта, і не здійснив жодної перевірки, перш ніж віддати наказ про завдання удару.

Судді-тренери можуть також поставити такі запитання, щоб сприяти обговоренню:

1. *Чи встановили ви, що за цих фактичних обставин була наявна обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння? Якщо так, то яка саме?*
2. *Чи вирішили ви фактичне питання щодо джерела стрілянини один раз для всієї справи, чи окремо для кожної заявленої лінії захисту?*

Обговоріть: виконання наказу (ОСОБА 3).

Суддям-тренерам слід обговорити, чи розглядали судді-учасники застосовність статті 41 КК України, що виключає відповідальність за виконання законного наказу, у справах про міжнародні злочини. Подальший розгляд правових питань і доказів має сприяти обговоренню без шкоди для висновків суддів-учасників:

- Якщо судді-учасники встановили, що вона не застосовується до справ про міжнародні злочини, чи враховували вони її для пом'якшення покарання?
- Якщо судді-учасники встановили, що вона застосовується до міжнародних злочинів, чи використали вони підхід МКС щодо очевидно незаконних наказів, чи застосували статтю 41 КК України у тому вигляді, в якому вона сформульована? Чи існує суттєва різниця між статтею 41 КК України та статтею 33 Римського статуту МКС?
- Судді-тренери повинні пояснити різницю, яку учасники можуть легко не побачити: за обставинами цієї гіпотетичної фабули справи наказ може бути незаконним із двох різних причин, і становище ОСОБИ 3 відрізнятиметься залежно від того, яка саме причина застосовується.
 - Наказ міг бути незаконним, бо ОСОБА 3 не міг зсередини танку перевірити, чи вогонь вівся з будівлі, а в такому випадку обмежений огляд ОСОБИ 3 може мати значення для оцінки того, що вона знала або могла знати.
 - Наказ міг бути незаконним, бо постріл із танкової гармати по будівлі з маркуванням госпіталю є очевидно злочинним за своєю суттю. У такому разі нездатність ОСОБИ 3 перевірити джерело ворожого вогню не звільняє його від відповідальності: йому не потрібно було перевіряти, звідки ведеться вогонь, щоб знати, що ціллю є госпіталь.
 - Тренери мають бути готові обговорити обидва варіанти тлумачення і не повинні розглядати це як наперед визначений висновок — учасників, які ухвалили рішення на користь ОСОБИ 3 на підставі цієї обставини, що виключає кримінальну протиправність, і тих, хто цього не зробив, слід попросити пояснити, на якій саме версії незаконності наказу ґрунтується їхнє обґрунтування.

Судді-тренери можуть поставити такі запитання, щоб висвітлити ці проблеми:

1. *Хтось із вас встановив, що аргументи ОСОБИ 3 про виконання наказу були обґрунтованими? На якій підставі?*
2. *Чи розглянули ви розбіжність між наказом, який є незаконним через фактичні обставини, що їх підлеглий не міг перевірити, та наказом, який є незаконним незалежно від цих обставин — з огляду на те, якою очевидно була сама ціль?*

10. Об'єднати висновки в резолютивній частині

Обґрунтування, що розглядалося під час цієї сесії, має вилитися в чітку резолютивну частину. Контрольний перелік 3 вимагає, щоб у резолютивній частині зазначалися ідентифікаційні дані обвинуваченого, рішення, відповідні статті КК України, інша необхідна інформація у вироку. Покарання, рішення про цивільний позов та решта процесуальних питань за статтею 368 КПК не входять до обсягу цієї вправи; натомість висновки про винуватість чи невинуватість за кожним пунктом обвинувачення входять до нього.

Для кожного обвинуваченого за кожним пунктом у резолютивній частині має бути зазначено: винуватий чи невинуватий; у разі визнання винуватим — відповідна кваліфікація за статтею 438 (частина 1 або частина 2, якщо наслідком стала смерть); а також форма відповідальності, на якій ґрунтується засудження. Тренери мають бути готові допомогти учасникам зрозуміти, як розбіжність, виявлена раніше під час заняття (наприклад, розбіжність щодо ОСОБИ 6, розглянута в частині 2), має призвести до різних конкретних наслідків для кожного з відповідних обвинувачених у резолютивній частині: виправдання за цим пунктом одного обвинуваченого не впливає на висновки за іншими висунутими проти нього пунктами, а визнання винуватим за цим пунктом іншого обвинуваченого на підставі, відмінній від початкового формулювання обвинувачення, має бути викладено достатньо чітко, щоб суд апеляційної інстанції міг бачити, що саме було встановлено і чому.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Для підбиття підсумків сесії можна використати наведені нижче запитання.

1. Як сильно ви змінили текст вашого вироку, коли вперше доопрацьовували його сьогодні зранку?
2. По завершенню обговорення, яку найбільшу зміну ви би внесли до тексту вироку (якщо така є)?
3. Яке питання цієї гіпотетичної справи вам було найскладніше висвітлити у тексті вироку і як ви його висвітили в мотивувальній частині?

ЩО ДАЛІ?

Тренерам слід завершити, показавши зв'язок цього модуля з навчальною програмою загалом: це останній модуль програми, і те, що учасники винесуть із нього у свою власну практику, є головною метою всього, що передувало йому.

Тренери мають звернути увагу учасників на три висновки. По-перше, Посібник можна використовувати як інструмент для написання і перевірки вироків у своїй

роботі, а не лише під час навчальної програми. По-друге, трикроковий метод, що використовувався у модулях 4 і 5 (визначити злочин, визначити правові елементи, викласти висновки з обґрунтуванням), можна використовувати для будь-якого злочину, форми відповідальності або обставини, що виключає кримінальну протиправність діянь, а не лише для чотирьох прикладів, що розглядалися під час навчання. По-третє, навичка, яку відпрацьовували під час цієї сесії: написання обґрунтування, що задовольнить читача, якого не було з нами в кімнаті: обвинуваченого, обвинувачення, апеляційний суд, громадськість.

Тренери мають порекомендувати учасникам зберегти свої версії вироку в гіпотетичній справі — версію, підготовлену до навчання, і версію зі змінами, внесеними під час навчання — як доказ еволюції їхнього підходу до написання вироків у справах про міжнародні злочини впродовж програми.

Далі відбудеться підсумкова сесія та оцінка.

ПІДСУМКОВА СЕСІЯ

Цілі навчальної сесії

- Завершити дводенну навчальну програму, показавши зв'язок шести модулів і гіпотетичної фабули справи з основною метою навчання: надавати суддям підтримку в процесі та практиці підготовки вмотивованих письмових вироків у справах про міжнародні злочини.
- Стисло та без введення нового змістовного матеріалу узагальнити інструменти, що використовувалися протягом усієї програми: Посібник, загальний контрольний перелік і трикроковий метод (визначити злочин, визначити його елементи, представити обґрунтовані висновки) — як інструменти для майбутньої практичної діяльності самих учасників.
- Дати учасникам можливість підняти будь-які невирішені питання до завершення програми.
- Провести оцінку програми, описану в частині 6.

Пропонована тривалість

30-45 хвилин.

Організаційні питання

Судді-тренеру слід:

- Роздати форму оцінки (частина 6) на початку цієї сесії, а не в кінці, щоб учасники мали час заповнити її вдумливо, а не поспіхом, коли вже всі розходяться. Тренери можуть виділити 5-10 хвилин в кінці сесії суто на заповнення та збір форм. Пропоновану форму оцінки можна роздрукувати і роздати учасникам, або ж учасники можуть заповнювати її онлайн, наприклад, за допомогою QR-коду, що веде до електронного варіанту форми оцінки.
- Якщо сертифікати про проходження програми чи відвідування є частиною програми, можна роздати їх під час цієї сесії.
- Пересвідчитися, що учасники знають, як отримати доступ до Посібника, загального контрольного переліку, будь-яких інших матеріалів, що згадувалися під час програми, по завершенню навчальної програми, зокрема, чи будуть поширюватися їхні цифрові копії.

Матеріали для цієї сесії

- Форма оцінки (частина 6)
- Сертифікати про завершення чи участь, якщо доцільно

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Під час цього модуля суддя-тренер має:

1. Узагальнити основні інструменти та ключові висновки навчання.

На цій сесії не вводиться новий матеріал. Його основною метою є об'єднати на рівні всієї програми те, що модуль 6 уже об'єднав на рівні гіпотетичної фабули справи: Посібник як інструмент для написання та перевірки тексту вироку, що може використовуватися в практичній діяльності, а не лише під час цієї навчальної програми; трикроковий метод як метод, що підходить для будь-якого злочину, форми відповідальності або обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, а не лише для тих, що розглядалися під час модулів 1-6; навичка писати мотивування так, щоб воно було зрозумілим і переконливим для читача, який не був присутній у залі судових засідань. Суддям-тренерам слід зробити цей підсумок стислим — максимум на кілька хвилин, оскільки зміст цих питань уже було детально розглянуто.

2. Заохотити учасників і надалі використовувати навчальні матеріали.

Суддям-тренерам слід рекомендувати учасникам зберегти послідовні редакції проекту вироку до гіпотетичної фабули справи, підготовлені протягом програми, разом із власними нотатками, оскільки вони можуть використовувати їх як ресурс у своїй суддівській практиці.

3. Підсумкові коментарі.

Суддям-тренерам слід подякувати учасникам за участь, зазначити, що вони можуть ставити запитання, і завершити навчання.

ЧАСТИНА 4. МАТЕРІАЛИ

Учасникам слід роздати матеріали курсу, щоб надати їм можливість повніше засвоїти тему, закріпити знання, отримані під час програми, а також забезпечити їх джерелом інформації для подальшого використання по завершенню навчання. Матеріали мають бути розділені та впорядковані відповідно до модулів, визначених у розкладі занять.

Судді-тренери мають завчасно і до початку програми критично оцінити матеріали курсу, що стосуються їхніх тем. Їм може знадобитися оновити матеріали або змінити їх відповідно до свого стилю викладання та потреб учасників.

Для цієї навчальної програми з написання судових рішень у справах про міжнародні злочини рекомендовані такі матеріали:

- **«Посібник з написання судових рішень»** (бажано і друкована, і електронна версії). Навчальні матеріали, представлені в цих методичних рекомендаціях, орієнтовані на «Посібник з написання судових рішень», що лежить в основі цієї навчальної програми. Використання «Посібника з написання судових рішень», розробленого для сприяння написанню вмотивованих вироків, є головною метою цієї навчальної програми. Звісно, ці навчальні матеріали не слід вважати довідником чи енциклопедією. Вони розроблені насамперед для використання під час програми, щоб допомогти учасникам досягти цілей навчання. Відповідно, тренери можуть розширювати або змінювати навчальну програму задля досягнення головної мети — розуміти та використовувати «Посібник з написання судових рішень».
- **Загальний контрольний перелік** у додатку до «Посібника з написання судових рішень» (роздрукований окремо і в електронній формі). Загальний контрольний перелік об'єднує всі контрольні переліки Посібника в єдиний послідовний інструмент, що може використовуватися як для написання вироку, так і для його перевірки перед ухваленням. Його мета — допомогти суддям пересвідчитися, що вирок містить все, що вимагає українське законодавство, що він обґрунтований відповідно до стандарту справедливого суду. Рекомендується роздати контрольний перелік як окремий документ під час навчальної програми, щоб учасники могли ознайомитися з цим інструментом.
- ***«Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини»*** (якщо в НШСУ є друковані примірники, судді-тренери можуть роздати їх учасникам, у яких ще немає власної копії. Або можна попросити учасників принести власні примірники. У будь-якому разі завжди можна поширити електронну версію). «Настільна книга судді» доповнює «Посібник з написання судових рішень». Це практичний правовий інструмент, що охоплює матеріальні питання міжнародного та національного кримінального права, був опублікований на сайті Національної школи суддів України (НШСУ) у 2023 році та розроблений залученими Програмою USAID «Справедливість для всіх» експертами від UpRights і Global Rights Compliance (GRC) у партнерстві з НШСУ та Верховним Судом. «Настільна книга» покликана допомогти українським суддям у справедливому та ефективному розгляді справ про міжнародні злочини відповідно до законодавства України та з дотриманням норм міжнародного права і національного процесуального законодавства. З огляду на те, що «Настільну книгу» було опубліковано в 2023 році, вона не відображає цих останніх змін законодавства. Хоча висвітлення принципів міжнародного права в «Настільній книзі»

залишається актуальним, суддям слід мати на увазі, що порівняння міжнародного права та законодавства України про міжнародні злочини, а також відносини між Україною та Міжнародним кримінальним судом можуть не відображати поточну ситуацію.

- **Гіпотетична фабула справи (модуль 6)**, наведений нижче (найкраще буде поширити його як у друкованому, так і в електронному форматах).
- Судді-тренери також можуть знайти конкретні матеріали, рекомендовані до кожного модуля, в кінці нотаток для тренерів у кожному модулі в частині 3 цих методичних рекомендацій.

НАСКРІЗНА ПРАКТИЧНА ВПРАВА ТРЕНІНГУ: ГІПОТЕТИЧНА ФАБУЛА КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ДЛЯ НАПИСАННЯ ВИРОКУ

Мета та застосування

Наведена нижче фабула справи розроблена для вправи, яку учасники мають виконати до початку навчальної програми, а тоді повертатимуться до неї після кожного навчального модуля. Ця гіпотетична фабула кримінальної справи¹ щодо ймовірних воєнних злочинів, яку мають розглянути учасники і написати вирок.

Вправа

На основі наведеної нижче інформації учасники мають розглянути обвинувальний акт і матеріали судового розгляду та написати проект вироку у цій справі. Учасники повинні вирішити, чи переконані вони у винуватості обвинувачених осіб, і після цього написати вирок. Учасникам буде запропоновано повернутися до цього проекту вироку під час навчальної програми.

I. Фабула справи

Ви — ОСОБА 1, головуючий суддя, ви здійснювали судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо трьох військовослужбовців Російської Федерації — ОСОБИ 2, ОСОБИ 3 та ОСОБИ 4 — за обвинуваченням у порушенні законів та звичаїв війни відповідно до статті 438 КК України. В обвинувальному акті сторона обвинувачення зазначила такі фактичні обставини та пред'явила такі обвинувачення.

II. Обвинувальний акт

Обставини, зазначені в обвинувальному акті

1. Х-го числа, після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, війська Російської Федерації увійшли до міста Х. Обвинувачені перебували у складі невеликого підрозділу військ Російської Федерації, що увійшов до міста Х, який складався з одного танка Т-80, бронетехніки для транспортування особового складу та приблизно 20 військовослужбовців. Після входу в місто Х, ОСОБА 2, командир танка Т-80, наказав ОСОБИ 3 відкрити вогонь із танкової гармати по будівлі медичного закладу в місті Х. Ця будівля мала відповідне маркування медичного закладу. Внаслідок цього діяння значну частину будівлі медичного закладу було зруйновано, а 10 осіб — серед яких один лікар, 2 медсестри та 7 пацієнтів — загинули.
2. Після цього військовослужбовці наземних військ зайшли в уцілілу частину будівлі медичного закладу та затримали кількох українських військовослужбовців, які

¹ **Застереження:** Для більшої реалістичності цю гіпотетичну фабулу справи було розроблено на основі наявної інформації про випадки, що мали місце в Україні після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, однак вона не ґрунтується на жодній конкретній справі та не містить реальних географічних назв. Ця гіпотетична фабула містить достатній рівень деталізації для цілей виконання наведених нижче вправ, тому учасникам не слід виходити з наявності будь-яких додаткових фактів чи доказів. Якщо в ній відсутні доказові або процесуальні відомості, які учасники зазвичай очікували б побачити у типовому кримінальному провадженні, такі деталі можна не брати до уваги під час виконання наведених нижче вправ. Для цілей цієї вправи припустимо, що події відбулися після ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ухвалення законодавства щодо його імплементації, а також після внесення подальших змін до статті 438 КК України та доповнення КК України статтею 31-1. Іншими словами, припустимо, що до цієї гіпотетичної справи застосовуються чинні положення КК України та КПК України з урахуванням усіх відповідних змін і доповнень.

перебували там на лікуванні, серед яких був ОСОБА 5. Вони також затримали цивільних осіб, які працювали в цій будівлі, зокрема ОСОБУ 6, лікарку. ОСОБА 2 наказав ОСОБИ 4 допитати ОСОБУ 5 щодо наявності боеприпасів та зброї у медичному закладі. ОСОБА 5 стверджував, що в медичному закладі не було жодних боеприпасів чи зброї, після чого ОСОБА 4 звинуватив ОСОБУ 5 у брехні, заявивши, що по російських військах вівся вогонь із медичного закладу під час їхнього входу до міста Х. Обговоривши відповіді ОСОБИ 5 з ОСОБОЮ 2, ОСОБА 4 побив ОСОБУ 5, завдаючи ударів пістолетом по обличчю, а також ударів прикладом гвинтівки, кулаками та ногами в ділянку ребер, по спині та в живіт. Внаслідок такого поводження ОСОБА 5 отримав струс мозку, перелом трьох ребер, а також внутрішні ушкодження.

3. ОСОБА 2 також наказав ОСОБИ 4 допитати ОСОБУ 6, лікарку. ОСОБА 6 пояснила, що вона та її колеги надавали медичну допомогу українським військовослужбовцям у медичному закладі, і що деякі з них, можливо, мали при собі стрілецьку зброю (автоматичні гвинтівки) на момент прибуття до лікарні, проте їм не дозволялося проносити її всередину госпіталю. ОСОБА 4 змусив ОСОБУ 6 зняти одяг під час допиту та обливав її холодною водою, коли вона була лише в спідній білизні. Після цього її змусили стояти в холодному приміщенні понад годину, перш ніж дозволили знову вдягнутися.
4. Коли українські сили відновили контроль над містом Х, вони вивели з ладу танк Т-80 до того, як він зміг виїхати з міста. Обвинувачені ОСОБИ 2, 3 та 4 були взяті в полон та затримані. Після проведення розслідування їм було висунуто обвинувачення у вчиненні таких злочинів.

Злочини, у вчиненні яких висунуто обвинувачення

Сторона обвинувачення стверджує, що своїми діями обвинувачені особи порушили закони та звичаї війни і, таким чином, несуть відповідальність за злочини, передбачені статтею 438 КК України. Зокрема, їм інкримінують таке:

1. ОСОБА 2 та ОСОБА 3 несуть кримінальну відповідальність за умисне вбивство осіб, які перебувають під захистом Женевських конвенцій, зокрема військовослужбовців, які вибули зі строю (*hors de combat*), та цивільних осіб, які працювали в медичному закладі, що є порушенням міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, і відповідно криміналізовано статтею 438 КК України, зокрема статтею 23 Гаазького положення, статтями 13 і 50 Женевської конвенції I; статтями 20 і 147 Женевської конвенції IV; а також статтями 35, 41, 48 і 51 Додаткового протоколу I.
2. ОСОБА 2 та ОСОБА 3 несуть кримінальну відповідальність за незаконний напад на цивільну лікарню, що є порушенням міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, і відповідно криміналізовано статтею 438 КК України, зокрема статтею 27 Гаазького положення, а також статтями 12, 14, 48 і 52 Додаткового протоколу I.
3. ОСОБА 2 та ОСОБА 4 несуть кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з ОСОБОЮ 5 та ОСОБОЮ 6, що є порушенням статті 438 КК України.
4. ОСОБА 2 та ОСОБА 4 несуть кримінальну відповідальність за неналежне поводження з ОСОБОЮ 5 та ОСОБОЮ 6, що є порушенням міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, і відповідно криміналізовано статтею 438 КК України,

зокрема статтею 12 Женевської конвенції I; статтями 17 і 87 Женевської конвенції III; статтею 32 Женевської конвенції IV; а також статтею 75 Додаткового протоколу I.

Сторона обвинувачення також стверджує, що:

1. ОСОБА 2 несе кримінальну відповідальність за віддання наказу про вчинення злочинів за статтею 438 КК України, а також за частинами 2-5 статті 27, частиною 1 статті 28 і статтею 31-1 КК України.
2. ОСОБА 3 несе кримінальну відповідальність за частиною 2 статті 27 і частиною 1 статті 28 КК України.
3. ОСОБА 4 несе кримінальну відповідальність за частиною 2 статті 27 і частиною 1 статті 28 КК України.

III. Судовий розгляд

Під час судового засідання ОСОБА 5 та ОСОБА 6 виступили як свідки, а обвинувачені ОСОБА 2, ОСОБА 3 та ОСОБА 4 також дали показання у провадженні.

Показання ОСОБИ 5

ОСОБА 5 дав показання, що в день нападу він відновлювався після бойових поранень у медичному закладі. Він почув, як до лікарні наближається російський танк Т-80 і бронетехніка, а потім почув звуки перестрілки з автоматичної зброї між позицією військ Російської Федерації та якогось місця поблизу медичного закладу. Він визирнув у вікно, але не зміг точно визначити, звідки українські сили вели кулеметний вогонь. Він не вважає, що кулеметний вогонь по бронетранспортеру вівся з території лікарні. Натомість він переконаний, що вогонь вівся з району на захід від лікарні. Він не мав доступу до своєї автоматичної гвинтівки. Перед госпіталізацією як пацієнт він був зобов'язаний залишити її в адміністрації лікарні. Ніхто з інших поранених військовослужбовців, які перебували в його палаті, також не мав доступу до гвинтівок. Оскільки перестрілка тривала, він та інші поранені військовослужбовці з його палати перейшли до підвалу лікарні разом з ОСОБОЮ 6, лікаркою, яка надавала медичну допомогу ОСОБИ 5 та іншим пацієнтам у їхньому відділенні медичного закладу.

Перебуваючи в підвалі, вони почули потужний вибух. Будівля над ними здригнулася, проте підвальне приміщення не зазнало пошкоджень. Після вибуху більшість поранених військовослужбовців, які перебували в підвалі, вирішили вийти з нього та спробувати залишити територію міста Х. ОСОБА 5 вважав це поганою ідеєю й вирішив залишитися. ОСОБА 6 також зауважила, що стан здоров'я кількох поранених бійців міг бути незадовільним для пересування. Поранені військовослужбовці пішли з підвалу, залишивши ОСОБУ 5 та ОСОБУ 6. ОСОБА 5 не чув звуків подальшого бою нагорі, але відтоді він також нічого не чув про військових, які покинули медичний заклад. Приблизно за годину ОСОБА 5 почув, як у двері підвалу хтось голосно стукає, та вигуки чоловіків російською мовою, які наказували всім, хто перебуває всередині, виходити без зброї. ОСОБА 5 вирішив, що має підкоритися, тож він та ОСОБА 6 підійшли до дверей, крикнувши військовослужбовцям Російської Федерації, що вони без зброї та виходять. ОСОБА 5 зазначив, що коли вони це зробили, його та ОСОБУ 6 одразу розділили. Його привели до кімнати в сусідній адміністративній будівлі та поставили перед чоловіком, який, очевидно, був командиром. Свідок описав обвинуваченого ОСОБУ 2 та зміг упізнати ОСОБУ 2 в залі судових засідань. ОСОБА 4 також перебував у кімнаті. ОСОБА 5 також описав та упізнав ОСОБУ 4 в залі судових засідань. ОСОБА 2 запитав

його, чи брав той участь у веденні вогню по бронетранспортеру з медичного закладу, та запитав, де сховано зброю. ОСОБА 5 відповів ОСОБИ 2, що не брав участі в жодній перестрілці, а поранені в медичному закладі не мали доступу до зброї. Тоді ОСОБА 2 наказав ОСОБИ 4 «вибити з нього інформацію», вказавши жестом на ОСОБУ 5.

Після цього ОСОБУ 5 привели до окремої кімнати. Біля дверей стояли двоє військовослужбовців охорони, а самого потерпілого прив'язали до стільця. ОСОБА 4 почав допитувати його про те, чи вів він та інші військові в медичному закладі вогонь по військах Російської Федерації, а також про місцезнаходження зброї у приміщеннях закладу. Коли ОСОБА 5 знову заперечив, що він чи інші військовослужбовці в медичному закладі брали участь у веденні вогню по військах або що в закладі була зброя, ОСОБА 4 почав бити його прикладом гвинтівки, а також завдавав ударів кулаками та ногами. Він бив його по обличчю, голові, в живіт та по спині. Таке чергування допитів та побиття тривало щонайменше годину. На момент, коли ОСОБА 4 зупинився, ОСОБА 5 мав ушкодження по всьому тілу. Його вивели з кімнати та повернули до ОСОБИ 2, який розмовляв з ОСОБОЮ 6. ОСОБА 6 просила дозволу надати медичну допомогу ОСОБИ 5, проте їй відмовили. Натомість, як зазначив ОСОБА 5, ОСОБА 2 сказав ОСОБИ 6: «Спершу ми маємо кілька запитань до вас, лікарко». Потім ОСОБУ 5 привели до порожньої кімнати в адміністративній будівлі та кинули на підлогу. Двері за ним замкнули на замок. Через деякий час, можливо, через день або менше, ОСОБА 5 почув звуки стрілянини поблизу. Він чув крики військовослужбовців Російської Федерації, але не зміг розібрати слів. Після цього він почув, як бронетехніка та танк Т-80 поїхали геть.

Після звільнення міста ОСОБИ 5 було надано медичну допомогу у зв'язку з отриманими тілесними ушкодженнями. Він мав струс мозку, перелом трьох ребер, а також внутрішню кровотечу. ОСОБА 5 заявив, що ці ушкодження відрізнялися від його попередніх бойових поранень, які й стали безпосередньою причиною його госпіталізації до медичного закладу. Його попередні поранення також включали струс мозку, а також перелом руки та ушкодження тулуба внаслідок перебування в безпосередній близькості до вибуху, проте струс мозку, якого він зазнав під час побиття, був новим (повторним) струсом. Медичний висновок, що документує ці ушкодження, було долучено до матеріалів справи (див. звіт про медичний огляд нижче), однак, як зазначено у висновку, лікуючий лікар (лікар Y) не зміг надати експертну думку щодо того, чи були ці ушкодження новими порівняно з попередніми бойовими пораненнями. Медична документація щодо попередніх бойових поранень ОСОБИ 5 була знищена під час вибуху танка.

ОСОБА 5 дізнався, що танк Т-80 було виведено з ладу під час спроби покинути місто, а військовослужбовців, які перебували в танку, було взято в полон. Його допитали представники слідчих органів, і він дав показання.

Показання ОСОБИ 6

ОСОБА 6 дала показання, що в день нападу, безпосередньо перед обстрілом медичного закладу, вона здійснювала обхід у палаті, де перебували на лікуванні ОСОБА 5 та інші поранені військовослужбовці. ОСОБА 6 почула, як у місто в'їжджає танк і бронетехніка, і побачила, що вони наближаються до медичного закладу. Почувши звуки стрілянини, вона негайно відійшла від вікон в безпечне місце. ОСОБА 5 та інші військовослужбовці в палаті продовжували дивитися у вікна приблизно протягом хвилини, після чого один із поранених бійців запропонував сховатися у підвалі. Поранені військовослужбовці в цій палаті були вже майже готові до виписки, тому могли самотійно пересуватися. Вона супроводила їх до підвалу, де вони й залишалися під час бою. ОСОБА 6 також

дала показання про те, що чула потужний вибух і відчула, як будівля медичного закладу здригнулася від вибухової хвилі. Вона пояснила, що радила військовим залишатися в підвалі, проте після вибуху більшість поранених бійців вирішили спробувати вийти. Усі, крім ОСОБИ 5, вирішили піти. Відтоді вона нічого не чула про цих військовослужбовців.

ОСОБА 6 змогла впізнати своїх колег та поранених пацієнтів, які загинули внаслідок вистрілу з танка. Вона пояснила, що їхні тіла були виявлені після звільнення міста Х українськими силами. ОСОБА 6 пояснила, що приблизно через тридцять хвилин після вибуху вона та ОСОБА 5 почули стукіт у двері підвалу та вигуки чоловіка російською мовою про те, що всі, хто перебуває всередині, мають вийти з піднятими руками. У них з ОСОБОЮ 5 не було вибору, тому вони повідомили росіянам, що виходять, і здалися військовослужбовцям Російської Федерації. Після цього військовослужбовці Російської Федерації привели її та ОСОБУ 5 до будівлі міської ради на протилежному боці площі. ОСОБУ 5 завели до кімнати, тоді як її змусили чекати в коридорі, сидячи на підлозі. Приблизно за 15 хвилин двоє російських військових вивели ОСОБУ 5 з кімнати, а за ними йшов чоловік, якого вона упізнала як ОСОБУ 4.

Потім її завели до кімнати, де її допитав ОСОБА 2, якого вона описала та упізнала в залі судових засідань. Вона зрозуміла, що ОСОБА 2 був командиром решти військовослужбовців Російської Федерації. Він запропонував їй чай і допитав її про використання медичного закладу українськими військовими. Він запитав її, де в медичному закладі зберігалася зброя, і попросив підтвердити, чи брав ОСОБА 5 участь у веденні вогню по військах ОСОБИ 2. ОСОБА 6 зазначила, що вона відповіла ОСОБИ 2, що поранені військовослужбовці в медичному закладі не були озброєні та не вели вогонь по російських військах. Він поставив їй ще низку інших запитань про військовослужбовців у медичному закладі. Це тривало приблизно годину.

У цей момент ОСОБА 4 та двоє інших російських військових повернули ОСОБУ 5 до кімнати. ОСОБА 5 мав вигляд сильно побитого. ОСОБА 6 попросила дозволу обробити рани ОСОБИ 5, проте їй відмовили. Натомість ОСОБА 2 подивився на неї, а потім на ОСОБУ 4 і сказав: «Спершу він має поставити вам ще кілька запитань». Після цього її завели до іншої кімнати, де наказали зняти одяг. Її змусили стояти, поки ОСОБА 2 хтиво роздивлявся її та коментував, що він з нею зробить, якщо вона не розповість йому те, що він хотів дізнатися. Коли вона відмовилася говорити далі, доки їй не дозволять одягнутися, ОСОБА 2 облив її холодною водою з відра. Потім він продовжив допитувати її про те, звідки саме військові вели вогонь у лікарні та де зберігалася зброя. Вона наполегливо повторювала, що поранені військовослужбовці були беззбройні, а в лікарні не було жодної зброї. Приблизно через 45 хвилин такого поведження ОСОБА 2 жбурнув їй одяг і наказав одягатися. Потім її завели до порожньої кімнати без вікон в адміністративній будівлі. Вона думає, що це могла бути комірчина. Її замкнули в цій кімнаті на замок. Зрештою вона заснула. Жінка прокинулася від звуків стрілянини десь на відстані в місті. Вона почула, як російські військові кричали, що їм потрібно відступати, а потім почула, як поїхали танк і бронетехніка. Через деякий час її разом з ОСОБОЮ 5 знайшли українські військові.

Їй було надано медичну допомогу. Хоча вона й не зазнала фізичних ушкоджень унаслідок пережитого, вона досі страждає від нічних кошмарів через ці події. Потерпіла пояснює, що під час допиту почувалася глибоко приниженою і відчуває це приниження до сьогодні, коли згадує про те, що сталося. Вона також заявила, що на той момент

боялася, що її зґвалтує ОСОБА 4. Свідок зазначила, що, на її думку, вона страждає на посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Згодом ОСОБА 6 дізналася, що танк було виведено з ладу під час спроби залишити цю територію, а військовослужбовців, які перебували всередині, було захоплено в полон. Вона поспілкувалася зі слідчими та дала показання про те, що з нею сталося.

Показання ОСОБИ 2

ОСОБА 2 заявив, що бронетранспортер та військовослужбовці Російської Федерації потрапили під вогонь зі стрілецької зброї, що вівся з території медичного закладу, і саме тому вони наказали екіпажу танка Т-80 відкрити вогонь із гармати по цій будівлі. ОСОБА 2 далі дав показання, що мали місце випадки використання українськими військами медичних закладів для зберігання зброї та як місця підготовки до здійснення нападів. ОСОБА 2 заперечив, що обстріл вівся з будівлі, вказаної ОСОБОЮ 5.

ОСОБА 2 заперечує, що віддавав наказ про неналежне поводження з ОСОБОЮ 5 або ОСОБОЮ 6, стверджуючи, що він лише наказав ОСОБІ 4 допитати їх. ОСОБА 4 підтверджує ці свідчення. ОСОБА 2 не вважає, що ОСОБА 4 жорстоко поведився з ОСОБОЮ 5 чи ОСОБОЮ 6. ОСОБА 5 мав раніше отримані поранення, саме тому він і перебував у лікарні. Обвинувачений стверджує, що бачив ОСОБУ 6 невдовзі після її допиту, і вона не була мокрою.

Показання ОСОБИ 3

ОСОБА 3 зазначає, що російська колона потрапила під обстріл із напрямку медичного закладу. Оскільки він був всередині танка Т-80, він не міг бачити, звідки саме вівся вогонь з автоматичної зброї, проте чув його, зокрема звуки влучання куль у зовнішню броню танка Т-80. ОСОБА 3 визнав, що будівля, яку ОСОБА 5 вказав як імовірно джерело обстрілу, розташована в тому ж напрямку, що й медичний заклад. Однак ОСОБА 2 наказав йому відкрити вогонь у відповідь по медичному закладу, і за таких обставин ОСОБА 3 вважав, що ОСОБА 2 знав, що вогонь з автоматичної зброї вівся саме з медичного закладу. ОСОБА 3 зазначає, що навіть якщо ОСОБА 2 помилявся або вводив його в оману, за тих обставин він вірив, що ОСОБА 2 правильно визначив місце, звідки вівся ворожий вогонь, і не мав підстав вважати цей наказ про відкриття вогню незаконним.

Показання ОСОБИ 4

ОСОБА 4 заперечує, що жорстоко чи неналежним чином поведився з ОСОБОЮ 5 або ОСОБОЮ 6. Він стверджує, що лише допитав їх, а ОСОБА 5 мав ці ушкодження внаслідок бою. Вони не мають жодного стосунку до допиту. ОСОБА 4 також заперечив, що ОСОБА 2 наказував йому жорстоко поводитися з будь-ким.

ЗВІТ ПРО МЕДИЧНИЙ ОГЛЯД

Районна лікарня міста Х — Відділення травматології

I. Інформація про пацієнта та медогляд

Пацієнт:	ОСОБА 5
Статус:	Військовослужбовець Збройних Сил України; колишній пацієнт/затриманий, лікарня міста Х
Дата медогляду:	ХХ
Місце медогляду:	Районна лікарня міста Х, Відділення невідкладної допомоги та травматології)
Лікар, що проводить медогляд:	Лікар У, травматолог
Направлення:	Направлено після звільнення міста Х для проведення оцінки (експертизи) тілесних ушкоджень, отриманих під час затримання

II. Анамнез, зі слів пацієнта

Пацієнт повідомив, що спочатку був госпіталізований до медичного закладу міста Х для лікування бойових поранень, отриманих до початку описаних нижче подій, серед яких струс мозку, перелом лівої руки та ушкодження м'яких тканин тулуба внаслідок перебування в безпосередній близькості до вибуху. Він заявив, що був затриманий силами Російської Федерації після нападу на медичний заклад, після чого зазнав допиту та побиття з боку осіб, які його утримували, що тривало приблизно одну годину. За словами пацієнта, йому завдавали ударів прикладом гвинтівки, а також кулаками та ногами в ділянку обличчя, голови, живота та спини. Після цього він утримувався в ізоляції протягом певного часу, аж поки його не знайшли українські сили після звільнення міста.

III. Результати обстеження

Під час об'єктивного обстеження було зафіксовано такі результати:

1. Голова / неврологія: пацієнт дезорієнтований, скаржиться на головний біль, запаморочення та нудоту, що відповідає клінічній картині струсу мозку. В ділянці обличчя та волосистої частини голови виявлено гематоми та набряк.
2. Грудна клітка: больові відчуття при пальпації та гематоми в ділянці правої бічної стінки грудної клітки. За результатами інструментальної візуалізації виявлено переломи трьох ребер (6-го, 7-го та 8-го праворуч).
3. Живіт: дифузний біль та гематоми на черевній стінці; наявні клінічні ознаки вказують на ймовірне ушкодження внутрішніх органів. Зафіксовані зміни, характерні для наслідків тупої травми.
4. Спина / кінцівки: значні гематоми на спині, характерні для неодноразового впливу тупої сили. Також виявлено загоєний перелом лівої руки або перелом лівої руки на стадії загоєння, що відповідає ушкодженню, отриманому раніше.

IV. Оцінка

У пацієнта виявлено нещодавній струс мозку, переломи трьох ребер та клінічні ознаки, що вказують на ушкодження внутрішніх органів, а також гематоми на обличчі, тулубі та спині, які характерні для наслідків багаторазової тупої травми. Свідчення пацієнта, а також характер, локалізація та гострий перебіг цих ушкоджень відповідають картині нещодавнього фізичного нападу. Вони відрізняються від загоєного перелому лівої руки, що свідчить про наявність травми, отриманої раніше.

Слід зазначити, що лікар, який проводив огляд, не може надати остаточного висновку з достатнім ступенем професійної визначеності щодо того, які саме з описаних вище ушкоджень відрізняються від попередніх бойових поранень пацієнта, оскільки первинна медична документація пацієнта з медичного закладу міста Х була знищена і не була доступна для порівняння на момент проведення цього обстеження.

V. Лікування та подальші заходи

Пацієнта було госпіталізовано для медичного спостереження і лікування струсу мозку та переломів ребер, а також для подальшого обстеження на предмет можливого ушкодження внутрішніх органів. Було забезпечено знеболення та підтримувальну терапію. Пацієнту рекомендовано з'явитися на повторний огляд для переоцінки стану органів черевної порожнини.

Лікар Y

Травматолог, районна лікарня міста Х

IV. Заключні промови сторін

Наприкінці розгляду справи сторона обвинувачення заявила, що вона виконала свій обов'язок із доведення вини кожного з обвинувачених поза розумним сумнівом. Сторона обвинувачення протиставила детальні показання потерпілих голосливим запереченням та узагальненим заявам обвинувачених. Окрім того, сторона обвинувачення наголосила, що в медичному закладі не було зброї, а тілесні ушкодження, описані ОСОБАМИ 5 і 6 та зазначені в медичному звіті щодо ОСОБИ 5, узгоджуються з їхніми показаннями.

Адвокат захисту стверджував, що сторона обвинувачення не виконала свого обов'язку щодо доведення висунутого обвинувачення. Стосовно кожного з обвинувачених вони заявили таке:

- *Щодо ОСОБИ 2:* Надані ним показання засвідчили, що танк відкрив вогонь по медичному закладу виключно з метою самооборони. Навіть якщо ОСОБА 2 помилявся у своєму переконанні, що обстріл вівся з території медичного закладу, така помилка виключає будь-який умисел, спрямований на здійснення нападу на цивільне населення чи цивільні об'єкти. Докази сторони обвинувачення не підтверджують наявності жодного наказу про жорстоке чи неналежне поводження з ОСОБОЮ 5 або ОСОБОЮ 6.
- *Щодо ОСОБИ 3:* ОСОБА 3 виконував наказ, який вважав законним. У нього не було підстав не довіряти думці свого командира. Таким чином, у нього був відсутній умисел на здійснення нападу на цивільне населення чи цивільний об'єкт.
- *Щодо ОСОБИ 4:* ОСОБА 4 заперечує, що жорстоко чи неналежним чином поведився з ОСОБОЮ 5 або ОСОБОЮ 6. Медична документація ОСОБИ 5 узгоджується з тим, що він сам описує як свої попередні бойові поранення. У ОСОБИ 6 не було діагностовано жодних ушкоджень, і вона не може самостійно діагностувати у себе ПТСР.

ЧАСТИНА 5. ВІЗУАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

Ця частина Методичних рекомендацій містить візуальні матеріали (слайди), що використовуються під час навчання. Вони покликані підтримувати усні презентації суддів-тренерів та інші навчальні заходи, зокрема обговорення й аналіз практичних ситуацій.

Візуальні матеріали складаються із семи презентацій PowerPoint, що відповідають Вступу та шести навчальним модулям, описаним у цих Методичних рекомендаціях. Презентації забезпечують візуальну основу кожного навчального заняття, покликані сприяти викладенню матеріалу, наведеного в Навчальних нотатках у Частині 3, та забезпечувати узгодженість із «Посібником з написання судових рішень».

Презентації організовано таким чином:

- **Вступ**
- **Модуль 1.** Вимоги українського законодавства до змісту судових рішень
- **Модуль 2.** Написання вмотивованих судових рішень відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини
- **Модуль 3.** Викладення оцінки доказів суддею та фактів, установлених судом
- **Модуль 4.** Формулювання висновків суду щодо інкримінованих злочинів
- **Модуль 5.** Форми співучасті, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та судовий розгляд за відсутності обвинуваченого
- **Модуль 6.** Покроковий розгляд гіпотетичної справи

На наступних сторінках наведено текстовий виклад змісту відповідних презентацій PowerPoint для зручності користування суддями-тренерами.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. ВСТУП

СЛАЙД 1.

ВСТУП

Написання судових рішень у справах про міжнародні злочини

Вступ до «Посібника з написання судових рішень» та навчальної програми для українських суддів.

Проект «Зміцнення довіри через правосуддя» • Національна школа суддів України

СЛАЙД 2.

ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБНА ЦЯ НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Судді як гаранти правосуддя та верховенства права

- Збройна агресія проти України призвела до вчинення десятків тисяч воєнних злочинів, а також злочинів геноциду, злочинів проти людяності та злочину агресії.
- Ці справи належать до найскладніших справ, які може розглядати суд.
- На суддів покладено завдання розглядати такі справи та ухвалювати законні, обґрунтовані й вмотивовані судові рішення.
- Ця навчальна програма та «Посібник з написання судових рішень» покликані допомогти суддям готувати письмові судові рішення, які демонструють справедливий і належно вмотивований судовий розгляд та слугують інтересам потерпілих, обвинувачених і суспільства загалом. Ефективний і справедливий розгляд справ є водночас питанням правосуддя та інструментом запобігання майбутнім конфліктам.

СЛАЙД 3.**ПРО «ПОСІБНИК З НАПИСАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ»**

Що таке «Посібник з написання судових рішень» і чим він не є Посібник розроблено для надання суддям рекомендацій щодо процесу та практики підготовки письмових судових рішень у кримінальних справах про міжнародні злочини.

- Термін «написання судового рішення» охоплює підготовку, обґрунтування та письмовий виклад судового рішення (статті 369 і 374 КПК України). Посібник не розглядає питання «ухвалення» судового рішення, тобто процесу, у ході якого суд доходить відповідних висновків (наприклад, оцінювання доказів у нарадчій кімнаті).
- Посібник не є довідником із матеріального міжнародного чи національного кримінального права. Посилання на елементи складів злочинів і форми відповідальності мають ілюстративний характер: вони показують, як інтегрувати норми права в текст вмотивованого судового рішення, а не містять вичерпного викладу відповідного законодавства.
- Додаткове видання: «Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини» (2023 рік; Програма USAID «Справедливість для всіх» / UpRights / Global Rights Compliance / Національна школа суддів України / Верховний Суд України). Це видання містить матеріали з матеріального права, на які спирається Посібник.

СЛАЙД 4.**ЧОМУ БУЛО ПІДГОТОВЛЕНО ОНОВЛЕНЕ ВИДАННЯ**

Нещодавні зміни в законодавстві, відображені в «Посібнику з написання судових рішень»

- У січні 2025 року Україна стала державою-учасницею Римського статуту Міжнародного кримінального суду (Закон № 3909-IX). Закон № 4012-IX, спрямований на імплементацію положень Статуту, набрав чинності 24 жовтня 2024 року.
- У 2025 році Законом № 4499-IX було змінено формулювання статті 438 КК України щодо воєнних злочинів.
- «Настільна книга судді» 2023 року не відображає цих змін. Суддям слід враховувати це під час використання наведених у ній порівнянь міжнародного права та законодавства України, а також матеріалів про взаємовідносини України з МКС.
- Після 2023 року українські суди продовжували розглядати справи про міжнародні злочини. Суддям також слід брати до уваги розвиток національної судової практики.

СЛАЙД 5.**ДОРОЖНЯ КАРТА**

- Чотири глави «Посібника з написання судових рішень».
- Їх опрацювання в межах п'яти навчальних модулів.
- Шостий, заключний модуль присвячено практичній вправі з написання судового рішення на основі гіпотетичного сценарію справи

СЛАЙД 6. ОГЛЯД ГЛАВ

Як взаємопов'язані чотири глави «Посібника з написання судових рішень»

- **Глава 1. Вимоги до змісту.** Вимоги до змісту судового рішення відповідно до статті 374 КПК України: вступна, мотивувальна та резолютивна частини.
- **Глава 2. Вмотивовані судові рішення.** Міжнародне право прав людини та практика міжнародних трибуналів щодо права на вмотивоване судове рішення.
- **Глава 3. Докази та факти.** Найкращі практики письмового оцінювання доказів і викладення фактів, установлених судом.
- **Глава 4. Правові висновки.** Покроковий метод викладення правових висновків щодо інкримінованих злочинів, форм відповідальності та обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, а також дотримання вимог частини п'ятої статті 374 КПК України під час судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*).

СЛАЙД 7. ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Контрольні переліки впродовж усього Посібника та єдиний Загальний контрольний перелік

- Умовні позначення, що використовуються в усіх главах.
- У чотирьох главах Посібника міститься 16 контрольних переліків. Загальний контрольний перелік у додатку об'єднує їх в один послідовний інструмент для написання та перевірки судових рішень.
- ☐ **Обов'язковий зміст судового рішення** — інформація, яку необхідно включити до судового рішення (наприклад, конкретні відомості, висновки або посилання на законодавство).
- ▶ **Запитання, що спонукає до письмового обґрунтування** — запитання, яке спонукає суддю викласти мотиви, підстави або аналіз у тексті судового рішення.

СЛАЙД 8.**ГЛАВА 4 ДОКЛАДНІШЕ**

Глава 4 охоплює сім тем, розподілених між двома навчальними модулями

- Воєнні злочини за статтею 438 КК України.
- Геноцид за статтею 442 КК України.
- Злочин агресії за статтею 437 КК України.
- Злочини проти людяності за статтею 442-1 КК України.
- Форми відповідальності.
- Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.
- Судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (*in absentia*).

У межах цієї навчальної програми перші чотири теми, присвячені правовим висновкам щодо конкретних злочинів, розглядаються під час одного заняття, а решта три наскрізні теми — під час другого.

СЛАЙД 9.**ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ**

Судді-учасники зможуть застосовувати послідовний покроковий метод під час написання кожної частини вмотивованого письмового судового рішення у справі про міжнародні злочини.

КАРТА МОДУЛІВ

- Модулі 1–5 відповідають змісту «Посібника з написання судових рішень». Останній модуль присвячено практичній вправі з написання судового рішення на основі гіпотетичного сценарію справи.
- Модуль 1 — Глава 1: Вимоги до змісту судових рішень за КПК України.
- Модуль 2 — Глава 2: Вмотивовані судові рішення відповідно до стандартів права прав людини.
- Модуль 3 — Глава 3: Оцінювання доказів і викладення фактів, установлених судом.
- Модуль 4 — Глава 4, частина 1: Правові висновки щодо воєнних злочинів, геноциду, злочину агресії та злочинів проти людяності.
- Модуль 5 — Глава 4, частина 2: Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та судовий розгляд за відсутності обвинуваченого.
- Модуль 6: Покрокове опрацювання гіпотетичної справи.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 1

СЛАЙД 1.1.

МОДУЛЬ 1 — ВИМОГИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗМІСТУ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Детальний розгляд статті 374 КПК України

Посібник з написання судових рішень • Глава 1

СЛАЙД 1.2.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА

Законодавчі вимоги до змісту судового рішення

- Частина перша статті 369 КПК України — судові рішення, якими суд вирішує справу по суті, ухвалюються у формі вироку.
- Частина шоста статті 371 КПК України — усі судові рішення викладаються в письмовій формі, на папері та в електронному вигляді.
- Стаття 374 КПК України — основна норма, що визначає обов’язковий зміст вироку. Саме їй присвячено главу 1 Посібника.
- Ці вимоги застосовуються до всіх категорій вироків, зокрема у справах про міжнародні злочини, передбачені статтями 437, 438, 442 та 442-1 КК України.
- Вироки у справах за цими статтями КК України мають відповідати вимогам КПК України так само, як і будь-які інші вироки у кримінальних справах. Розгляд справ про міжнародні злочини не є винятком із загальних правил кримінального процесу.

СЛАЙД 1.3.

СТРУКТУРА СУДОВОГО РІШЕННЯ

Три складові письмового судового рішення відповідно до КПК України

1. Вступна частина.
2. Мотивувальна частина.
3. Резолютивна частина.

СЛАЙД 1.4.**ЯК ЧИТАТИ СТАТТЮ 374 КПК УКРАЇНИ**

Взаємозв'язок між частинами вироку, визначеними статтею 374 КПК України

- Пункти 2–4 статті 374 КПК України визначають вимоги до кожної частини вироку: вступної (пункт 2), мотивувальної (пункт 3) та резолютивної (пункт 4).
- Ці вимоги логічно застосовуються до вироків усіх категорій, зокрема у справах про міжнародні злочини.
- Наприклад, у справі про міжнародний злочин, як і в будь-якій іншій справі:
 - у вступній частині необхідно зазначити положення КК України, за якими обвинувачується особа. У контексті цього Посібника йдеться про статті 437, 438, 442 або 442-1;
 - у мотивувальній частині необхідно зазначити, чи визнав суд доведеними обвинувачення за цими положеннями та чому докази підтверджують або не підтверджують відповідні обвинувачення;
 - у резолютивній частині необхідно зазначити висновок суду про винуватість або невинуватість особи за відповідними обвинуваченнями.

СЛАЙД 1.5.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 1**

Обов'язковий зміст вступної частини вироку (частина друга статті 374 КПК України)

У вступній частині зазначаються:

- ☐ Дата та місце ухвалення вироку.
- ☐ Назва суду, склад суду та дані про секретаря судового засідання.
- ☐ Номер кримінального провадження.
- ☐ Необхідні відомості про обвинуваченого.
- ☐ Положення закону, за яким особу обвинувачено.
- ☐ Відомості про сторони та інших учасників судового провадження.
- ☐ Обов'язковий зміст вироку.
 - Запитання, що спонукає суддю до письмового обґрунтування.

СЛАЙД 1.6.

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Статті КК України, які необхідно зазначити у вступній частині

- Стаття 438 КК України — воєнні злочини.
- Стаття 437 КК України — злочин агресії.
- Стаття 442 КК України — злочин геноциду.
- Стаття 442-1 КК України — злочини проти людяності.

СЛАЙД 1.7.

ВИМОГИ, ЩО НЕ Є ВИЧЕРПНИМИ

Мотивувальна частина містить загальне положення, яке охоплює інші питання

Частина третя статті 374 КПК України — положення загального характеру:

«...мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, вирішених судом під час ухвалення вироку, та положення закону, якими керувався суд».

Конкретні вимоги частини третьої статті 374 КПК України не є вичерпними. Це загальне положення означає, що судді повинні навести мотиви щодо кожного питання, вирішеного судом під час ухвалення вироку, а не лише щодо питань, прямо перелічених у законі.

СЛАЙД 1.8.

ЗВ'ЯЗОК МОТИВУВАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ З НАРАДОЮ СУДУ

Стаття 368 КПК України — що необхідно пояснити письмово

- Додаткові орієнтири щодо змісту мотивувальної частини містяться в переліку питань, які суд вирішує під час ухвалення вироку відповідно до статті 368 КПК України.
- Ці питання вирішуються в нарадчій кімнаті, однак саме викладення мотивів і висновків судді щодо них забезпечує повноту мотивувальної частини.
- Два складники цього переліку мають ключове значення для вмотивованого судового рішення:
 - чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа;
 - чи містить це діяння склад кримінального правопорушення.

СЛАЙД 1.9.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 2 — ЧАСТИНА I**

Обов'язковий зміст мотивувальної частини виправдувального вироку

Пункт 1 частини третьої статті 374 КПК України.

Чи може суддя відповісти «так» на кожне з наведених запитань?

- ▶ Чи зазначено у вироку обвинувачення, які суд визнав недоведеними?
- ▶ Чи пояснено у вироку, чому докази не підтвердили відповідні обвинувачення?
- ▶ Чи наведено мотиви інших рішень щодо питань, вирішених судом під час ухвалення вироку, зокрема зазначено положення законодавства, якими керувався суд?

☐ Обов'язковий зміст вироку.

- ▶ Запитання, що спонукає суддю до письмового обґрунтування.

СЛАЙД 1.10.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 2 — ЧАСТИНА II**

Обов'язковий зміст мотивувальної частини обвинувального вироку

Частина третя статті 374 КПК України.

- ▶ Обвинувачення, визнані доведеними, та пояснення, чому докази їх підтверджують (місце, час, спосіб учинення, наслідки, форма вини, мотив).
- ▶ Статті та частини статей КК України, за якими особу визнають винуватою.
- ▶ Докази, що підтверджують установлені обставини, та мотиви неврахування окремих доказів.
- ▶ Пояснення, чому доведено наявності елементів складу кримінального правопорушення, і зазначення застосованих положень законодавства.
- ▶ Мотиви зміни обвинувачення або визнання його частково необґрунтованим.
- ▶ Мотиви призначення покарання, зокрема з урахуванням обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання.
- ▶ Підстави для ухвалення рішення щодо цивільного позову.

Перехресні посилання:

- ▶ Обґрунтування щодо доказів: див. Контрольний перелік 6.
- ▶ Обґрунтування щодо елементів складу кримінального правопорушення: див. Контрольні переліки 7–15.

☐ Обов'язковий зміст вироку.

- ▶ Запитання, що спонукає суддю до письмового обґрунтування.

СЛАЙД 1.11.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 3 — ВИПРАВДУВАЛЬНИЙ ВИРОК

Обов'язковий зміст резолютивної частини виправдувального вироку

Пункт 1 частини четвертої статті 374 КПК України.

- ☐ Відомості про обвинуваченого, висновок про його невинуватість та виправдання.
- ☐ Рішення щодо закриття провадження стосовно юридичної особи, якщо таке питання вирішувалося.
- ☐ Рішення щодо відновлення прав, обмежених під час кримінального провадження.
- ☐ Рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження.
- ☐ Рішення щодо речових доказів і документів.
- ☐ Рішення щодо процесуальних витрат.
- ☐ Строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження.
- ☐ Порядок отримання копій вироку та іншої інформації.

- ☐ Обов'язковий зміст вироку.
 - Запитання, що спонукає суддю до письмового обґрунтування.

СЛАЙД 1.12.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 3 — ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК

Обов'язковий зміст резолютивної частини обвинувального вироку

Пункт 2 частини четвертої статті 374 КПК України.

- ☐ Відомості про обвинуваченого, висновок про його винуватість та відповідні статті КК України.
- ☐ Покарання за кожне кримінальне правопорушення, остаточне покарання та початок обчислення строку його відбування (із посиланням на статтю 69 КК України, якщо призначено більш м'яке покарання).
- ☐ Відповідні відомості, якщо особу звільнено від відбування покарання з випробуванням.
- ☐ Рішення щодо цивільного позову.
- ☐ Рішення щодо інших майнових стягнень і підстави для такого рішення.
- ☐ Рішення щодо речових доказів і документів.
- ☐ Рішення щодо спеціальної конфіскації.
- ☐ Рішення щодо виплати винагороди викривачу.
- ☐ Рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження.
- ☐ Рішення про зарахування строку попереднього ув'язнення.
- ☐ Строк і порядок оскарження вироку та отримання його копій.

- ☐ Обов'язковий зміст вироку.
 - Запитання, що спонукає суддю до письмового обґрунтування.

СЛАЙД 1.13.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 4**

Питання, які суд має вирішити під час ухвалення вироку (стаття 368 КПК України)

- ▶ Чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа?
- ▶ Чи містить це діяння склад кримінального правопорушення за законодавством України, зокрема з урахуванням застосовних норм міжнародного права щодо міжнародних злочинів?
- ▶ Чи є обвинувачений винуватим у вчиненні кримінального правопорушення?
- ▶ Чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене кримінальне правопорушення?
- ▶ Чи існують обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання, і які саме?
- ▶ Яке покарання належить призначити та чи повинен обвинувачений його відбувати?

☐ Обов'язковий зміст вироку.

- ▶ Запитання, що спонукає суддю до письмового обґрунтування.

СЛАЙД 1.14.**КРИТЕРІЙ ЗАКОННОСТІ**

Стаття 370 КПК України вимагає, щоб судові рішення були законними, обґрунтованими та вмотивованими

Відповідно до частини четвертої статті 370 КПК України, обґрунтованість судового рішення має відображатися в його письмовому викладі:

«4. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення».

СЛАЙД 1.15.**ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО**

Призначення письмового судового рішення

- Письмове судове рішення повідомляє його читачам — обвинуваченому, стороні обвинувачення, суддям апеляційної інстанції та громадськості, — чи дійшов суддя переконання поза розумним сумнівом щодо винуватості обвинуваченого.
- Для цього суддя має не лише забезпечити, щоб рішення було обґрунтованим, законним і вмотивованим, а й продемонструвати це безпосередньо в тексті судового рішення.
- «Правосуддя має не лише здійснюватися, а й бути очевидним чином і безсумнівно видимим для всіх».

— Лорд-головний суддя Г'юарт у справі *R v Sussex Justices, ex parte McCarthy* (англійський суд, 1924 рік).

СЛАЙД 1.16.

МОДУЛЬ 1 — ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

КПК України визначає вимоги до змісту та структури судових рішень у справах про міжнародні злочини. Стаття 374 КПК України встановлює структуру та перелік обов'язкових елементів вступної, мотивувальної й резолютивної частин вироку, а стаття 370 КПК України визначає стандарти, яким має відповідати судове рішення.

Як це застосовується в наступних модулях

- Модуль 2 пов'язує вимоги до мотивувальної частини з міжнародними стандартами права людини щодо справедливого судового розгляду та найкращими практиками міжнародних кримінальних трибуналів.
- Модуль 3 розглядає найкращі практики викладення в мотивувальній частині оцінки доказів, а також фактів та обставин, установлених судом.
- Модулі 4 і 5 пропонують покрокові методи викладення правових висновків у мотивувальній частині.
- Контрольні переліки 1–4 залишаються орієнтиром щодо формальних вимог КПК України.

СЛАЙД 1.17.

ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Запитання для обговорення

Для групового обговорення наприкінці заняття:

1. У яких аспектах вашої поточної практики, якщо такі є, мотивувальна частина спирається на неявний висновок замість чітко сформульованого письмового висновку? Що потрібно зробити, щоб сформулювати такий висновок прямо? Чи виникали у вас труднощі з викладенням чітких і належно вмотивованих висновків щодо окремих аспектів справ про міжнародні злочини?
2. Стаття 370 КПК України вимагає, щоб судове рішення було обґрунтованим. Що означає вимога про належні та достатні мотиви й підстави у справі про міжнародні злочини, з огляду на масштаб і складність таких справ порівняно зі звичайною кримінальною справою?
3. Загальне положення частини третьої статті 374 КПК України щодо мотивувальної частини вимагає наводити мотиви «інших рішень... та положення закону, якими керувався суд». Які інші рішення, на вашу думку, найчастіше доводиться обґрунтовувати у справах про міжнародні злочини?

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 2

СЛАЙД 2.1.

МОДУЛЬ 2. НАПИСАННЯ ВМОТИВОВАНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

Практика ЄСПЛ, МПГПП та міжнародних трибуналів щодо вмотивованих судових рішень

«Посібник з написання судових рішень» • Глава 2

СЛАЙД 2.2.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА

Для справедливого судового розгляду потрібні вмотивовані рішення

- Право на вмотивоване судове рішення є складовою права на справедливий судовий розгляд відповідно до міжнародного права у сфері прав людини, обов'язкового для України.
- Україна є учасницею Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та протоколів до неї.
- Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вимагає від національних судів безпосередньо застосовувати ЄКПЛ і практику ЄСПЛ, а не лише звертатися до них як до джерел переконливих правових аргументів.

СЛАЙД 2.3.

СТАНДАРТ ЄКПЛ — ЧАСТИНА I

Загальні принципи: обсяг і межі обов'язку

- Стаття 6 § 1 ЄКПЛ зобов'язує національні суди з достатньою чіткістю зазначати підстави своїх рішень.
- Обсяг обов'язку наводити мотиви залежить від характеру рішення та обставин справи.
- Сторони мають право на конкретну й чітку відповідь на аргументи, які є вирішальними для результату розгляду справи, але не обов'язково на детальну відповідь щодо кожного наведеного аргументу.
- Якщо справу розглядають професійні судді, розуміння обвинуваченим підстав його засудження насамперед залежить від мотивів, викладених у судовому рішенні. Тому чіткість цих мотивів має особливе значення.

СЛАЙД 2.4.

СТАНДАРТ ЄКПЛ — ЧАСТИНА II

Навіщо потрібен цей обов'язок

- Вмотивовані рішення демонструють сторонам, що їх було почуто, і сприяють тому, щоб вони охочіше приймали результат розгляду справи.
- Вмотивовані рішення зобов'язують суддів ґрунтувати свої міркування на об'єктивних аргументах і забезпечувати дотримання прав захисту.
- Разом ці принципи свідчать про те, що мотивування — не формальність, а змістовна гарантія, пов'язана з легітимністю судового рішення та правами обвинуваченого.

СЛАЙД 2.5.

ПРИКЛАД ІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

«Нечипорук і Йонкало проти України»

ЄСПЛ, «Нечипорук і Йонкало проти України»

Ключовий свідок у справі про вбивство перебував під адміністративним затриманням, коли вперше дав показання проти заявника, хоча раніше не вказував на його причетність. Заявник також подав аудіозапис, на якому свідок нібито визнавав, що «обмовив» заявника «під тиском міліції». Національні суди відхилили твердження про тиск, не розглянувши зміну показань свідка, факт його затримання та наявність аудіозапису, хоча той містився в матеріалах справи.

Висновок: нерозгляд цих доказів означав, що суди не навели достатніх мотивів для того, щоб покладатися на показання свідка. Це становило порушення статті 6 § 1 ЄКПЛ.

СЛАЙД 2.6.

ПРИКЛАД ІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

«Чжан проти України»

ЄСПЛ, «Чжан проти України»

Показання трьох свідків неодноразово змінювалися під час розслідування та судового розгляду. Один зі свідків змінював свої показання чотири рази й зрештою додав нові подробиці, про які раніше не згадував. Інша особа зізналася у вбивстві, але її заяву було визнано недопустимою. Заявник неодноразово порушував ці питання, однак суд першої інстанції засудив його, не розглянувши їх, і назвав докази «послідовними та взаємно підтвердженими». Суди вищих інстанцій погодилися з таким висновком без додаткових пояснень.

Висновок: нездатність національних судів оцінити конкретні й доречні аргументи заявника щодо серйозних недоліків доказів обвинувачення та виключення доказів захисту становила порушення статті 6 § 1 ЄКПЛ.

СЛАЙД 2.7.**ПРИКЛАД ІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ***«Ситник проти України»***ЄСПЛ, «Ситник проти України»**

Посадовця антикорупційного органу засудили за одержання подарунків, значною мірою спираючись на показання одного свідка. Суд не розглянув суперечності в цих показаннях, докази захисту, що їм суперечили, або можливий мотив свідка — подану ним заяву про перегляд питання щодо його попередньої судимості. Клопотання про відвід судді, який сам був свідком або підозрюваним у пов'язаній справі про хабарництво, відхилили без наведення мотивів, а апеляційний суд навіть не згадав про це клопотання.

Висновок: визнання показань свідка вирішальними без розгляду серйозних протилежних аргументів було «явно необґрунтованим». Невмотивована відмова у відводі також означала, що заявник не мав права на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом. Обидва аспекти становили порушення статті 6 § 1 ЄКПЛ.

СЛАЙД 2.8.**СПІЛЬНИЙ ВИСНОВОК***Чого ці три справи навчають українських суддів*

- У всіх трьох справах ЄСПЛ встановив порушення, оскільки національні суди прямо не розглянули аргументи, які могли бути вирішальними для результату справи.
- Обов'язок полягає не в тому, щоб відповідати на кожен аргумент, а в тому, щоб відповідати на ті аргументи, які мають значення для результату.
- Такого недоліку мотивування можна легко уникнути.
- На це особливо важливо зважати у справах про міжнародні злочини, де може виникати зрозуміле з психологічного погляду, але неналежне вагання щодо розгляду аргументів російських військовослужбовців або небажання розглядати аргументи захисників обвинувачених, щодо яких провадження здійснюється заочно.

СЛАЙД 2.9.**СТАНДАРТ МПГПП***Комітет ООН з прав людини: вмотивовані рішення та право на апеляційний перегляд*

- Стаття 14(5) МПГПП гарантує право на перегляд обвинувального вироку судом вищої інстанції.
- Комітет ООН з прав людини зазначив, що це право «може бути ефективно реалізоване лише за умови, що засуджена особа має право на доступ до належно вмотивованого письмового рішення суду першої інстанції» — принаймні на першому рівні апеляційного перегляду, якщо національне право передбачає кілька рівнів такого перегляду.
- Отже, вимога щодо мотивування безпосередньо пов'язана з іншою гарантією справедливого суду: без достатніх мотивів апеляційний суд не може змістовно перевірити висновки суду першої інстанції.

СЛАЙД 2.10.

ПЕРЕКОНЛИВИЙ ОРІЄНТИР, А НЕ ОBOB'ЯЗКОВЕ ДЖЕРЕЛО

Практика міжнародних кримінальних трибуналів

Практика Міжнародного кримінального суду (МКС), Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТР), Механізму міжнародних кримінальних трибуналів (ММТК) та інших міжнародних і гібридних кримінальних трибуналів не є обов'язковою для українських судів. Водночас вона пропонує переконливі орієнтири щодо того, як має виглядати вмотивоване рішення у справі про міжнародний злочин, зокрема щодо оцінки доказів, елементів злочинів і доводів сторін.

СЛАЙД 2.11.

МТКЮ / МТР / ММТК — ЗАГАЛЬНИЙ СТАНДАРТ

«Викласти чітко й послідовно»

- Судова палата має чітко й послідовно викласти фактичні та правові висновки, на яких ґрунтується її рішення про засудження або виправдання обвинуваченого.
- Обсяг вимог до письмового мотивування може відрізнятися залежно від характеру рішення та обставин справи.
- На практиці цей стандарт перевірявся у трьох сферах:
 - **Оцінка доказів:** чи свідчить відсутність згадки про певний доказ про те, що його було проігноровано?
 - **Елементи злочинів:** чи потрібно прямо формулювати окремі висновки щодо кожного елемента?
 - **Доводи й аргументи сторін:** чи потрібно відповідати на кожен довід сторони?

СЛАЙД 2.12.

МТКЮ / МТР / ММТК — ОЦІНКА ДОКАЗІВ

Мовчання не завжди є вирішальним недоліком, але іноді може ним бути

- Судова палата не зобов'язана згадувати кожного свідка або кожен доказ, наявний у матеріалах справи.
- Якщо немає ознак того, що палата проігнорувала релевантний доказ, вважається, що вона оцінила всі наявні докази.
- Однак якщо палата не розглянула особливо релевантний доказ, це може свідчити, що його було проігноровано, а отже — про невиконання вимоги щодо наведення вмотивованого висновку.
- Якщо суд спирається на докази ідентифікації особи, палата має ретельно викласти чинники, що підтверджують ідентифікацію, та розглянути всі істотні чинники, які ставлять під сумнів її надійність.

СЛАЙД 2.13.**МТКЮ / МТР / ММТК**

Оцінка доказів має бути прямо викладена, якщо це має значення

МТКЮ, апеляційний вирок у справі «Перишич», пункти 90–96

Судова палата засудила Перишича за воєнні злочини на підставі відповідальності командування за непокарання осіб, відповідальних за обстріл Загреба. Водночас вона прямо не розглянула показання двох високопоставлених свідків, які вказували, що Перишич не мав командних повноважень щодо ймовірних виконавців. В інших частинах рішення палата спиралася на ці показання, не відхиляючи їх, і сама визнала, що доказів наявності ефективного контролю було «порівняно мало».

Висновок: з огляду на обмеженість релевантних доказів і наявність переконливих протилежних показань простого «зазначення про їх існування» було недостатньо. Це становило невиконання вимоги щодо наведення вмотивованого висновку.

СЛАЙД 2.14.**МТКЮ / МТР / ММТК**

Кожен елемент злочину має бути обговорений

МТКЮ, апеляційний вирок у справі «Кордич і Черкез», пункти 382–385

Судова палата дійшла висновку, що злочини були доведені, але в більшості випадків не встановила конкретних фактів щодо кожного елемента злочину, натомість виходила з того, що відповідні факти були «імпліцитно встановлені».

Висновок: недостатньо неявно вважати всі відповідні факти встановленими. «Усі складові елементи злочину мають бути обговорені, а докази на їх підтвердження — оцінені», щоб апеляційна палата могла переглянути рішення. Загальне формулювання не може замінити цей обов'язок.

СЛАЙД 2.15.**МТКЮ / МТР / ММТК — ДОВОДИ Й АРГУМЕНТИ СТОРІН**

Судове рішення загалом, а не кожен довід окремо

- Вимога щодо наведення вмотивованого висновку стосується судового рішення в цілому, а не кожного окремого доводу, наведеного під час судового розгляду.
- Цей обов'язок вужчий, ніж може здаватися на перший погляд: суддя не мусить відповідати пункт за пунктом на кожне подання, але з рішення загалом має бути чітко зрозуміло, чому вирішальні аргументи було прийнято або відхилено.
- У поєднанні з наведеною вище практикою ЄСПЛ практичний критерій залишається тим самим: чи міг аргумент вплинути на результат розгляду справи? Якщо так, відповідь на нього має міститися в певній частині судового рішення.

СЛАЙД 2.16.

СТАНДАРТ МКС

Стаття 74 Римського статуту: достатня чіткість, а не вичерпний перелік

- Обсяг необхідного мотивування залежить від обставин справи, але підстави рішення мають бути викладені з достатньою чіткістю.
- Не потрібно окремо перелічувати кожен чинник, який розглядала палата, однак необхідно зазначити, які факти вона визнала релевантними для свого висновку.
- У 2024 році МКС опублікував внутрішні настанови щодо написання судових рішень, розроблені на основі статті 74. Вони є додатковим орієнтиром щодо змісту та структури вмотивованих рішень міжнародного суду.

СЛАЙД 2.17.

СТАНДАРТ МКС — АПЕЛЯЦІЙНИЙ ВИРОК У СПРАВІ БЕМБИ

Чотири принципи Апеляційної палати МКС

- Має бути зрозуміло, які факти палата визнала доведеними поза розумним сумнівом і як вона оцінила докази, щоб дійти цих висновків.
- Палата не зобов'язана розглядати всі наведені аргументи або кожен доказ, релевантний для певного висновку, якщо підстави рішення викладено достатньо чітко.
- Палата має певну свободу розсуду щодо того, які питання розглядати. Не кожен фактичний або уявний недолік мотивування становить порушення статті 74(5) Римського статуту.
- Ключовий критерій: чи був нерозглянутий доказ, який на перший погляд є релевантним, настільки важливим, що його пропуск унеможливило визначення того, як саме палата дійшла свого висновку?

СЛАЙД 2.18.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 5

Забезпечення права на справедливий суд через право на вмотивоване рішення

Окрім дотримання статей 368, 370 і 374 КПК України, суддям слід також:

- Переконатися, що в судовому рішенні з достатньою чіткістю зазначено мотиви та підстави, на яких ґрунтуються висновки судді.
- Переконатися, що судові рішення розглядає аргументи сторін, які могли бути вирішальними для результату провадження.

Глава 3 розвиває цей стандарт стосовно оцінки доказів; глава 4 — стосовно правових висновків.

☐ Обов'язковий зміст судового рішення

- Орієнтир для письмового мотивування судді

СЛАЙД 2.19.**МОДУЛЬ 2 — КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ**

У практиці ЄКПЛ, МПГПП та міжнародних трибуналів утверджується єдине правило: судові рішення має прямо розглядати аргументи й докази, які можуть бути вирішальними для результату розгляду справи. Обов'язок полягає не у відповіді на кожен аргумент, а у відповіді на ті, що мають значення для результату. Мовчання щодо вирішального питання саме по собі є недоліком мотивування.

Що далі

- Модуль 3 застосовує цей стандарт до оцінки доказів: той самий обов'язок розглядати вирішальні аргументи, тепер у контексті спорів щодо доказів.
- Модулі 4 і 5 застосовують його до правових висновків щодо кожного злочину, форми відповідальності та обставин, що виключають кримінальну протиправність.
- Контрольний перелік 5 залишається довідником щодо стандарту мотивування як гарантії права на справедливий суд.

СЛАЙД 2.20.**ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ***Запитання для дискусії*

Для групового обговорення наприкінці заняття:

1. У справах «Нечипорук і Йонкало», «Чжан» та «Ситник» ЄСПЛ щоразу встановлював, що суди не розглянули аргументи, які могли бути вирішальними для результату. Як у власній практиці під час підготовки судового рішення ви визначаєте, які аргументи захисту є настільки «вирішальними», що на них потрібно прямо відповісти?
2. Стандарт у справі «Кордіч і Черкез» вимагає обговорювати «всі складові елементи злочину», а не лише неявно вважати їх встановленими. З огляду на кількість елементів міжнародних злочинів — об'єктивних, суб'єктивних і контекстуальних, а також форм відповідальності, — які прийоми написання судових рішень допомогли б гарантувати, що жоден елемент не буде пропущено?
3. Стандарт МКС у справі Бемби надає палатам «певну свободу розсуду» щодо того, які питання розглядати. Де проходить межа між свободою розсуду під час мотивування та неврахуванням аргументу, який міг вплинути на результат розгляду справи?

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 3

СЛАЙД 3.1.

МОДУЛЬ 3 — ВИКЛАДЕННЯ СУДДЕЮ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ ТА ВСТАНОВЛЕНИХ СУДОМ ФАКТІВ

Від перелічення, узагальнення та оцінювання доказів до вмотивованого, наративного викладу того, що доводять докази

«Посібник з написання судових рішень» • Глава 3

СЛАЙД 3.2.

ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО

Чому важливо викладати в письмовому судовому рішенні оцінку доказів і встановлені судом факти?

- Це пояснює читачам, чому суд визнав докази надійними та достовірними і чи підтверджують вони факти, які належить установити.
- Це дає змогу судам вищих інстанцій переглянути висновки судді щодо доказів і фактів під час апеляційного перегляду.
- Сам процес написання вмотивованого рішення дисциплінує суддю, допомагаючи перевірити логічність, послідовність і повноту зроблених висновків.

СЛАЙД 3.3.

УКРАЇНЬСЬКА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Що вимагає КПК?

- Частина третя статті 374 КПК України передбачає, що мотивувальна частина вироку має містити оцінку доказів і встановлені судом факти.
 - Пункт 1 частини першої статті 368 КПК України вимагає вирішити питання, чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа.
 - Частина перша статті 91 КПК України визначає обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, зокрема подію кримінального правопорушення: час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення.
 - Вичерпний розгляд українського законодавства про докази виходить за межі цього Посібника. Водночас під час викладення мотивів рішення суддям слід зважати на визначення та правила доказування, передбачені главою 4 КПК України.
- ☐ **Відповідні положення КПК України:** стаття 94 — оцінка доказів; стаття 85 — належність доказів; статті 86–90, частина третя статті 214 та частина восьма статті 223 — допустимість доказів; статті 95–102 — показання, речові докази й документи, висновок експерта.

СЛАЙД 3.4.**МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА***Наративний підхід*

- Міжнародні трибунали зазвичай викладають факти, підтверджені доказами, у формі послідовної розповіді, а не простого переліку доказів.
- Надійність доказів оцінюють у міру розгляду відповідних питань, особливо коли певні факти є спірними.
- Щодо важливих фактів судові палати формулюють чіткі висновки: письмово зазначають, чи встановлено відповідний факт, і пояснюють, чому саме, посилаючись на докази.
- Судді зазвичай коротко повертаються до встановлених фактів у частині рішення, присвяченій правовим висновкам (Модуль 4 — глава 4 Посібника).
- Наративний підхід організовує виклад навколо простих запитань:
 - ☐ Хто що зробив і кому?
 - ☐ Що сталося?
 - ☐ Коли?
 - ☐ Де?
 - ☐ Як?
 - ☐ Чому?

СЛАЙД 3.5.**ПРИКЛАД СПРАВИ**

Вирок Судової палати Міжнародного кримінального суду у справі Катанги від 7 березня 2014 року

- Германа Катангу було визнано винним у пособництві у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людяності у зв'язку з нападом на село Богоро в Демократичній Республіці Конго у 2003 році.
- Богоро розташоване в провінції, де в 1999–2003 роках відбувався збройний конфлікт між етнічними групами Ленду, Нгіті та Хема. 24 лютого 2003 року збройні угруповання Ленду та Нгіті напали на село, населення якого переважно становили представники групи Хема.
- У цьому вирокі Судова палата застосувала наративний підхід для узагальнення й оцінювання доказів щодо знищення майна. У викладі послідовно описано, що, коли і як сталося, зокрема хто що зробив і кому. Водночас палата пояснювала, як вона оцінювала докази, на які з них спиралася, а які аспекти доказів відхиляла. Насамкінець палата зробила конкретні висновки щодо того, чи були встановлені факти, важливі для обвинувачення.
- На наступних слайдах наведено уривки з висновків Судової палати щодо обвинувачення у знищенні майна ворога, які ілюструють найкращі практики оцінювання доказів.

P- — свідок обвинувачення; **D0-** — свідок захисту; **V-** — свідок-потерпілий; **EVD-** — доказовий матеріал.

СЛАЙД 3.6.

КРАЩА ПРАКТИКА 1 — АНАЛІЗУЙТЕ, А НЕ ПЕРЕЛІЧУЙТЕ

Пояснюйте, про що свідчать докази і чому суд на них покладається

МКС, вирок у справі Катанги, пункт 921

«...Судова палата посилається на показання Р-161, який розповів, що з місця, де він ховався, бачив, як нападники знімали дах із церкви СЕСА 20 у місії Дігуна. Інші свідки, зокрема Р-233 і V-2, повідомляли про значні пошкодження... На підставі цих доказів Судова палата вважає, що під час нападу на Богоро 24 лютого 2003 року було пошкоджено кілька будівель у місії Дігуна, зокрема церкву СЕСА 20».

Судова палата називає конкретні докази та формулює висновок, який вони підтверджують, замість того щоб обмежитися загальним узагальненням показань.

СЛАЙД 3.7.

КРАЩА ПРАКТИКА 1 (ПРОДОВЖЕННЯ)

Аналізуйте докази, а не просто повторюйте чи узагальнюйте їх

- Пояснюйте, чи є докази надійними і чому, а також якої ваги суд їм надає, тобто наскільки на них покладається.
- Пояснюйте оцінку достовірності свідків, на показання яких суд спирається або які відхиляє.
- Розглядайте взаємозв'язок між доказами: чи підтверджують вони один одного, чи суперечать один одному?
- Це стосується всіх видів доказів: показань, речових доказів, висновків експертів, документів, зокрема цифрових доказів із відкритих або закритих джерел.

СЛАЙД 3.8.

НАЙКРАЩА ПРАКТИКА 1 — СТУПІНЬ ДОВІРИ ДО ДОКАЗІВ

Пояснюйте, якої ваги суд надає доказам

МКС, вирок у справі Катанги, пункти 934–935

«...Судова палата обережно розглянула різні матеріали, долучені до справи... Якщо в показаннях свідків щодо певних злочинних діянь не зазначалася етнічна належність нападників, палата іноді могла встановити її на підставі часу й місця вчинення діянь... Якщо це було неможливо, палата не поклала на обвинуваченого відповідальність за відповідні діяння».

Судова палата пояснює не лише те, чи покладається вона на певні докази, а й те, як вона намагалася заповнити прогалини в доказах — або чому цього зробити не вдалося — та які наслідки це мало.

СЛАЙД 3.9.**КРАЩА ПРАКТИКА 2 — ДОСТОВІРНІСТЬ СВІДКІВ***Пояснюйте оцінку судом достовірності показань свідків*

МКС, вирок у справі Катанги, пункти 371, 375

«...Послідовність показань D02-176 підтверджує, що на відповідний час він був солдатом СКП. Він не лише продемонстрував обізнаність про військову діяльність СКП у Богоро, а й зміг докладно пояснити, яких заходів ужив 24 лютого 2003 року для захисту своєї позиції... Судова палата вважає, що D02-176 загалом є достовірним свідком і що в цій справі можна покладатися на його показання, зокрема на його розповідь як солдата СКП про організацію нападу на Богоро, перебіг нападу та його винятковий масштаб».

Краща практика: зазначайте конкретні факти, на яких ґрунтується висновок про достовірність свідка, а також те, які саме обставини суд вважає доведеними його показаннями.

СЛАЙД 3.10.**КРАЩА ПРАКТИКА 2 — ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДОКАЗАМИ***Обговорюйте взаємозв'язок між доказами*

МКС, вирок у справі Катанги, пункт 936

Щодо знищення місії Дігуна, зокрема церкви СЕСА 20, шляхом зняття дахів і пограбування Судова палата не може встановити, чи брали в цьому участь комбатанти Нгіті. Палата вважає, що, хоча Р-161 міг бачити цю подію, він не міг розгледіти, хто саме з нападників учиняв відповідні дії, оскільки перебував надто далеко. Інші докази підтверджують, що такі дії мали місце, однак жоден із них не дає змоги встановити особу виконавців. Тому Судова палата не може встановити участь ополчення Нгіті в цих діях.

Краща практика: пояснюйте, чи підтверджують докази один одного, чи суперечать один одному, і які висновки можна зробити з їх сукупності.

СЛАЙД 3.11.

КРАЩА ПРАКТИКА 2 — СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Оцінювання цифрових доказів і доказів із відкритих джерел

МКС, вирок у справі Аль-Хассана, пункт 726 та відповідні примітки

Справа Аль-Хассана стосувалася, зокрема, знищення культурної спадщини в Тімбукту (Малі) у 2012 році. Судова палата частково спиралася на відеозаписи з YouTube, на яких речник обговорював відновлення роботи шкіл, що перебували під контролем збройного угруповання.

«...Судова палата також спирається на відеозапис MLI-OTR-0011-0423, на якому Санда Ульд Бумама розповідає про відновлення роботи шкіл...»

У примітці 2175 розглянуто логотип Al Jazeera на відео, дату його публікації та зазначеного репортера. На цій підставі зроблено висновок про наявність «достатніх ознак надійності та автентичності» відеозапису, перш ніж покладатися на нього.

Найкращі практики поширюються і на цифрові докази: автентичність, походження та підтвердження іншими доказами потрібно обґрунтовувати так само ретельно, як і під час оцінювання показань свідків.

СЛАЙД 3.12.

КРАЩА ПРАКТИКА 3 — ВИКЛАДАЙТЕ ВСТАНОВЛЕНІ ФАКТИ

Переходьте від висновку «доказ є надійним» до висновку «суд установив факт»

Чітко зазначайте, що встановлено, а що — ні.

МКС, вирок у справі Катанги, пункти 923, 941

«...Судова палата встановлює, що 24 лютого 2003 року в Богоро нападники руйнували будинки та/або підпалювали їх чи знімали з них дахи... Водночас палата визнає, що стосовно багатьох будівель типу маньята відповідні дії могли бути виправдані військовою необхідністю. Що стосується школи Кавалі, палата не може встановити, що зафіксовані пошкодження були завдані саме 24 лютого 2003 року».

«...Хоча в інкримінованих актах знищення та пограбування брали участь комбатанти Ленду, солдати АРС, представники групи Біра та особи, які не належали до жодних збройних сил, Судова палата вважає встановленим, що під час нападу 24 лютого 2003 року будинки мешканців Богоро було підпалено й зруйновано, а майно мешканців викрадено та вивезено, зокрема комбатантами Нгіті...»

Вмотивована оцінка доказів має чітко визначати, які саме факти суд визнав доведеними, а також зазначати, у яких випадках доказів недостатньо і чому.

СЛАЙД 3.13.**РОБОТА З НЕДОСТАТНІМИ ДОКАЗАМИ**

Пояснюйте, чому певний зв'язок не було встановлено

МЗМКТ, вирок у справі Станішича і Симатовича, пункти 514, 516

Обвинувачення стверджувало, що Станішич здійснював «повний контроль» над регіональним лідером. На підтвердження цього наводилися показання про часті зустрічі та характеристики їхніх відносин, надані третіми особами.

«...Ці докази ґрунтуються на припущеннях щодо ролі Станішича, оскільки жоден зі свідків не мав безпосередніх відомостей про те, що Станішич здійснював владу чи навіть вплив на Хаджича... Вони не доводять поза розумним сумнівом, що Станішич координував дії з Хаджичем з метою створення сербських урядових структур...»

Вмотивована оцінка доказів має так само ретельно пояснювати висновки про недоведеність, як і висновки про доведеність. У цьому прикладі палата чітко вказує, яких саме доказів бракувало: безпосередніх, а не заснованих на припущеннях.

СЛАЙД 3.14.**КРАЩА ПРАКТИКА 4 — РЕЛЕВАНТНІСТЬ, А НЕ ОБСЯГ**

Узагальнюйте лише те, що має значення для питань у справі та висновків суду

- Немає потреби повторювати кожну деталь показань свідка: це може затулити те, що справді має значення для судового рішення.
- Зосереджуйтеся на узагальненні доказів, які стосуються питань, що виникають у справі, та висновків суду, зокрема:
 - ☐ доказів, важливих для доведення або спростування елементів злочину, включно з причетністю особи та її психічним ставленням до вчиненого;
 - ☐ контекстуальних доказів, які допомагають читачеві зрозуміти послідовність подій або загальний контекст, наприклад наявність збройного конфлікту;
 - ☐ доказів, які мають значення для оцінювання надійності інших доказів.
- Міжнародні трибунали не вимагають посилалися на кожного свідка чи кожен доказ. Вони зосереджуються на встановленні фактів, істотних для висновку про винуватість.
- Визначення того, які докази справді стосуються питань у справі, допомагає зробити виклад більш упорядкованим. Це водночас спосіб організації матеріалу та вимога до належного обґрунтування рішення.

СЛАЙД 3.15.**КРАЩА ПРАКТИКА 5 — РОЗГЛЯДАЙТЕ АРГУМЕНТИ СТОРІН***Надавайте відповідь на аргументи сторін щодо доказів***МКС, вирок у справі Катанги, пункти 942–944**

Захист стверджував, що частина знищеного майна належала цивільним особам Нгіті, а не представникам групи Хема. На підтвердження цього він посилався на загальні показання про те, що мешканці Ленду залишили Богоро приблизно у 1999 році.

«За словами свідка D02-176, Ленду — цей термін використовується в загальному значенні — першими залишили Богоро приблизно у 1999 році, а будинки, які вони звільнили, зайняли “біженці та особи, переміщені внаслідок війни” [переклад]. Однак Судова палата не може покладатися на такі загальні показання, щоб установити, що Нгіті були законними власниками будинків, які було зруйновано або підпалено. Палата вважає, що ці будинки належали переважно мешканцям Богоро з групи Хема, які займали їх на час нападу 24 лютого 2003 року. Крім того, палата не може обґрунтовано дійти висновку, що законні власники майна повернулися, аби знищити його. Отже, вона встановлює, що зруйновані будівлі здебільшого фактично й юридично належали цивільному населенню Хема в Богоро».

Як зазначено в главі 2 «Посібника з написання судових рішень» на прикладах практики ЄСПЛ, аргументи, які можуть бути вирішальними для результату справи, необхідно розглянути й на них відповісти, а не залишати без уваги.

СЛАЙД 3.16.**КРАЩА ПРАКТИКА 5 — УЗАГАЛЬНЮЙТЕ АРГУМЕНТИ, ПЕРШ НІЖ ВИРІШУВАТИ СПІР***Один із практичних варіантів структури: спочатку викласти спір, а потім його вирішити***МЗМКТ, вирок у справі Станішича і Симатовича, пункти 506–509**

В обвинувальному акті стверджувалося, що обвинувачені сприяли реалізації спільної злочинної мети, організовуючи сербські сили в Хорватії та фінансуючи їх. Судова палата стисло виклала позицію обвинувачення, потім окремо позицію кожного обвинуваченого, а вже після цього перейшла до власних висновків.

«...Обвинувачення стверджує, що: (і) Станішич... координував дії з Гораном Хаджичем...; (ii) Станішич створив і підтримував окремі сербські структури... Станішич зазначає, що Коїч, Костич і Баджа могли бути причетними..., але стверджує..., що докази не встановлюють достатнього зв'язку між цими особами та Станішичем...»

Стислий виклад позиції кожної сторони перед вирішенням спору — замість розгляду аргументів по одному в різних частинах тексту — може полегшити читачеві сприйняття складного й об'ємного спору щодо доказів.

СЛАЙД 3.17.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 6**

Кращі практики викладення суддею оцінки доказів і встановлених судом фактів у мотивувальній частині вироку (частина третя статті 374 КПК України)

У мотивувальній частині вироку має бути більше, ніж просто перелік доказів або повторення їхнього змісту.

Чи було у вироку:

- ☐ Проаналізовано докази: зазначено, чи є вони надійними і чому, чи покладається на них суд і якою мірою, а також як докази підтверджують або спростовують один одного, — замість простого узагальнення?
- ☐ Пояснено оцінку достовірності показань свідків, на які суд спирався або які відхилив?
- ☐ Чітко зазначено встановлені судом факти — тобто письмово пояснено, які факти суд вважає доведеними щодо обставин, істотних для висновку про винуватість і кожного елемента злочину, — замість того щоб залишати їх для самостійного припущення читача?
- ☐ Обмежено узагальнення доказів лише тими доказами, які стосуються питань у справі та висновків суду, щоб читач міг зрозуміти, що має значення, а що ні?
- ☐ Розглянуто аргументи сторін щодо допустимості й оцінювання доказів, які могли бути вирішальними, та наведено мотиви їх прийняття або відхилення?

СЛАЙД 3.18.**МОДУЛЬ 3 — КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ**

Вмотивована оцінка доказів виконує п'ять функцій, яких не забезпечує простий перелік доказів: вона аналізує докази, оцінює достовірність, визначає встановлені факти — зокрема й тоді, коли певні обставини не доведено, — узагальнює лише релевантні докази та надає відповідь на аргументи, які мають значення.

Що далі

- Встановлені факти стають основою для правових висновків у главі 4 (Модуль 4).
- Принцип із глави 2 (Модуль 2), відповідно до якого необхідно розглядати аргументи, що можуть бути вирішальними для результату справи, безпосередньо застосовується й до аргументів щодо доказів.

СЛАЙД 3.19. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Запитання для обговорення

Для групового обговорення наприкінці заняття.

1. Уривки з вироку у справі Катанги показують, що Судова палата пояснює не лише те, які факти вона визнала доведеними, а й межі того, що можна встановити на підставі доказів (наприклад, щодо пошкодження школи Кавалі або того, які саме комбатанти пограбували певні будинки). Наскільки усталена судова практика дає змогу так само чітко формулювати висновки про недостатність доказів, як і висновки про доведеність фактів?
2. Приклад зі справи Аль-Хассана демонструє, як Судова палата обґрунтовує автентичність відеозапису з YouTube. Оскільки цифрові докази та матеріали з відкритих джерел дедалі частіше використовуються у справах про міжнародні злочини в Україні, що має охоплювати вмотивована оцінка таких доказів у письмовому судовому рішенні?
3. Наративний підхід організовує виклад навколо запитань «хто, що, коли, де, як і чому?», а не навколо показань кожного свідка окремо. Чи потрібно змінити щось у нинішньому процесі підготовки судових рішень, щоб структурувати розділ про докази саме в такий спосіб?

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 4

СЛАЙД 4.1.

МОДУЛЬ 4 — ФОРМУЛЮВАННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Покрокові рекомендації щодо викладення висновків суду у справах про воєнні злочини, геноцид, злочин агресії та злочини проти людяності.

Посібник з написання судових рішень • Глава 4 (розділи 1–4 із 7)

СЛАЙД 4.2.

ЩО ТАКЕ ВИСНОВКИ СУДУ

Визначення завдання: висновки суду в мотивувальній частині вироку

- Під висновками суду в цьому контексті розуміються:
 - ☐ правова кваліфікація діяння;
 - ☐ застосування права до встановлених фактів, тобто оцінювання того, чи відповідають установлені факти юридичним елементам злочину та форми відповідальності;
 - ☐ рішення про виправдання або засудження.
- Ці висновки є складовою мотивів і підстав для виправдання або засудження, які мають бути викладені в мотивувальній частині вироку відповідно до частини третьої статті 374 КПК України. Вони також відповідають на запитання, передбачене статтею 368 КПК України: чи містить діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність його передбачено.
- Висновки суду ґрунтуються на застосуванні матеріального кримінального права до фактів, уже доведених на підставі доказів (глава 3). Для цього необхідно знати, які злочини інкриміновано особі та які юридичні елементи утворюють їхні склади.
- Знання відповідного кримінального закону передбачає розуміння двох аспектів:
 - i. Які злочини інкриміновано?
 - ii. Які юридичні елементи цих злочинів?

СЛАЙД 4.3.

МЕТОД — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 7

Три кроки для викладення висновків суду щодо будь-якого інкримінованого злочину

– **Крок 1. Визначити та викласти інкримінований злочин.**

Визначити відповідне положення КК України: статтю 437, 438, 442 або 442-1.

Якщо злочин не визначено в КК України вичерпно, як це має місце із загальними положеннями статті 438, необхідно визначити джерело міжнародного права, яке встановлює відповідну заборону та визнає діяння злочином.

– **Крок 2. Визначити та викласти юридичні елементи злочину.**

У судовому рішенні потрібно чітко зазначити кожен об'єктивний і суб'єктивний елемент, а також усі відповідні контекстуальні або спільні елементи.

– **Крок 3. Викласти висновки суду щодо кожного юридичного елемента.**

Щодо кожного елемента необхідно: сформулювати його; визначити встановлені факти, які мають до нього стосунок; викласти висновок суду та його обґрунтування; розглянути аргументи сторін, які стосуються цього елемента.

Цей трикроковий метод застосовується до кожного злочину та кожної форми відповідальності, розглянутих у главі 4.

СЛАЙД 4.4.

I. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ЗА СТАТТЕЮ 438 КК УКРАЇНИ

Посібник з написання судових рішень • Глава 4, розділ 1 із 7

СЛАЙД 4.5.**СТАТТЯ 438 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 8**

Крок 1. Визначити та зазначити конкретний воєнний злочин, інкримінований за ст. 438

Шість прямо названих діянь і два загальні положення.

Прямо названі діяння:

- ☐ Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням.
- ☐ Вигнання цивільного населення для примусових робіт.
- ☐ Розграбування національних цінностей на окупованій території.
- ☐ Незаконне переміщення або депортація дитини.
- ☐ Невиправдана затримка репатріації дитини.
- ☐ Вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті чи воєнних (бойових) діях.

Загальні положення, що охоплюють інші діяння:

- ☐ Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом.
- ☐ Інші порушення законів і звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.
- Якщо діяння відповідає одному з прямо названих складів, у судовому рішенні слід безпосередньо зазначити відповідний злочин. Якщо діяння підпадає під загальне положення, необхідно додатково визначити конкретну норму міжнародного права, яка його забороняє.
- Суддям слід визначати конкретний воєнний злочин або злочини, які інкримінуються, якомога раніше. Право на справедливий судовий розгляд вимагає, щоб обвинуваченого до початку судового розгляду було поінформовано про конкретні обвинувачення.

СЛАЙД 4.6.**ТЛУМАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ**

Два запитання, які слід поставити, якщо воєнний злочин прямо не названо у статті 438

Запитання 1. Який міжнародний договір або інший міжнародно-правовий документ, ратифікований Україною, забороняє інкриміноване діяння?

- Загальні положення статті 438 мають достатньо широке охоплення, щоб поширюватися на порушення всіх ратифікованих Україною документів міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема на воєнні злочини, передбачені статтею 8 Римського статуту МКС.
- Якщо в обвинуваченні безпосередньо зазначено статтю 8 Римського статуту МКС, це є достатнім визначенням відповідного джерела.
- Якщо обвинувачення не посиляється на конкретний воєнний злочин, передбачений статтею 8 Римського статуту МКС, а натомість містить лише посилання на Гаазькі положення, Женевські конвенції або Додаткові протоколи, судді може знадобитися визначити конкретну заборону, встановлену цими документами. Якщо необхідно дослідити положення МГП, на яких ґрунтується обвинувачення у воєнному злочині,

відповідні положення наведено в главі I, частині I, розділі I(C)(3) «Настільної книги судді» з розгляду міжнародних злочинів.

Запитання 2. Чи визнано порушення відповідної норми МГП серйозним порушенням, що становить воєнний злочин за міжнародним правом?

- Стаття 438 стосується серйозних порушень. Таке тлумачення узгоджується з принципом законності (*nullum crimen sine lege*, стаття 7 ЄКПЛ) і враховує, що договори МГП самі по собі не є актами кримінального законодавства.
- Найчіткіший спосіб перевірки — з'ясувати, чи передбачено відповідне діяння також як воєнний злочин у статті 8 Римського статуту МКС.
- Якщо суддям необхідно самостійно визначити це питання, вони можуть скористатися відповідними джерелами. Зокрема, глава I, частина I, розділ I(C)(3) «Настільної книги судді» з розгляду міжнародних злочинів містить визначення й аналіз воєнних злочинів, визнаних міжнародним правом.

СЛАЙД 4.7.

ЧОМУ ВАЖЛИВО ВИЗНАЧАТИ КОНКРЕТНИЙ ІНКРИМІНОВАНИЙ ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН

Стаття 438 не є дозволом криміналізувати будь-яке порушення МГП

- Договори міжнародного гуманітарного права регулюють поведінку держав і збройних угруповань. Вони не є актами кримінального законодавства і самі по собі не встановлюють індивідуальної кримінальної відповідальності.
- Договори визначають як воєнні злочини лише найсерйозніші порушення — так звані тяжкі порушення. Інші заборони в разі їх порушення можуть узагалі не тягнути кримінальної відповідальності за міжнародним правом.
- ЄСПЛ зазначав, що національні кримінально-правові положення, подібні до статті 438 КК України, які широко відсилають до «міжнародного права», відповідають принципу законності, якщо їх застосовують до діянь, чітко криміналізованих міжнародним правом, але не в інших випадках.
- Практичний орієнтир: у главі I, частині I, розділі I(C)(3) «Настільної книги судді» з розгляду міжнародних злочинів визначено й проаналізовано воєнні злочини, визнані міжнародним правом, із відповідністю до статті 8 Римського статуту МКС.

СЛАЙД 4.8.

СТАТТЯ 438 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 8

Крок 2. Визначити та викласти юридичні елементи воєнних злочинів

- Об’єктивні та суб’єктивні елементи залежать від конкретного злочину. Їх визначають на підставі міжнародного гуманітарного права та практики міжнародних кримінальних трибуналів. З огляду на ратифікацію Україною Римського статуту особливе значення мають Статут МКС і документ «Елементи злочинів».
- Контекстуальні елементи є спільними для всіх воєнних злочинів і відрізняють їх від звичайних кримінальних правопорушень:
 - ☐ існує міжнародний або неміжнародний збройний конфлікт;
 - ☐ діяння виконавця було вчинене в контексті цього конфлікту та було пов’язане з ним;
 - ☐ виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту.
- Стаття 438 сама по собі не визначає елементів ані прямо названих воєнних злочинів, ані злочинів, охоплених загальними положеннями. Найавторитетнішими джерелами для їх визначення є судова практика й правові документи Нюрнберзького трибуналу, МТКЮ, МТР та МКС, а також Римський статут МКС і документ «Елементи злочинів».

СЛАЙД 4.9.

ПРИКЛАД — ВИКЛАДЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ
У ПИСЬМОВОМУ СУДОВОМУ РІШЕННІ

Як міжнародні трибунали викладають елементи воєнних злочинів?

У рішеннях міжнародних кримінальних трибуналів перелічують або аналізують юридичні елементи воєнних злочинів, щодо яких необхідно ухвалити рішення. Наприклад, у вирокі у справі Караджича МТКЮ розглянув кожен юридичний елемент воєнного злочину у вигляді взяття заручників.

МТКЮ, вирок у справі Караджича, пункт 468

«Окрім загальних вимог, передбачених статтею 3, склад злочину взяття заручників передбачає наявність таких елементів. *Actus reus* цього злочину полягає в затриманні осіб і погрозах щодо затриманих, зокрема погрозах убити їх, завдати їм шкоди або продовжити їх утримання, з метою домогтися поступки чи отримати перевагу. Апеляційна палата постановила, що заборона взяття заручників, передбачена Спільною статтею 3, поширюється на всіх затриманих осіб незалежно від того, чи було їх затримано саме з метою використання як заручників, а також незалежно від їхнього попереднього статусу комбатантів. *Mens rea*, необхідна для взяття заручників, полягає в намірі змусити третю сторону вчинити певну дію або утриматися від неї як умову звільнення затриманих. Оскільки визначальною ознакою взяття заручників є використання погроз щодо затриманих для отримання поступки чи переваги, а це може відбутися в будь-який момент під час утримання, відповідний умисел може виникнути як у момент затримання, так і пізніше. Помилкове переконання в тому, що затримані комбатанти не

мають права на захист за Спільною статтею 3, не є захистом від обвинувачення, якщо наявні всі елементи злочину взяття заручників».

Стислий і чіткий виклад юридичних елементів має забезпечити, щоб у судовому рішенні було визначено всі елементи відповідного воєнного злочину — об'єктивні, суб'єктивні та контекстуальні.

СЛАЙД 4.10.

СТАТТЯ 438 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 8

Крок 3. Викласти висновки суду та обґрунтувати їх

У цьому розділі мотивувальної частини, передбаченому частиною третьою статті 374 КПК України, необхідно розглянути, чи доводять установлені на підставі доказів факти й обставини наявність об'єктивних, суб'єктивних і контекстуальних елементів воєнного злочину.

Щодо кожного елемента перевірте, чи судові рішення:

- чітко визначає відповідний елемент;
- зазначає, які встановлені судом факти мають значення для доведення цього елемента;
- містить висновок суду про те, чи доведено цей елемент, і пояснює підстави такого висновку;
- розглядає аргументи сторін, що стосуються цього елемента, та наводить причини їх прийняття або відхилення.

МКС, вирок у справі Нтаганди, пункти 1134–1148

У наведеному уривку Судова палата у справі Нтаганди формулює письмові висновки за обвинуваченням у нападі на захищені об'єкти як воєнному злочині. Цей приклад обрано тому, що він стисло демонструє описаний вище підхід до викладення висновків суду.

СЛАЙД 4.11.

ПРАКТИЧНІ ПРИКЛАДИ — ПОКРОВОКИЙ РОЗГЛЯД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У Посібнику докладно, крок за кроком, розглянуто п'ять конкретних воєнних злочинів за статтею 438 КК України:

- напад на цивільне населення;
- напад на цивільні об'єкти;
- непропорційний напад;
- використання голоду як методу ведення війни;
- катування.

Для всіх п'яти злочинів застосовується однаковий трикроковий метод.

У цій презентації докладно розглянуто лише два приклади: напад на цивільне населення та використання голоду як методу ведення війни.

СЛАЙД 4.12.**ПРАКТИЧНИЙ ПРИКЛАД 1 ІЗ 2 — УМИСНЕ СПРЯМУВАННЯ НАПАДІВ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ**

Повний покроковий розгляд Контрольного переліку 8 на прикладі обвинувачення за статтею 438 КК України.

СЛАЙД 4.13.**ПРИКЛАД 1 — КРОК 1: ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ**

Чи зазначено «напад на цивільне населення» у статті 438?

- Ні, це діяння прямо не названо. Тому потрібно з'ясувати, чи охоплюється воно одним із загальних положень статті.
- Заборона спрямовувати напади проти цивільного населення впливає з принципу розрізнення в міжнародному гуманітарному праві, закріпленого у статтях 48 і 51 Додаткового протоколу I.
- Частина друга статті 51 Додаткового протоколу I передбачає: «Цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападу».
- Україна ратифікувала Додатковий протокол I 25 січня 1990 року.

СЛАЙД 4.14.**ПРИКЛАД 1 — ЧИ ВИЗНАНО ЦЕ ДІЯННЯ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНОМ?**

Три незалежні джерела підтверджують, що напад на цивільне населення визнано воєнним злочином

- **Тяжке порушення.** Якщо напад на цивільне населення вчинено умисно та він спричинив смерть або тяжкі тілесні ушкодження, таке діяння становить тяжке порушення відповідно до підпункту «а» пункту 3 статті 85 Додаткового протоколу I. Тяжке порушення є воєнним злочином.
- **Римський статут МКС.** Це діяння прямо визначено як воєнний злочин у підпункті «і» пункту «b» частини другої статті 8 Статуту, що застосовується до міжнародних збройних конфліктів.
- **Практика МТКЮ.** Напад на цивільне населення визнано воєнним злочином відповідно до статті 3 Статуту МТКЮ.

СЛАЙД 4.15.

ПРИКЛАД 1 — ЗРАЗОК ФОРМУЛЮВАННЯ ДЛЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Один із можливих варіантів викладення в судовому рішенні

Приклад: обґрунтування кваліфікації воєнного злочину за статтею 438 КК України.

«Хоча умисне спрямування нападів проти цивільного населення прямо не зазначено у статті 438 КК України, таке діяння може охоплюватися цією статтею як “інше порушення законів і звичаїв війни, передбачене міжнародними договорами...”. Заборона нападів проти цивільного населення випливає з принципу розрізнення в міжнародному гуманітарному праві, закріпленого у статтях 48 і 51 Додаткового протоколу I. Україна ратифікувала Додатковий протокол I 25 січня 1990 року. Крім того, порушення цієї заборони давно визнано воєнним злочином: воно становить тяжке порушення відповідно до підпункту «а» пункту 3 статті 85 Додаткового протоколу I та прямо визначене як воєнний злочин у підпункті «і» пункту «b» частини другої статті 8 Римського статуту МКС».

СЛАЙД 4.16.

ПРИКЛАД 1 — КРОК 2: ОБ’ЄКТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ

Actus reus та питання, яке залишається відкритим для судді

Узгоджені об’єктивні елементи:

- Виконавець спрямовував напад.
- Об’єктом нападу було цивільне населення як таке або окремі цивільні особи, які безпосередньо не брали участі у воєнних діях.

Невирішена розбіжність у міжнародних підходах:

- Додатковий протокол I (у контексті тяжкого порушення) та практика МТКЮ вимагають, щоб напад спричинив смерть або тяжкі тілесні ушкодження.
- МКС не вимагає настання таких наслідків як окремого елемента злочину.
- Українським суддям належить вирішити, чи потрібно вимагати настання такого наслідку для встановлення складу цього злочину.

СЛАЙД 4.17.

ПРИКЛАД 1 — СУБ'ЄКТИВНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ

Завершення визначення елементів злочину

- **Суб'єктивні елементи (*mens rea*)**. Визначаються на підставі Загальної частини КК України, зокрема статей 23–25. Напад має бути умисно спрямований проти цивільного населення або окремих цивільних осіб як об'єкта нападу.
- **Контекстуальні елементи**. Три елементи, спільні для всіх воєнних злочинів: збройний конфлікт, зв'язок діяння зі збройним конфліктом (*nexus*) та усвідомлення обставин, що свідчать про існування конфлікту.

МКС, вирок у справі Катанги, пункт 1231

«Зв'язок між злочинами та міжнародним збройним конфліктом... Щодо воєнних злочинів у вигляді вбивства та нападу на цивільне населення, передбачених підпунктами «і» пункту «с» та «і» пункту «е» частини другої статті 8 Статуту, Судова палата зазначає, що комбатанти спрямовували свої дії проти цивільного населення. Крім того, злочини були вчинені в Богоро 24 лютого 2003 року під час серії зіткнень між двома сторонами конфлікту. На цій підставі палата дійшла висновку, що діяння були тісно пов'язані зі збройним конфліктом, який тривав на той час».

Якщо сторонами не оспорується наявність зв'язку зі збройним конфліктом, суд зазвичай не потребує докладного обґрунтування цього питання. Проте відповідний елемент усе одно має бути чітко розглянутий у судовому рішенні.

СЛАЙД 4.18.

ПРИКЛАД 1 — КРОК 3: ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ

Послідовний розгляд кожного елемента

Викладайте міркування окремо щодо кожного елемента, наприклад, використовуючи підзаголовки або тематичне речення.

1. Чи було спрямовано напад? Розгляньте докази та сформулюйте висновок суду.
2. Чи було об'єктом нападу цивільне населення або окрема цивільна особа? Розгляньте докази та сформулюйте висновок суду.
3. Якщо це необхідно для відповідної правової кваліфікації, чи спричинив напад смерть або тяжкі тілесні ушкодження?
4. Суб'єктивний елемент: чи мав обвинувачений намір спрямувати напад проти цивільного населення?
5. Контекстуальні елементи: збройний конфлікт, зв'язок діяння з ним та усвідомлення відповідних обставин — кожен із них має бути чітко розглянутий у судовому рішенні.

СЛАЙД 4.19.

**ПРАКТИЧНИЙ ПРИКЛАД 2 — ВИКОРИСТАННЯ ГОЛОДУ
ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК МЕТОДУ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ**

Повний покроковий приклад воєнного злочину, що полягає у використанні голоду цивільного населення як методу ведення війни.

СЛАЙД 4.20.

КРОК 1 — ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИЗНАННЯ ДІЯННЯ

- Це діяння не обов'язково належить до категорії тяжких порушень Женевських конвенцій, однак воно визнається воєнним злочином за міжнародним звичаєвим правом і передбачене відповідними міжнародними інструментами.
- Суддям слід визначити конкретне джерело міжнародного права, яке забороняє відповідне діяння, та встановити, чи визнається порушення цієї заборони воєнним злочином.

СЛАЙД 4.21.

ПРИКЛАД ФОРМУЛЮВАННЯ В СУДОВОМУ РІШЕННІ

Зразок формулювання, який демонструє, як викласти застосовне право та висновки суду щодо відповідних елементів воєнного злочину.

СЛАЙД 4.22.

**КРОКИ 2 І 3 — ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ І ВИКЛАДЕННЯ
ВИСНОВКІВ СУДУ**

- Після визначення діяння, яке становить об'єктивну сторону воєнного злочину, необхідно встановити його об'єктивні та суб'єктивні елементи.
- Якщо злочин вимагає спеціального умислу, суд має окремо розглянути, чи доведено наявність такого умислу на підставі встановлених фактів і доказів.

СЛАЙД 4.23.

КРОК 3 — ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ

Для кожного юридичного елемента слід:

- зазначити відповідний елемент;
- визначити факти, встановлені судом, які мають значення для його доведення;
- викласти висновок суду щодо того, чи доведено цей елемент, і навести мотиви такого висновку;
- розглянути аргументи сторін, що стосуються цього елемента, та пояснити, чому їх прийнято або відхилено.

СЛАЙД 4.24.**П'ЯТЬ ПРИКЛАДІВ — ОДНА СПІЛЬНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ**

Що об'єднує наведені приклади:

- **Джерело міжнародного права може відрізнятися:** у деяких випадках діяння є тяжким порушенням Женевських конвенцій, в інших — його криміналізація впливає з положень Римського статуту МКС та визнання за міжнародним звичаєвим правом.
- **Визначення юридичних елементів воєнних злочинів може бути складним:** у міжнародній судовій практиці не завжди існує єдиний загальновизнаний перелік елементів конкретного воєнного злочину.
- Суддям може знадобитися визначити, які саме юридичні елементи застосовуються в межах українського законодавства. Наприклад, чи є настання конкретного наслідку — смерті, тілесного ушкодження або пошкодження майна — обов'язковою ознакою нападу на цивільних осіб.

СЛАЙД 4.25.**II. ГЕНОЦИД ЗА СТАТТЕЮ 442 КК УКРАЇНИ**

Посібник із написання судових рішень • Глава 4: розділ 2 із 7

СЛАЙД 4.26.**СТАТТЯ 442 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 9**

Крок 1. Визначити та викласти діяння, що становить інкримінований акт геноциду:

- ☐ Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової або релігійної групи.
- ☐ Заподіяння членам такої групи тяжкої шкоди.
- ☐ Створення умов, розрахованих на фізичне знищення групи повністю або частково.
- ☐ Запровадження заходів, спрямованих на запобігання народженню дітей у межах групи.
- ☐ Насильницька передача дітей із групи до іншої групи.
- ☐ Публічне пряме підбурювання до вчинення зазначених вище діянь або виготовлення чи розповсюдження матеріалів із закликами до їх учинення.

Стаття 442 КК України охоплює ті самі діяння, що й відповідні міжнародні інструменти, які закріплюють визначення геноциду, зокрема Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, статuti МТКЮ і МТР та Римський статут МКС.

СЛАЙД 4.27.

СТАТТЯ 442 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 9

Крок 2. Визначити та викласти юридичні елементи інкримінованого акту геноциду:

- Об’єктивні та суб’єктивні елементи залежать від конкретного діяння, яке становить інкримінований акт геноциду.
- Спільні елементи, які надають діянню характеру геноциду:
 - ☐ Потерпіла особа або потерпілі належать до певної національної, етнічної, расової або релігійної групи.
 - ☐ Діяння вчинено умисно, зі спеціальним наміром знищити цю групу повністю або частково (*dolus specialis*).

Довідкові матеріали:

- *Benchbook*, глава I, частина I, розділ III: повний аналіз злочину геноциду в межах українського законодавства та рекомендації щодо визначення й тлумачення його юридичних елементів на підставі практики міжнародних судів.
- МТКЮ, вирок у справі *Mladić*, пункти 3432–3437: приклад судового рішення, у якому юридичні елементи геноциду викладено в окремому підрозділі, присвяченому застосовному праву.

СЛАЙД 4.28.

СТАТТЯ 442 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 9

Крок 3. Викласти висновки суду та мотиви, на яких вони ґрунтуються.

У цьому розділі, який належить до мотивувальної частини судового рішення відповідно до частини третьої статті 374 КПК України, слід проаналізувати, чи доводять факти й обставини, встановлені на підставі доказів, об’єктивні та суб’єктивні елементи відповідного діяння (діянь), а також спільні елементи геноциду.

Щодо кожного елемента перевірте, чи:

- ▶ зазначено відповідний елемент;
- ▶ визначено, які встановлені судом факти мають значення для доведення цього елемента;
- ▶ викладено висновок суду про те, чи доведено цей елемент, і наведено мотиви такого висновку;
- ▶ розглянуто аргументи сторін щодо цього елемента та наведено мотиви їх прийняття або відхилення.

СЛАЙД 4.29.**КРОК 3 — ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ**

Як міжнародні трибунали викладали висновки щодо наміру виконавців учинити геноцид МТКЮ, вирок у справі Karadžić, пункт 5671:

«...На підставі доказів щодо операції з убивства, зокрема з огляду на те, що боснійські серби намагалися вбити кожного дієздатного чоловіка-боснійського мусульманина зі Сребрениці, Судова палата доходить висновку, що єдиним розумним висновком є те, що члени боснійсько-сербських сил мали намір знищити боснійських мусульман у Сребрениці як таких.

Крім того, Судова палата нагадує про майже одночасне проведення операції з автобусного вивезення, унаслідок якої решту боснійського мусульманського населення — жінок, дітей і деяких літніх чоловіків — було вивезено із Сребреницького анклаву. Судова палата встановила, що цей процес, який також передбачав раптове відокремлення боснійських мусульманських чоловіків від жінок, дітей і деяких літніх чоловіків, спричинив тяжкі душевні страждання.

Оцінюючи докази в їх сукупності, Судова палата вважає, що боснійсько-сербські сили мали усвідомлювати згубний вплив, який знищення кількох поколінь чоловіків матиме на боснійських мусульман у Сребрениці: убивство всіх дієздатних чоловіків за одночасного насильницького вивезення решти населення мало б серйозні наслідки для відтворення населення боснійських мусульман у Сребрениці та, отже, призвело б до їхнього фізичного знищення.

Тому Судова палата поза розумним сумнівом доходить висновку, що ці діяння було вчинено з наміром знищити боснійських мусульман у Сребрениці як таких».

Розгляньте можливість викладати висновки суду окремо щодо кожного елемента.

СЛАЙД 4.30.**ПРАКТИЧНИЙ ПРИКЛАД — ГЕНОЦИД ШЛЯХОМ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПЕРЕДАЧІ ДІТЕЙ**

Повний покроковий розгляд обвинувачення в геноциді, вчиненому шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи до іншої.

СЛАЙД 4.31.**КРОК 1 — ДІЯННЯ, ЩО СТАНОВИТЬ АКТ ГЕНОЦИДУ**

Визначення цього діяння у статті 442 КК України:

- Стаття 442 визначає геноцид, зокрема, як діяння, «умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом [...] насильницької передачі дітей з однієї групи до іншої».
- Це охоплює те саме діяння, що й «насильницька передача дітей», закріплена у відповідних міжнародних інструментах. Тому, на відміну від наведених вище прикладів воєнних злочинів, окремо встановлювати зв'язок із нормами міжнародного права не потрібно.

СЛАЙД 4.32.

КРОК 2 — ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Об'єктивні елементи (*actus reus*) насильницької передачі дітей як геноциду:

- Виконавець насильницьки передав одну або кількох осіб.
- Передача відбулася з однієї групи — національної, етнічної, расової або релігійної — до іншої.
- Передана особа або передані особи не досягли 18-річного віку.

Джерело: *Benchbook on the Adjudication of International Crimes*, укладений з урахуванням відповідних міжнародних інструментів.

Суб'єктивні елементи (*mens rea*) насильницької передачі дітей як геноциду:

- Загальний умисел: у справах, які розглядають українські суди, слід звертатися до Загальної частини КК України — статей 23, 24 і 25.
- Спеціальний намір (*dolus specialis*): стаття 442 вимагає, щоб діяння було «умисно вчинене з метою повного або часткового знищення» відповідної групи.
- Спільний елемент: потерпіла особа або потерпілі мають належати до певної національної, етнічної, расової або релігійної групи. Ця вимога стосується кожного діяння, що становить акт геноциду.
- Судова практика міжнародних кримінальних трибуналів є найбільш переконливим джерелом для тлумачення вимог щодо спеціального наміру та належності до відповідної групи.

СЛАЙД 4.33.

КРОК 3 — ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ

Послідовно, щодо кожного елемента:

1. Об'єктивний елемент: чи було насильницьки передано одну або кількох осіб?
2. Об'єктивний елемент: чи відбулася передача із захищеної групи до іншої групи?
3. Об'єктивний елемент: чи не досягли передані особи 18-річного віку?
4. Суб'єктивний елемент: чи мав обвинувачений необхідний психічний стан відповідно до статті 24 або 25 КК України — залежно від обставин?
5. Спільний елемент: чи мав обвинувачений спеціальний намір знищити групу повністю або частково?
6. Спільний елемент: чи належали потерпілі до захищеної групи?
 - Розгляньте можливість викладати висновки суду окремо щодо кожного елемента.
 - Для кожного елемента в судовому рішенні можна передбачити окремий підзаголовок або тематичне речення абзацу.

СЛАЙД 4.34.**ІІІ. ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ЗА СТАТТЕЮ 437 КК УКРАЇНИ***Посібник з написання судових рішень • Глава 4: розділ 3 із 7***СЛАЙД 4.35.****СТАТТЯ 437 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 10***Викладення висновків суду у справах про злочин агресії***Крок 1. Визначити форму агресії, яка інкримінується за статтею 437 КК України**

- ☐ Планування, підготовка чи розв'язування агресивної війни або збройного конфлікту, а також змова з метою вчинення таких дій.
- ☐ Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Крок 2. Визначити та викласти юридичні елементи, зокрема вимоги щодо спеціального суб'єкта

- ☐ Об'єктивні та суб'єктивні елементи відповідно до практики Верховного Суду України та міжнародного права (глава I, частина I, розділ II *Benchbook on the Adjudication of International Crimes*).
- ☐ Чи належить обвинувачений до осіб, повноваження яких можуть впливати на мир як складову міжнародного правопорядку?
- ☐ Чи відігравали ці повноваження вирішальну роль у розробленні та реалізації певного напрямку агресивної політики держави?
- ☐ Чи здійснював обвинувачений ефективний контроль над політичними або воєнними діями чи керував ними та/або істотно впливав на політичні, воєнні, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у своїй державі або за її межами та/або керував окремими напрямами політичної чи воєнної діяльності?

СЛАЙД 4.36.**НЕЩОДАВНЯ СУДОВА ПРАКТИКА***Викладення висновків суду у справах про злочин агресії*

Вимога щодо спеціального суб'єкта / керівної ролі:

- Злочин агресії є злочином, який може бути вчинений лише особами, що обіймають керівне становище: лише ті, хто має повноваження визначати застосування державою сили, можуть бути його виконавцями.
- Відповідна судова практика: постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року щодо елементів злочину агресії за українським і міжнародним правом.
- У судовому рішенні необхідно викласти висновки про те, чи мав обвинувачений повноваження такого характеру, а не лише відповідну формальну посаду.

СЛАЙД 4.37.

СТАТТЯ 437 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 10

Крок 3. Викласти висновки суду та мотиви, на яких вони ґрунтуються.

У цьому розділі, який належить до мотивувальної частини судового рішення відповідно до частини третьої статті 374 КПК України, слід проаналізувати, чи доводять факти й обставини, встановлені на підставі доказів, об'єктивні та суб'єктивні елементи відповідної форми агресії, а також елементи, пов'язані зі спеціальним суб'єктом і керівною роллю, якщо вони застосовні.

Щодо кожного елемента перевірте, чи:

- ▶ зазначено відповідний елемент;
- ▶ визначено, які встановлені судом факти мають значення для доведення цього елемента;
- ▶ викладено висновок суду про те, чи доведено цей елемент, і наведено мотиви такого висновку;
- ▶ розглянуто аргументи сторін щодо цього елемента та наведено мотиви їх прийняття або відхилення.

СЛАЙД 4.38.

ПРАКТИЧНИЙ ПРИКЛАД — ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

Покроковий розгляд злочину ведення агресивної війни за статтею 437 КК України.

СЛАЙД 4.39.

КРОКИ 1 І 2 — ВИЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ЮРИДИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Спочатку — національна судова практика, а за потреби — міжнародне право:

- Стаття 437 КК України сама по собі не визначає юридичних елементів ведення агресивної війни.
- Суддям слід починати з рішень українських судів, зокрема з постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року, яка визначає об'єктивну сторону цього злочину.
- Для з'ясування додаткових питань щодо об'єктивних елементів судді можуть звертатися до міжнародних інструментів, які закріплюють визначення злочину агресії.
- Щодо суб'єктивних елементів, як і в інших справах про міжнародні злочини, суддям слід звертатися до Загальної частини КК України — статей 23, 24 і 25, враховуючи також додаткові роз'яснення в постанові Великої Палати або інших рішеннях національних судів.

СЛАЙД 4.40.**ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ**

Спочатку — об'єктивні елементи, потім — суб'єктивні:

- У судовому рішенні можна використовувати окремий підзаголовок або тематичне речення для кожного елемента, починаючи з об'єктивних елементів, визначених у постанові Великої Палати Верховного Суду.
- Слід проаналізувати, чи доводять факти, встановлені на підставі доказів, що дії обвинуваченого відповідають об'єктивним елементам, і сформулювати висновок.
- Далі судові рішення має охоплювати суб'єктивні елементи — питання про те, чи доводять факти наявність необхідного психічного ставлення відповідно до застосовних положень статті 24 або 25 КК України.
- Суддя може викласти юридичні елементи в окремому підрозділі про застосовне право або абзаци перед викладенням висновків щодо того, чи доведено ці елементи. Інший варіант — поєднати виклад юридичних елементів із аналізом відповідних висновків суду. Головне, щоб кожен елемент був прямо зазначений у судовому рішенні.

СЛАЙД 4.41.**IV. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ЗА СТАТТЕЮ 442-1 КК УКРАЇНИ**

Посібник з написання судових рішень • Глава 4: розділ 4 із 7

СЛАЙД 4.42.**СТАТТЯ 442-1 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 11**

Крок 1. Визначити та викласти діяння, що становить інкримінований злочин проти людяності:

- ☐ Переслідування.
- ☐ Депортація населення.
- ☐ Примусове переміщення населення.
- ☐ Зґвалтування, сексуальна експлуатація, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-яка інша форма сексуального насильства.
- ☐ Поневолення або торгівля людьми.
- ☐ Насильницьке зникнення.
- ☐ Незаконне позбавлення волі.
- ☐ Катування.
- ☐ Інші умисні нелюдські діяння подібного характеру.
- ☐ Апартеїд.
- ☐ Винищення.
- ☐ Убивство.

Стаття 442-1 КК України загалом охоплює ті самі діяння, що й міжнародні інструменти, які закріплюють визначення злочинів проти людяності, зокрема статuti МТКЮ і МТР та Римський статут МКС.

СЛАЙД 4.43.

СТАТТЯ 442-1 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 11

Крок 2. Визначити та викласти юридичні елементи злочинів проти людяності:

- Об'єктивні та суб'єктивні елементи залежать від конкретного інкримінованого діяння або діянь.
- Контекстуальні елементи:
 - ☐ Мав місце напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення.
 - ☐ Напад був широкомасштабним або систематичним.
 - ☐ Діяння було вчинено на підтримку або на виконання політики держави чи організації, спрямованої на вчинення такого нападу.
 - ☐ Діяння було вчинено як частину нападу.
 - ☐ Виконавець усвідомлював, що його діяння є частиною нападу на цивільне населення, або мав намір, щоб це діяння було частиною такого нападу.

Довідкові матеріали:

- *Benchbook*, глава I, частина I, розділ IV. Посібник було опубліковано у 2023 році, до ухвалення Закону № 4012-IX у жовтні 2024 року, тому він безпосередньо не розглядає визначення злочину, закріплене у статті 442-1. Водночас у ньому наведено огляд міжнародної судової практики щодо злочинів проти людяності, яка ґрунтується на визначенні, загалом подібному до закріпленого у статті 442-1, і тому може бути корисною для її тлумачення.
- МКС, вирок у справі *Ongwen*, пункти 2730–2740: приклад того, як судді виклали об'єктивні та суб'єктивні елементи переслідування як злочину проти людяності в окремому підрозділі судового рішення, присвяченому застосовному праву.

СЛАЙД 4.44.**СТАТТЯ 442-1 КК УКРАЇНИ — КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 11****Крок 3. Викласти висновки суду та мотиви, на яких вони ґрунтуються.**

У цьому розділі, який належить до мотивувальної частини судового рішення відповідно до частини третьої статті 374 КПК України, слід проаналізувати, чи доводять факти й обставини, встановлені на підставі доказів, об'єктивні та суб'єктивні елементи інкримінованого діяння (діянь), а також контекстуальні елементи злочинів проти людяності.

Щодо кожного елемента перевірте, чи:

- ▶ зазначено відповідний елемент;
- ▶ визначено, які встановлені судом факти мають значення для доведення цього елемента;
- ▶ викладено висновок суду про те, чи доведено цей елемент, і наведено мотиви такого висновку;
- ▶ розглянуто аргументи сторін щодо цього елемента та наведено мотиви їх прийняття або відхилення.

МКС, вирок у справі *Al Hassan*, пункти 1281–1299: приклад викладення висновків суду щодо контекстуальних елементів злочинів проти людяності, вчинених збройним угрупованням «Ансар Дайн»/AQIM у Малі.

СЛАЙД 4.45.**ПРАКТИЧНИЙ ПРИКЛАД — ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ЧОТИРИ ОСНОВНІ ДІЯННЯ ТА СПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ**

Повний покроковий розгляд злочинів проти людяності, інкримінованих на підставі чотирьох діянь: незаконного позбавлення волі, зґвалтування, інших умисних нелюдських діянь і переслідування.

СЛАЙД 4.46.

ОСНОВНЕ ДІЯННЯ 1 — НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Пункт 7 частини першої статті 442-1 КК України — незаконне позбавлення волі:

- Об’єктивні елементи: (1) виконавець позбавив одну або кількох осіб фізичної свободи; (2) тяжкість діяння була такою, що воно порушувало основоположні норми міжнародного права.
- Прогалина у визначенні: на відміну від міжнародного визначення, пункт 7 частини першої статті 442-1 прямо не встановлює порогу тяжкості. Суддям належить визначити, чи є тяжкість складовою першого елемента.
- Орієнтири щодо другого елемента: чи було позбавлення свободи свавільним, чи відбулося воно без належної правової процедури або законної підстави, чи було порушено процесуальні права особи? Під час збройного конфлікту суддям також може знадобитися з’ясувати, чи дозволяло міжнародне гуманітарне право відповідне тримання під вартою або інше обмеження свободи (див. аналіз воєнного злочину незаконного позбавлення волі в *Benchbook*).
- Суб’єктивні елементи: статті 23–25 КК України, а також усвідомлення фактичних обставин, які визначають тяжкість діяння.

СЛАЙД 4.47.

ОСНОВНЕ ДІЯННЯ 2 — ЗГВАЛТУВАННЯ

Пункт 4 частини першої статті 442-1 КК України — згвалтування:

- Об’єктивні елементи: (1) проникнення в тіло, що полягає в проникненні, навіть незначному, будь-якою частиною тіла або предметом у статеві органи іншої особи чи в анальний або генітальний отвір; (2) таке проникнення було вчинено із застосуванням сили, погрози застосування сили чи примусу або щодо особи, яка не могла надати справжню згоду.
- Суб’єктивні елементи: у справах, які розглядають українські суди, слід звертатися до Загальної частини КК України — глави V, статей 23–25.

СЛАЙД 4.48.**ОСНОВНЕ ДІЯННЯ 3 — ІНШІ УМИСНІ НЕЛЮДСЬКІ ДІЯННЯ**

Пункт 9 частини першої статті 442-1 КК України — інші умисні нелюдські діяння подібного характеру:

- Об’єктивні елементи: (1) виконавець заподіяв сильні страждання, тілесне ушкодження середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження чи серйозну шкоду психічному або фізичному здоров’ю шляхом учинення нелюдського діяння; (2) це діяння було подібним за характером до інших основних діянь, перелічених у статті 442-1.
- Прогалина у визначенні: стаття 442-1(1)(9) встановлює нижчий поріг для тілесних ушкоджень — «середньої тяжкості або тяжкі», тоді як міжнародне право передбачає єдиний поріг «серйозності». Поняття ушкодження «середньої тяжкості» не має прямого аналога в міжнародному праві; його зміст мають визначити українські судді.
- Суб’єктивні елементи: статті 23–25 КК України, а також усвідомлення фактичних обставин, які визначають характер і тяжкість діяння.

СЛАЙД 4.49.**ОСНОВНЕ ДІЯННЯ 4 — ПЕРЕСЛІДУВАННЯ**

Пункт 1 частини першої статті 442-1 КК України:

- Об’єктивні елементи: (1) виконавець обмежив права людини однієї або кількох осіб; (2) особу або осіб було обрано мішенню через належність до певної групи або групу було обрано мішенню як таку; (3) переслідування здійснювалося з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, сексуальних або інших підстав, неприйнятних за міжнародним правом.
- Прогалина у визначенні: стаття 442-1(1) вимагає лише «обмеження» прав, а не передбаченого міжнародним стандартом «серйозного» позбавлення «основоположних» прав. Вона також зазначає «сексуальні», а не «гендерні» підстави й не вимагає зв’язку з іншими злочинами проти людяності, на відміну від Римського статуту МКС.
- Суб’єктивні елементи: статті 23–25 КК України, а також спеціальний намір здійснювати дискримінацію за однією з перелічених підстав.

СЛАЙД 4.50.**ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ — ОСНОВНІ ДІЯННЯ**

Послідовний аналіз кожного елемента для кожного інкримінованого діяння

- Щодо незаконного позбавлення волі: почніть із твердження «виконавець позбавив одну або кількох осіб фізичної свободи», проаналізуйте докази та сформулюйте висновок. Далі перейдіть до елемента тяжкості діяння, а потім — до суб’єктивних елементів, зокрема усвідомлення тяжкості.
- Повторіть такий самий поелементний аналіз щодо зґвалтування, інших умисних нелюдських діянь і переслідування. Кожен елемент має супроводжуватися окремим підзаголовком або тематичним реченням, аналізом доказів і висновком суду.

СЛАЙД 4.51.

ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ — КОНТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ

Така сама структура аналізу, але щодо ознак, які надають діянням характеру злочинів проти людяності

1. Чи мав місце напад, спрямований проти цивільного населення?
2. Чи був цей напад широкомасштабним або систематичним?
3. Чи було діяння вчинено на виконання політики держави або організації?
4. Чи було діяння вчинено як частину нападу?
5. Чи усвідомлював виконавець, що діяння є частиною нападу, або чи мав він намір, щоб воно було частиною такого нападу?

У прикладі з Посібника спочатку розглядаються основні діяння, а потім контекстуальні елементи. Однак судді можуть обрати й іншу послідовність — спершу проаналізувати контекстуальні елементи.

СЛАЙД 4.52.

МОДУЛЬ 4 — КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ

Воєнні злочини, геноцид, злочин агресії та злочини проти людяності мають різні визначальні елементи, однак усі вони аналізуються за допомогою одного й того самого триетапного методу.

У наступному модулі — Модулі 5:

- Форми співучасті та інші підстави індивідуальної кримінальної відповідальності — як викладати індивідуальну відповідальність обвинуваченого за злочин.
- Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, — захист, який може виключати або обмежувати відповідальність, та розгляд відповідних обставин у письмовому судовому рішенні.
- Вимоги до судових рішень у провадженнях *in absentia*.

СЛАЙД 4.53. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Запитання для групового обговорення наприкінці заняття

1. На вашу думку, чи достатньо чітко визначаються в обвинувальних документах воєнні злочини, передбачені статтею 438 КК України, коли йдеться про два загальні (резервні) положення цієї статті? Чи посиляються судові рішення у справах за статтею 438 на джерело міжнародного гуманітарного права, яке було порушено? Чи зазначають вони прямо, чи визнається відповідне порушення міжнародного гуманітарного права воєнним злочином?
2. У цьому модулі запропоновано підхід до визначення та викладення юридичних елементів інкримінованих міжнародних злочинів. Наскільки звичною для вашої поточної практики є робота з визначенням і викладенням юридичних елементів злочинів? Наскільки комфортно ви почуваетесь, спираючись на міжнародну судову практику за відсутності ustalеної української судової практики?
3. У провадженні *Ntaganda* суд виклав письмові висновки щодо обвинувачення в нападі на захищені об'єкти як воєнному злочині. У Посібнику наведено витяги з пунктів 1134 і 1148. Що ви думаєте про спосіб, у який Судова палата МКС виклала свої правові висновки? Чи потрібно було б щось змінити у вашому поточному процесі підготовки судових рішень, щоб викладати висновки в такий спосіб? Які переваги та труднощі могло б мати застосування подібного підходу в українському контексті?

ПРЕЗЕНТАЦІЯ: МОДУЛЬ 5

СЛАЙД 5.1.

МОДУЛЬ 5 — ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, ТА СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЗА ВІДСУТНОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО

Наскрізні питання, пов'язані з висновками суду у справах про міжнародні злочини, що розглядаються судами України.

Посібник з написання судових рішень • Глава 4 (розділи 5–7 із 7)

СЛАЙД 5.2.

ЧИМ ВІДРІЗНЯЮТЬСЯ ЦІ ПИТАННЯ

Наскрізні питання, а не питання, специфічні для певного злочину

- Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та вимоги до судового розгляду за відсутності обвинуваченого не прив'язані до конкретного злочину — вони застосовуються у справах про злочин агресії, воєнні злочини, геноцид і злочини проти людяності.
- До цих питань так само застосовується триетапний метод, викладений у частині 1:
 - **Крок 1:** визначити та викласти те, що інкримінується або порушується як питання.
 - **Крок 2:** визначити та викласти правові елементи або юридичні вимоги.
 - **Крок 3:** викласти висновки суду та навести їх обґрунтування.

СЛАЙД 5.3.

ПОВТОРЕННЯ МЕТОДУ

Три кроки, що застосовуються до форм відповідальності та обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння

Крок 1. Визначити

Визначити застосовну форму відповідальності або обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, на яку посилаються сторони або про яку свідчать фактичні обставини справи.

Крок 2. Визначити правові елементи

Викласти правові елементи або юридичні вимоги — об'єктивні та суб'єктивні — щодо визначеної форми відповідальності чи обставини.

Крок 3. Сформулювати висновки суду

Викласти висновки суду щодо того, чи підтверджують або спростовують фактичні обставини кожен елемент, відповісти на аргументи сторін і навести мотиви відповідних висновків.

СЛАЙД 5.4.**V. ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ — ЯК ВСТАНОВЛЮЄТЬСЯ ІНДИВІДУАЛЬНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗА ЗЛОЧИН ВІДПОВІДНО ДО КК УКРАЇНИ***Посібник з написання судових рішень • Глава 4: розділ 5 із 7***СЛАЙД 5.5.****СТАТТЯ 27 КК УКРАЇНИ ТА ПОВ'ЯЗАНІ ПОЛОЖЕННЯ****Крок 1. Визначення застосовної форми відповідальності**

Чи несе обвинувачений відповідальність:

- ☐ як виконавець — ч. 2 ст. 27 КК України;
- ☐ як організатор — ч. 3 ст. 27 КК України;
- ☐ як підбурювач — ч. 4 ст. 27 КК України;
- ☐ як пособник — ч. 5 ст. 27 КК України;
- ☐ як особа, що вчинила злочин у складі групи осіб, — ст. 28 КК України;
- ☐ як командир — ст. 31-1 КК України;
- ☐ за віддання наказу про вчинення злочину — ст. 438 КК України.

☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**

- Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.6.**ВИКЛАДЕННЯ ПРАВОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

Судове рішення має не лише містити посилання на відповідну статтю КК України та підсумковий висновок, а й викладати визначення та правові елементи інкримінованої форми відповідальності.

Міжнародні трибунали застосовували два підходи:

- **Підхід 1.** Спочатку викласти всі правові елементи відповідної форми відповідальності в підрозділі про застосовне право, а потім перейти до висновків щодо того, чи підтверджуються вони фактичними обставинами.
- **Підхід 2.** Поеднати викладення правових елементів із висновками суду: зазначати кожен елемент на початку підрозділу або абзацу, в якому далі застосовується право до фактичних обставин.
- Незалежно від обраного підходу, у судовому рішенні необхідно визначити та викласти кожен елемент відповідної форми відповідальності.

СЛАЙД 5.7.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 12

Викладення висновків суду щодо форм відповідальності

- ☐ **Крок 1.** Визначено та викладено застосовну форму відповідальності за КК України.
- ☐ **Крок 2.** Викладено об'єктивні та суб'єктивні елементи відповідної форми відповідальності.
- ☐ **Крок 3.** Щодо кожного елемента в судовому рішенні необхідно:
 - зазначити відповідний елемент;
 - визначити фактичні обставини, що мають значення для цього елемента;
 - із наведенням мотивів зазначити, чи доведено цей елемент;
 - за наявності відповідних аргументів сторін розглянути їх і навести мотиви прийняття або відхилення таких аргументів.
- ☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**
 - Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.8.

НАСКІЛЬКИ ДОКЛАДНИМ МАЄ БУТИ ВИКЛАДЕННЯ?

Це залежить від обставин справи.

- Обсяг викладення щодо кожного елемента залежить від конкретної справи, зокрема від обсягу та складності доказів, а також від того, чи оспорюють сторони фактичні обставини або тлумачення правових елементів.
- У деяких справах суддя може викласти чіткий і вмотивований висновок щодо певного елемента одним реченням; в інших — один елемент може потребувати окремого підрозділу з кількох абзаців.
- Навіть якщо фактичні обставини, на перший погляд, очевидно підтверджують певний елемент, судді мають викласти свій аналіз і висновки. Це дає змогу не пропустити жодного правового елемента та зменшує ризик подальшого оскарження судового рішення через відсутність відповідного висновку.

СЛАЙД 5.9.**ВИКЛАДЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КОМАНДУВАННЯ
У СПРАВІ МТКЮ**

МТКЮ, вирок у справі Strugar, пункти 357–358

«...для встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності відповідно до статті 7(3) необхідно довести наявність трьох елементів: (i) існування відносин підпорядкування між начальником і підлеглим; (ii) начальник знав або мав підстави знати, що злочинне діяння готується або вже було вчинене; та (iii) начальник не вжив необхідних і розумних заходів для запобігання злочинному діянню або покарання особи, яка його вчинила».

СЛАЙД 5.10.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 13**

Викладення висновків суду щодо відповідальності командування

- ☐ **Крок 1.** Визначено категорію командира: військовий командир, особа, яка фактично виконувала функції військового командира, або командир у розумінні ст. 31-1 КК України.
- ☐ **Крок 2.** Викладено чотири елементи: контроль, обізнаність, невжиття заходів і причинно-наслідковий зв'язок.
- ☐ **Крок 3.** Щодо кожного елемента відповідальності командування в судовому рішенні необхідно:
 - зазначити відповідний елемент;
 - визначити фактичні обставини, що мають значення для цього елемента;
 - із наведенням мотивів зазначити, чи доведено цей елемент;
 - за наявності відповідних аргументів сторін розглянути їх і навести мотиви прийняття або відхилення таких аргументів.
- ☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**
 - Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.11.**ПРИКЛАД — ВІДДАННЯ НАКАЗУ ПРО ВЧИНЕННЯ ВОЄННОГО
ЗЛОЧИНУ ЗА СТАТТЕЮ 438 КК УКРАЇНИ**

Покроковий розгляд міжнародної форми відповідальності за віддання наказу на прикладі справи Blaškić, розглянутої МТКЮ.

СЛАЙД 5.12.

ВІДДАННЯ НАКАЗУ

Віддання наказу як форма відповідальності за українським законодавством

- Стаття 438 КК України відносить до караних діянь «віддання наказу про вчинення будь-якого [воєнного злочину, передбаченого статтею 438]». Це можна порівняти з відданням наказу (*ordering*) як формою відповідальності, визнаною статутами та практикою міжнародних кримінальних трибуналів.
- У Посібнику віддання наказу розглядається як можлива форма відповідальності, без заперечення можливості кваліфікувати його як самостійний злочин, як це робилося в обмеженій кількості справ за статтею 438 КК України, розглянутих українськими судами.
- Українські судді мають визначити, чи розглядати віддання наказу як самостійний злочин, чи як форму відповідальності. Якщо його розглядають як самостійний злочин, для тлумачення слід враховувати практику українських судів, що формується.

СЛАЙД 5.13.

ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ВІДДАННЯ НАКАЗУ

Три об'єктивні елементи, сформовані на основі міжнародного права:

- Обвинувачений мав *de jure* або *de facto* владні повноваження.
- Обвинувачений віддав наказ про вчинення злочину або про вчинення дії чи бездіяльності, у процесі якої було вчинено злочин.
- Існував причинно-наслідковий зв'язок між наказом і вчиненням злочину.

Суб'єктивний елемент: відповідно до практики МКС, МТКЮ та МТР, достатньо, щоб обвинувачений принаймні усвідомлював, що внаслідок відданого наказу буде вчинено злочин. МКС вимагає усвідомлення того, що злочин буде вчинено «за звичайного перебігу подій», тоді як МТКЮ та МТР вимагають усвідомлення «значної ймовірності» його вчинення.

СЛАЙД 5.14.**ВІДДАННЯ НАКАЗУ НА ПРАКТИЦІ — ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ
ВІДДАННЯ НАКАЗУ***Генерал Blaškić і напади на Ahmići***МТКЮ, вирок у справі Blaškić, пункти 429, 435–437**

Генералу Blaškić було пред'явлено обвинувачення у відданні наказів про напади на мусульманське цивільне населення долини Lašva, під час яких цивільних осіб убивали, а майно знищували або розграбовували. Він особисто не вчиняв жодного із цих злочинів, тому його відповідальність повністю залежала від доведення того, що він віддав накази про їх учинення.

«...Третій наказ... було віддано 16 квітня о 01:30... Командиру Cerkez та незалежним підрозділам Tvrtko було наказано “зайняти оборонний район, блокувати села та перекрити всі входи до сіл і виходи з них”... Судова палата дійшла висновку, що третій наказ... цілком очевидно був наказом атакувати... Судова палата вважає, що цих доказів було достатньо, аби встановити, що всі ці війська, діючи узгоджено, здійснили напад за наказом обвинуваченого».

СЛАЙД 5.15.**ВІДДАННЯ НАКАЗУ НА ПРАКТИЦІ — ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДНИХ
ПОВНОВАЖЕНЬ***Доведення контролю de jure та de facto над підрозділами***МТКЮ, вирок у справі Blaškić, пункти 441–448**

Захист стверджував, що Blaškić не мав фактичної влади над підрозділами, відповідальними за напади, описуючи їх як погано організованих «озброєних селян», які фактично не перебували під його командуванням, попри наявність у нього формальних повноважень.

«...обвинувачений неодноразово висловлював задоволення тим, наскільки добре були організовані та контрольовані його війська... HVO мав дуже докладні організаційні схеми, що визначали завдання та сфери відповідальності кожного... За словами свідка Duncan, натомість обвинувачений мав у своєму розпорядженні факсимільний апарат і доступ до місцевої телекомунікаційної мережі... розвідувальної мережі та супутникової системи зв'язку Motorola».

Судова палата перевірила наявність фактичної влади, зіставивши конкретні докази на підтвердження та спростування цього елемента: організаційну структуру, можливості зв'язку та показання свідків. Після цього вона дійшла висновку: «Судова палата переконана, що генерал Blaškić віддав накази про напади, які призвели до вчинення цих злочинів».

СЛАЙД 5.16.

КРОК 3 — ВИКЛАДЕННЯ ВИСНОВКІВ СУДУ ЩОДО ВІДДАННЯ НАКАЗУ

Застосування підходу до воєнного злочину, щодо якого віддано наказ, за статтею 438 КК України

- У судовому рішенні можна використовувати окремий заголовок або тематичне речення для кожного елемента, починаючи з першого об'єктивного елемента — наявності в обвинуваченого владних повноважень *de jure* або *de facto*.
- Судове рішення має містити аналіз того, чи підтверджують фактичні обставини цей елемент, і відповідний висновок. Далі так само послідовно розглядаються інші об'єктивні елементи — наказ і причинно-наслідковий зв'язок — та суб'єктивний елемент.
- Як видно з наведених уривків зі справи Blaškić, аналіз владних повноважень може вимагати зіставлення формальних організаційних схем із практичними ознаками контролю на місцях. Суд має безпосередньо розглянути докази захисту, що суперечать версії обвинувачення, а не просто згадати про їх існування.
- У повному аналізі вироку у справі Blaškić також враховано масштабний і систематичний характер злочинів як доказ того, що вони були наслідком наказів обвинуваченого, а також його обізнаність про ці злочини.

СЛАЙД 5.17.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 14

Викладення висновків суду щодо віддання наказу (стаття 438 КК України)

- ☐ **Крок 1.** Встановлено застосовність форми відповідальності за віддання наказу відповідно до статті 438 КК України.
- ☐ **Крок 2.** Викладено три елементи: владні повноваження, наказ і причинно-наслідковий зв'язок.
- ☐ **Крок 3.** Щодо кожного елемента віддання наказу в судовому рішенні необхідно:
 - зазначити відповідний елемент;
 - визначити фактичні обставини, що мають значення для цього елемента;
 - із наведенням мотивів зазначити, чи доведено цей елемент;
 - за наявності відповідних аргументів сторін розглянути їх і навести мотиви прийняття або відхилення таких аргументів.
- ☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**
 - Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.18.

IV. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Статті 36–43 КК України визначають обставини, які можуть виключати або обмежувати кримінальну відповідальність обвинуваченого.

Посібник з написання судових рішень • Глава 4: розділ 6 із 7

СЛАЙД 5.19.

СТАТТІ 36–43 КК УКРАЇНИ

Крок 1. Визначення обставини, на яку посилаються сторони або про яку свідчать фактичні обставини справи

- ☐ Необхідна оборона — стаття 36 КК України.
- ☐ Уявна оборона — стаття 37 КК України.
- ☐ Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, — стаття 38 КК України.
- ☐ Крайня необхідність — стаття 39 КК України.
- ☐ Фізичний або психічний примус — стаття 40 КК України.
- ☐ Виконання наказу або розпорядження — стаття 41 КК України.
- ☐ Діяння, пов'язане з ризиком, — стаття 42 КК України.
- ☐ Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації — стаття 43 КК України.
- ☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**
 - Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.20.

ТРИ КРОКИ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ І В ЦІЙ ГЛАВІ

Визначити, сформулювати та вирішити питання — з урахуванням тягара доказування

- **Крок 1.** Визначити обставину або обставини, що потенційно виключають кримінальну протиправність діяння, на які посилаються у справі або про які свідчать фактичні обставини.
- **Крок 2.** Письмово викласти юридичне визначення відповідної обставини, передбаченої статтями 36–43 КК України, а не лише послатися на статтю та сформулювати висновок.
- **Крок 3.** На підставі оцінки доказів судом і з урахуванням відповідних правил щодо тягара та стандарту доказування пояснити, чи виключає або обмежує відповідна обставина кримінальну відповідальність обвинуваченого.
- Оскільки обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, часто наводяться обвинуваченим як аргументи, прийняття яких може визначити результат справи, принципи глави 2 щодо розгляду вирішальних аргументів мають тут особливе значення.

СЛАЙД 5.21.

ВАЖЛИВЕ ОБМЕЖЕННЯ

«Виконання наказу» має вузьку сферу застосування у справах про міжнародні злочини

- Суддям слід враховувати обмеження щодо застосування обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, у справах про міжнародні злочини, зокрема статті 41 КК України (виконання наказу або розпорядження).
- У Посібнику розглянуто незастосовність цієї обставини перед МТКЮ та МТР, а також вузькі межі її застосування перед МКС.

СЛАЙД 5.22.

ПРИКЛАД ІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Самооборона та пропорційність

МТКЮ, вирок у справі Stakić, пункти 153–158

Після обстрілу на блокпості та поблизу військової колони сербські сили розпочали тривалі скоординовані напади на переважно боснійські мусульманські міста — обстрілювали цивільних осіб, які тікали, та спалювали будинки. Судова палата розглянула, чи були ці напади правомірними актами самооборони, порівнюваними з необхідною обороною за ч. 1 ст. 36 КК України.

«...будь-яка збройна відповідь має бути пропорційною первісному нападу... здійснення спланованих, скоординованих і тривалих збройних нападів на цивільні населені пункти не відповідає вимогам основоположного принципу пропорційності... Крім того, будь-який акт самооборони має бути пов'язаний у часі з первісним нападом. Отже, розгортання повномасштабних військових маневрів через день після первісних нападів не відповідає цій передумові...»

Висновок: напади були непропорційними, не мали належного часового зв'язку з первісним нападом і використовувалися як привід для етнічних чисток. Самооборона не застосовувалася. Судова палата перевірила пропорційність і часовий зв'язок як окремі вимоги.

СЛАЙД 5.23.**КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 15**

Викладення висновків суду щодо обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння

- ☐ **Крок 1.** Визначено потенційно застосовну обставину або обставини.
- ☐ **Крок 2.** Викладено юридичне визначення або вимоги.
- ☐ **Крок 3.** Щодо кожної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, у судовому рішенні необхідно:
 - підтвердити її застосовність у справах про міжнародні злочини;
 - визначити фактичні обставини, що мають значення для відповідної обставини;
 - правильно розподіливши тягар доказування та застосувавши належний стандарт доказування, викласти висновок і його мотиви щодо того, чи виключає ця обставина кримінальну протиправність діяння в конкретній справі;
 - за наявності відповідних аргументів сторін розглянути їх і навести мотиви прийняття або відхилення таких аргументів.
- ☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**
 - Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.24.**VII. ВИМОГИ ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ, УХВАЛЕНИХ ЗА ВІДСУТНОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО**

Додаткова вимога до обґрунтування за ч. 5 ст. 374 КПК України, якщо судовий розгляд відбувався за відсутності обвинуваченого.

Посібник з написання судових рішень • Глава 4: розділ 7 із 7

СЛАЙД 5.25.**ЧАСТИНА 5 СТАТТІ 374 КПК УКРАЇНИ**

Що необхідно зазначити в судовому рішенні, якщо судовий розгляд відбувався за відсутності обвинуваченого

- Суд має додатково обґрунтувати, що сторона обвинувачення дотрималася права обвинуваченого на захист і доступ до правосуддя.
- КПК України не встановлює вичерпного переліку відповідних заходів. Їх визначають з урахуванням статей 297 і 323 КПК України та стандартів справедливого судового розгляду за статтею 6 ЄКПЛ, як їх тлумачать українські суди з урахуванням практики ЄСПЛ щодо судових розглядів за відсутності обвинуваченого.
- Саме лише опублікування повідомлення відповідно до ч. 3 ст. 323 КПК України не задовольняє автоматично критерій ЄСПЛ щодо «об'єктивних чинників», необхідних для визнання відмови від права бути присутнім на судовому розгляді дійсною.

СЛАЙД 5.26.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК 16

Питання, які слід врахувати, якщо судовий розгляд відбувався за відсутності обвинуваченого

Чи встановив суддя та зазначив у судовому рішенні:

- ▶ Чи вжила сторона обвинувачення всіх можливих і передбачених законом заходів для забезпечення права обвинуваченого на захист і доступ до правосуддя?
- ▶ Чи виконав прокурор необхідні процесуальні дії відповідно до статті 297 або 323 КПК України?
- ▶ Яких заходів було вжито для вручення обвинуваченому повідомлення про судовий розгляд?
- ▶ Чи свідчать «об'єктивні чинники» про те, що обвинувачений був достатньою мірою обізнаний про провадження, щоб його відмова від права бути присутнім була однозначною?
- ▶ Чи забезпечувався захист обвинуваченого захисником під час судового розгляду?
- ▶ Чи підтверджено право обвинуваченого на новий розгляд справи з повторним визначенням її фактичних і правових аспектів у разі його появи?

☐ **Обов'язковий зміст судового рішення**

- ▶ Потребує письмового обґрунтування судді.

СЛАЙД 5.27.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ МОДУЛЯ 5

- Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та вимоги до судового розгляду за відсутності обвинуваченого потребують окремого й чіткого аналізу в судовому рішенні.
- Суд має визначити застосовну форму відповідальності або відповідну обставину, викласти її правові елементи чи юридичні вимоги та сформулювати вмотивовані висновки щодо кожного істотного питання.
- Судове рішення має містити аналіз релевантних доказів і аргументів сторін, зокрема тих, які можуть мати вирішальне значення для результату справи.
- У справах, розглянутих за відсутності обвинуваченого, суд має додатково обґрунтувати дотримання права на захист і доступ до правосуддя.

СЛАЙД 5.28.**ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ**

- Які труднощі можуть виникнути під час визначення форми відповідальності за КК України?
- Як забезпечити повне викладення правових елементів і висновків суду, не перевантажуючи судові рішення повторенням доказів?
- Які обмеження слід враховувати під час розгляду обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, у справах про міжнародні злочини?
- Які обставини та процесуальні дії необхідно відобразити в судовому рішенні, ухваленому за відсутності обвинуваченого?

ПРЕЗЕНТАЦІЯ. МОДУЛЬ 6

СЛАЙД 6.1.

МОДУЛЬ 6 — ПОКРОКОВЕ ОПРАЦЮВАННЯ ГІПОТЕТИЧНОЇ ФАБУЛИ СПРАВИ

Перегляд і доопрацювання проектів вироків із подальшим структурованим обговоренням того, як ви вирішили питання, що виникають у гіпотетичній справі, — у тій самій послідовності, що й під час навчальної програми.

Посібник з написання судових рішень • Підсумкова сесія

СЛАЙД 6.2.

ЯК ВІДБУВАТИМЕТЬСЯ ЦЯ СЕСІЯ

Використання Загального контрольного переліку

- У додатку контрольні переліки 1–16 об'єднано в єдиний послідовний інструмент для написання вироків у справах про міжнародні злочини та їх остаточної перевірки перед ухваленням.
- Загалом судді можуть використовувати його, щоб перевірити, чи містить вирок усе, що вимагає українське законодавство, і чи є він належно вмотивованим відповідно до стандартів справедливого судового розгляду.
- Рекомендуємо суддям скористатися ним зараз, переглядаючи проекти вироків, підготовлені на основі гіпотетичної справи, яку було надано перед початком навчальної програми.

СЛАЙД 6.3.

ТЕПЕР — ОСТАТОЧНЕ ДООПРАЦЮВАННЯ

Присвятіть наступні 90 хвилин перегляду та доопрацюванню проекту вироку з урахуванням навчальних модулів: вимог КПК України, стандартів вмотивованого судового рішення, вашого підходу до оцінки доказів, висновків суду щодо обвинувачень, форм відповідальності та будь-яких обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Під час доопрацювання поміркуйте:

- Чи відображають вступна частина та формулювання обвинувачень інкриміновані воєнні злочини?
- Чи містить аналіз доказів чіткий розгляд кожної спірної фактичної обставини та пояснення висновків суду щодо достовірності показань?
- Чи структуровано висновки суду за кожним пунктом обвинувачення та кожним юридичним елементом злочину? Чи розглянуто форми відповідальності й аргументи захисту щодо кожного обвинуваченого, якого вони стосуються?
- Збережіть документ як нову версію, окрему від попередніх проектів, щоб можна було простежити, як змінювався текст вироку.

СЛАЙД 6.4.**ЯК ВІДБУВАТИМЕТЬСЯ ЦЯ СЕСІЯ — ПРОДОВЖЕННЯ**

Виявлення проблемних питань та обговорення ваших рішень, а не надання «правильних» відповідей

- Під час обговорення не буде представлено зразкового вироку або «правильних» відповідей.
- Натомість ми розглянемо гіпотетичну справу в тій самій послідовності, що й у модулях 1–5, зосередившись на конкретних проблемах, спірних питаннях і варіантах рішень, які необхідно відобразити у вироку.
- Щодо кожного питання порівняйте його з тим, що ви фактично написали у своєму проекті: що враховано, що пропущено та чи змінилася ваша позиція внаслідок обговорення.
- Мета — спільно визначити, що має містити належно вмотивований вирок за цих фактичних обставин, а не знайти єдину правильну відповідь.

СЛАЙД 6.5.**ПЛАН ОБГОВОРЕННЯ**

Ми дотримуватимемося загальної структури Посібника та навчальних модулів.

1. Зміст і обвинувачення

Що має бути зазначено у вступній частині та в чому полягає проблема формулювання обвинувачень шляхом загального посилання на положення міжнародних договорів.

2. Докази

Спирні фактичні обставини, питання достовірності та те, що має бути з'ясовано в належно вмотивованому аналізі доказів.

3. Висновки суду

Юридичні елементи кожного пункту обвинувачення, форми відповідальності за інкриміновані злочини та три заявлені аргументи захисту.

СЛАЙД 6.6.**ЧАСТИНА 1 — ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ФОРМУЛЮВАННЯ ОБВИНУВАЧЕНЬ**

Що має бути зазначено у вступній частині відповідно до статті 374 КПК України та чому виконати цю вимогу складно, якщо в обвинувальному акті наведено положення міжнародних договорів, а не конкретні воєнні злочини.

СЛАЙД 6.7.

ВСТУПНА ЧАСТИНА

Що має бути зазначено у вироку відповідно до частини 2 статті 374 КПК України

- Згадайте контрольний перелік 1: дата й місце ухвалення вироку, склад суду, номер справи, відомості про обвинуваченого, положення закону, за якими його обвинувачують, та відомості про сторони кримінального провадження.
- Проблема полягає в тому, що в цій справі неочевидно, як саме зазначити «закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа». В обвинувальному акті наведено статтю 438 КК України разом із приблизно десятком положень Гаазького положення, чотирьох Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I, але конкретні воєнні злочини не названо.

СЛАЙД 6.8.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Наскільки конкретно потрібно формулювати обвинувачення у вступній частині?

- Чи достатньо повторити у вступній частині перелік положень міжнародних договорів, наведений в обвинувальному акті, чи частина 2 статті 374 КПК України вимагає, щоб суд визначив конкретні злочини?
- Згадайте рекомендації Посібника щодо загальних положень статті 438 КК України: якщо інкриміноване діяння прямо не визначене в цій статті, у вироку необхідно встановити конкретний воєнний злочин, його підставу в міжнародному договорі та визнання відповідного діяння воєнним злочином, а не обмежуватися загальним посиланням на положення міжнародного договору.
- Скільки окремих злочинних подій або епізодів поведінки ви вбачаєте в описаних фактах? Скільки окремих пунктів обвинувачення сформулювали б на їх основі?

СЛАЙД 6.9.

ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Обговоріть формулювання обвинувачень. Порівняйте свої підходи в малих групах, перш ніж рухатися далі.

1. Скільки окремих злочинних подій ви вбачаєте в описаних фактах і скільки пунктів обвинувачення сформулювали б на їх основі?
2. Якого обвинуваченого ви пов'язали з кожним пунктом обвинувачення і чому, з огляду на фактичні обставини та інкриміновані форми відповідальності?
3. Чи змінили ви формулювання обвинувачень у вступній частині після доопрацювання проекту вироку? Якщо так, то як саме?

СЛАЙД 6.10.**ЧАСТИНА 2 — ДОКАЗИ ТА СПІРНІ ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ**

Що було предметом спору під час судового розгляду та які питання має вирішити вмотивований аналіз доказів — із чіткими висновками й обґрунтуванням оцінки достовірності та надійності доказів і показань.

СЛАЙД 6.11.**ДОКАЗОВА БАЗА**

З якими доказами має працювати суд

- Показання двох потерпілих-свідків (ОСОБА 5 та ОСОБА 6) і трьох обвинувачених.
- Звіт про медичний огляд, у якому описано тілесні ушкодження ОСОБИ 5. Водночас лікар, який надавав допомогу, не зміг визначити, чи відрізнялися ці ушкодження від попередніх бойових поранень, а первинну медичну документацію було знищено під час бойових дій.
- Немає судово-медичних, документальних або речових доказів щодо наявності зброї в медичному закладі чи особи, яка жорстоко поводитися з ОСОБОЮ 6, окрім показань свідків.
- Згадайте главу 2: у вмотивованих судових рішеннях мають розглядатися аргументи сторін, які можуть мати вирішальне значення для результату справи. Загальні заперечення легко висловити, але складніше обґрунтувати; конкретні показання, підтверджені іншими доказами, потребують окремої оцінки.

СЛАЙД 6.12.**СПІРНА ФАКТИЧНА ОБСТАВИНА 1**

Чи вели вогонь із медичного закладу?

- **ОСОБА 5:** перебуваючи всередині будівлі, не зміг визначити джерело вогню, але вважав, що стріляли з району на захід від лікарні, а не з самої лікарні.
- **ОСОБА 6:** не надала показань, які б свідчили про ведення вогню з будівлі.
- **ОСОБА 2:** стверджував, що вогонь вели з будівлі, посилаючись на загальну практику використання медичних закладів у військових цілях, але не навів конкретних відомостей про цей заклад.
- **ОСОБА 3:** стріляв із гармати, але не бачив джерела вогню, оскільки перебував усередині танка. Водночас він визнав, що будівля на захід від лікарні, про яку згадував ОСОБА 5, розташована в тому самому загальному напрямку, що й лікарня.

СЛАЙД 6.13. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Оцінка доказів щодо ведення вогню

1. Чиї показання щодо джерела вогню ви визнали переконливішими та чому? Що вплинуло на оцінку їхньої достовірності: місце перебування свідка, можливість спостерігати події, підтвердження іншими доказами чи конкретність показань? Чи чітко виклали ви ці міркування у проекті вироку?
2. Як ви оцінили твердження ОСОБИ 2 про загальну практику використання медичних закладів у військових цілях? Чи може таке загальне твердження без прив'язки до конкретної справи довести, що саме відбулося в цьому закладі за конкретних обставин? Чи виклали ви ці міркування у проекті вироку?
3. Чи змінили ви аналіз цього питання під час доопрацювання проекту вироку?

СЛАЙД 6.14. СПІРНА ФАКТИЧНА ОБСТАВИНА 2

Чи використовувався медичний заклад у військових цілях?

- ОСОБА 6 свідчила, що деякі пацієнти могли мати при собі стрілецьку зброю під час прибуття до лікарні, але проносити її всередину не дозволялося, тому зброю здавали під час госпіталізації.
- ОСОБА 5 свідчив, що перед госпіталізацією його зобов'язали залишити автоматичну гвинтівку в адміністрації лікарні. Інші поранені військовослужбовці в його палаті також не мали доступу до зброї.
- Жодна зі сторін не надала доказів наявності боеприпасів, сховища зброї або ведення бойових дій безпосередньо на території закладу, окрім загального твердження ОСОБИ 2 про відповідну практику.

СЛАЙД 6.15. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Використання будівлі у військових цілях

1. Чи розглянули ви у своєму вирокі присутність поранених комбатантів, які проходили лікування, та особистої зброї, зданої під час госпіталізації? Якщо так, як ви оцінили ці обставини?
2. Чи розглянули ви питання про те, чи втратив медичний заклад статус захищеного об'єкта? Якщо так, як саме?
3. Чи змінили ви аналіз цього питання під час доопрацювання проекту вироку?

СЛАЙД 6.16.**СПІРНА ФАКТИЧНА ОБСТАВИНА 3**

Характер і походження тілесних ушкоджень ОСОБИ 5

- У звіті про медичний огляд зазначено струс мозку, переломи трьох ребер і внутрішню кровотечу.
- Лікар, який надавав допомогу, не зміг визначити, чи відрізнялися ці ушкодження від попередніх бойових поранень ОСОБИ 5. Медичну документацію щодо попередніх поранень було знищено під час бойових дій.
- ОСОБА 5 заявив, що його попередні бойові поранення включали струс мозку, перелом руки та ушкодження тулуба внаслідок перебування поблизу вибуху. Однак побиття спричинило новий струс мозку та інші ушкодження.
- Сторона захисту стверджує, що ушкодження ОСОБИ 5 є наслідком попередніх бойових поранень.

СЛАЙД 6.17.**ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ**

Відсутність повної медичної документації

1. Чи розглянули ви у вироку те, що лікар не зміг відрізнити старі ушкодження від нових, а первинну медичну документацію було знищено? Якщо так, як ви оцінили ці обставини?
2. Чи розглянули ви питання, чи є медичне підтвердження тілесних ушкоджень юридично необхідним для доведення інкримінованого злочину?
3. Якщо ви звернули увагу на цю прогалину, як саме виклали міркування, щоб прямо розглянути проблему, а не оминати її?

СЛАЙД 6.18.**СПІРНА ФАКТИЧНА ОБСТАВИНА 4 — ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ**

Хто жорстоко поведився з ОСОБОЮ 6? Розбіжність між обвинувальним актом і доказами

- В обвинувальному акті ОСОБАМ 2 і 4 інкримінується жорстоке поводження з ОСОБОЮ 6. Зокрема, примусове роздягання та обливання холодною водою приписано ОСОБІ 4.
- Проте під час судового розгляду ОСОБА 5 та ОСОБА 6 засвідчили, що саме ОСОБА 2, а не ОСОБА 4, відвів ОСОБУ 6 убік, змусив її роздягнутися, погрожував їй та обливав водою. Жоден зі свідків не бачив ОСОБУ 4 у тій кімнаті.
- Це реальна й істотна проблема у фактичних обставинах справи. Уважне вивчення показань свідків має виявити її, а у вироку необхідно розглянути її безпосередньо.

СЛАЙД 6.19.

ПРАВОВА ПРОБЛЕМА, ЩО ВИНΙΚАЄ

Право бути належно повідомленим про обвинувачення та межі обвинувачення

- Суд не може засудити особу за діяння, щодо якого вона не мала можливості захищатися. Стаття 337 КПК України обмежує суд межами висунутого обвинувачення, а принципи справедливого судового розгляду, розглянуті в главі 2, вимагають, щоб вирішальні аргументи та підстави засудження були зрозумілими для обвинуваченого.
- ОСОБАМ 2 і 4 було спільно висунуто обвинувачення в жорстокому поводженні з ОСОБОЮ 6, хоча в конкретному описі фактичних обставин обвинувального акта — тобто в зазначенні того, хто саме вчинив відповідні дії, — було названо ОСОБУ 4.
- ОСОБУ 4 обвинувачено в діянні, до якого, згідно з доказами, його безпосередньо не причетно.

СЛАЙД 6.20.

ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Вирішення розбіжності щодо ОСОБИ 6

1. Як ви відобразили у вироку розбіжність між обвинувальним актом, який приписує відповідні дії ОСОБИ 4, та доказами, які свідчать, що їх безпосередньо вчинила ОСОБА 2?
2. Як ви проаналізували цю розбіжність у мотивувальній частині вироку: зробили висновок без пояснень чи чітко виклали й пояснили розбіжність між обвинувальним актом і доказами?
3. Чи змінили ви аналіз цього питання під час доопрацювання проекту вироку?

СЛАЙД 6.21.

ЧАСТИНА 3 — ВИСНОВКИ СУДУ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ

Застосування триетапного методу до кожного пункту обвинувачення: визначити інкримінований злочин, визначити його юридичні елементи та викласти висновки суду щодо кожного елемента.

СЛАЙД 6.22.**ПУНКТ ОБВИНУВАННЯ: НАПАД НА МЕДИЧНИЙ ЗАКЛАД***Питання, які необхідно вирішити*

- Який саме військовий злочин розглядається та яким джерелом міжнародного права його визначено, зважаючи на те, що «спрямування нападу на захищений об'єкт» прямо не зазначено у статті 438 КК України?
- Які юридичні елементи необхідно встановити: чи був напад спрямованим; чи був об'єкт захищеним і чи не був він військовою ціллю; чи мав виконавець умисел спрямувати напад на цей об'єкт; а також які контекстуальні елементи необхідно довести?
- Ключове правове питання: за яких обставин медичний заклад, позначений відповідним розпізнавальним знаком, втрачає статус захищеного об'єкта? Чи вимагає застосовний стандарт попередження та надання розумного строку перед правомірним нападом на такий об'єкт?
- Чи вимагає цей злочин доказів фактично заподіяної шкоди, чи достатньо самого факту спрямування нападу?

СЛАЙД 6.23.**ПУНКТ ОБВИНУВАННЯ: ЗАГИБЕЛЬ ЛЮДЕЙ У МЕДИЧНОМУ ЗАКЛАДІ***Питання, які необхідно вирішити*

- Який саме військовий злочин розглядається та як він пов'язаний із нападом на заклад? Чи становлять ці події одну лінію поведінки, чи йдеться про два окремі злочини?
- Які юридичні елементи необхідно встановити: убивство однієї чи кількох осіб; статус цих осіб як осіб під захистом; усвідомлення такого статусу; а також контекстуальні елементи.
- Питання статусу: чи мають медичні працівники та поранені пацієнти статус осіб під захистом на однакових чи різних правових підставах? Чи має значення, що на той момент деякі пацієнти формально залишалися комбатантами?
- Яка форма умислу застосовується до командира, який віддає наказ про напад, порівняно з військовослужбовцем, який його виконує? Чи встановлюється психічний стан обох осіб за однаковими критеріями?

СЛАЙД 6.24.

ПУНКТ ОБВИНУВАННЯ: ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБОЮ 5

Питання, які необхідно вирішити

- Катування чи жорстоке поводження: у чому полягає різниця між ними та чи має значення, який саме злочин інкриміновано? Врахуйте юридичні елементи мети й тяжкості страждань.
- Які юридичні елементи необхідно встановити: сильний біль або страждання; статус особи під захистом; заборонену мету (наприклад, отримання інформації); усвідомлення статусу особи під захистом; а також контекстуальні елементи.
- Згадайте розглянуту вище прогалину в медичних доказах. Як невизначеність щодо походження тілесних ушкоджень впливає на висновок про доведеність відповідного елемента?
- Чи достатньо статусу ОСОБИ 5 як затриманого, пораненого та роззброєного військовослужбовця для встановлення його статусу як особи під захистом? Якщо так, то на якій правовій підставі?

СЛАЙД 6.25.

ПУНКТ ОБВИНУВАННЯ: ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБОЮ 6

Питання, які необхідно вирішити

- Який саме воєнний злочин розглядається: жорстоке поводження, посягання на людську гідність чи обидва злочини? Чи потребує цей злочин доказів фізичної або психологічної шкоди, чи достатньо самого діяння?
- Які юридичні елементи необхідно встановити: чи досягли образа, приниження або інше порушення такої тяжкості, що становлять посягання на людську гідність; чи мала потерпіла статус особи під захистом; чи усвідомлював винний цей статус; а також чи доведено контекстуальні елементи.
- Як оцінити показання ОСОБИ 6 про приниження та страх з огляду на аргумент захисту про те, що вона не може самотійно поставити собі психіатричний діагноз? Чи залежить правовий поріг від наявності такого діагнозу?
- Саме тут розбіжність щодо особи, яка вчинила дії стосовно ОСОБИ 6, стає вирішальною. Висновки суду за цим пунктом обвинувачення не можна розглядати окремо від цього питання.

СЛАЙД 6.26. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Пункти обвинувачення та злочини

1. Який пункт обвинувачення або злочин у вашому проекті вироку розглянуто найґрунтовніше, а який — найменш докладно? Чому?
2. Якщо за певним пунктом обвинувачення ви дійшли висновку про доведеність юридичних елементів, чи розглянули ви потенційні обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, або аргументи захисту до чи після викладення висновків щодо цих елементів? Яка структура, на вашу думку, краща і чому?
3. Чи розглянули ви у вироку взаємозв'язок між нападом на об'єкт і смертельними наслідками як одну лінію поведінки, як два окремі злочини чи в інший спосіб?

СЛАЙД 6.27. ЧАСТИНА 4 — ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В обвинувальному акті зазначено віддання наказу за статтею 438, частинами 2–5 статті 27, частиною 1 статті 28 та статтею 31-1 КК України.

СЛАЙД 6.28. ЩО ІНКРИМІНОВАНО?

Віддання наказу та вчинення злочину групою осіб

- ОСОБІ 2 інкримінується віддання наказу про вчинення злочинів за статтею 438 КК України, а також відповідальність за частинами 2–5 статті 27, частиною 1 статті 28 і статтею 31-1 КК України.
- ОСОБАМ 3 і 4 інкримінується відповідальність за частиною 2 статті 27 і частиною 1 статті 28 КК України.
- Згадайте контрольний перелік 12: у вироку необхідно не просто процитувати застосовну статтю, а викласти визначення та юридичні елементи інкримінованої форми відповідальності.

СЛАЙД 6.29. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Визначення ролі кожного обвинуваченого

1. Згідно з доказами, ОСОБА 3 особисто стріляв із гармати, а ОСОБА 4 особисто побив ОСОБУ 5. Якщо судді визнали ОСОБУ 3 та/або ОСОБУ 4 відповідальними за злочини, за якою формою відповідальності вони визнали їх винуватими?
2. Чи дійшов хтось із суддів у своєму вирокі висновку, що ОСОБА 2 відповідає за віддання наказу відкрити вогонь із танка по медичному закладу або за наказ підлеглому «вибити інформацію» з ОСОБИ 5? Чи розглядали судді віддання наказу за статтею 438 як окремий злочин або як форму відповідальності? Як вони визначили юридичні елементи віддання наказу?
3. Зважаючи на те, що ОСОБУ 2 описано як командира танка Т-80, який віддавав накази підлеглим, чи визнав хтось із суддів його відповідальним як командира за статтею 31-1 КК України?

СЛАЙД 6.30. ЧАСТИНА 5 — ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Можливі обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, визначаються з огляду на докази та доводи сторін. Кожну таку обставину необхідно розглянути й обґрунтувати висновок щодо неї незалежно від того, чи її було прийнято, чи відхилено.

СЛАЙД 6.31. ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, — ОСОБА 2

Самооборона

- ОСОБА 2 стверджує, що танк обстріляв медичний заклад із метою самооборони після того, як його підрозділ потрапив під вогонь.
- Згадайте статті 36 і 39 КК України та обговорення пропорційності в Посібнику: застосування сили з метою самооборони є правомірним лише за умови її необхідності та пропорційності небезпеці й спрямованості на джерело небезпеки.
- Питання для оцінки: навіть якщо припустити, що вогонь вівся з відповідного району, чи відповідає реакція — постріл із танкової гармати по позначеному медичному закладу — вимогам пропорційності та спрямованості на джерело небезпеки? Які інші варіанти дій мав підрозділ?

СЛАЙД 6.32.**ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, — ОСОБА 2***Фактична помилка*

- Як альтернативний аргумент, ОСОБА 2 стверджує, що навіть якщо він помилявся щодо джерела вогню, ця помилка виключає його умисел на напад на цивільних осіб або захищений об'єкт.
- Питання для оцінки: фактична помилка може виключати умисел лише тоді, коли обставина, яку особа помилково вважала наявною, якби вона справді існувала, робила б діяння правомірним. Якщо ведення вогню з прилеглої території не перетворює медичний заклад на законну військову ціль, чи застосовний цей аргумент захисту за таких обставин?
- Питання для оцінки: чи було переконання ОСОБИ 2 щирим і обґрунтованим, зважаючи на те, що він посилався лише на загальну практику, а не на спостереження щодо конкретного закладу, і не перевіряв свої припущення?

СЛАЙД 6.33.**ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, — ОСОБА 3***Виконання наказу*

- ОСОБА 3 стверджує, що відкрив вогонь, вважаючи, що виконує законний наказ, і не мав підстав сумніватися у визначенні цілі командиром.
- Згадайте статтю 41 КК України: виконання законного наказу виключає кримінальну відповідальність, але виконання явно злочинного наказу — ні, крім випадку, коли підлеглий не знав і не міг знати про його злочинний характер.
- Питання для оцінки: чи є наказ відкрити вогонь із танкової гармати по будівлі, про яку ОСОБА 3 знав, що вона позначена як лікарня, явно злочинним незалежно від того, чи міг він особисто перевірити джерело ворожого вогню?
- Питання для оцінки: яку вагу слід надати обмеженій можливості ОСОБИ 3 спостерігати за обстановкою зсередини танка порівняно з його знанням про характер самої цілі?

СЛАЙД 6.34. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

1. Чи дійшли ви висновку, що фактичні обставини свідчать про наявність обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння? Якщо так, яких саме?
2. Аргументи щодо самооборони та фактичної помилки частково залежать від одного й того самого фактичного питання — чи вели вогонь із самого медичного закладу. У своїх вироках ви вирішували це питання один раз чи окремо в межах кожного аргументу захисту?
3. Щодо аргументу ОСОБИ 3 про виконання наказу: чи розглядали ви різницю між наказом, незаконність якого залежить від фактичних обставин, які підлеглий не міг перевірити, та наказом, який є незаконним незалежно від цих обставин через очевидний характер цілі?

СЛАЙД 6.35. ОБ'ЄДНАЙТЕ ВСЕ РАЗОМ

Від висновків до вироку

Міркування, які ви обговорювали під час цієї сесії, мають знайти чітке відображення в резолютивній частині вироку.

СЛАЙД 6.36. РЕЗОЛЮТИВНА ЧАСТИНА

До чого мають зводитися ваші висновки

- Щодо кожного обвинуваченого за кожним пунктом обвинувачення необхідно зазначити, чи є він винуватим або невинуватим, за якою частиною статті 438 КК України (частиною 1 або частиною 2, якщо настала смерть) і за якою формою відповідальності.
- Згадайте контрольний перелік 3: у резолютивній частині необхідно зазначити ідентифікаційні дані обвинуваченого, рішення суду, відповідні статті КК України та інші обов'язкові відомості. Призначення покарання, вирішення цивільного позову та інші процесуальні питання не входять до цієї вправи, однак висновки про винуватість або невинуватість входять.
- Якщо ви виявили розбіжність між обвинувальним актом і доказами, як у випадку з ОСОБОЮ 6, як вона має бути відображена в резолютивній частині щодо кожного відповідного обвинуваченого?

СЛАЙД 6.37. ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Підсумкове обговорення

1. Наскільки суттєво ви змінили текст проекту вироку, коли вперше сьогодні вранці повернулися до його доопрацювання?
2. Після завершення обговорення яку найбільшу зміну ви внесли б до тексту вироку, якщо така зміна потрібна?
3. Яке питання в цій гіпотетичній справі було найскладнішим для викладення у вироку та як ви розглянули його в мотивувальній частині?

СЛАЙД 6.38. ДЯКУЄМО

На цьому завершується модуль, присвячений обговоренню гіпотетичної справи, і вся навчальна програма. Рекомендуємо зберегти змінені версії проектів вироків, щоб простежити, як розвивався ваш підхід до написання вироку у справі про міжнародні злочини.

Інструменти, які варто використовувати й надалі

- Посібник з написання судових рішень — інструмент для підготовки та перевірки вироків.
- Триетапний метод — визначити злочин, визначити юридичні елементи, викласти висновки суду щодо кожного елемента з обґрунтуванням — можна застосовувати до будь-якого злочину, форми відповідальності або обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.
- Навичка викладати мотиви так, щоб вони були зрозумілими читачеві, якого не було в залі суду: обвинуваченому, стороні обвинувачення, апеляційному суду та громадськості.

ЧАСТИНА 6. ОЦІНКА

Оцінка навчальної програми для суддів є корисною як для учасників, так і для організаторів. Процес заповнення форми оцінки залучає учасників до навчального процесу та дає їм можливість висловити свою думку про курс. Заповнюючи форму оцінки, учасники аналізують кожен елемент курсу, що допомагає закріпити отримані знання. З погляду суддів-тренерів, така оцінка забезпечує зворотний зв'язок щодо видів викладацької та навчальної діяльності, які були найефективнішими для досягнення цілей програми. Результати оцінки допомагають тренерам продовжувати вдосконалювати свої викладацькі навички. Зрештою, організатори використовують результати оцінки для оцінки ефективності програми та внесення до неї змін у майбутньому.

Ефективна форма оцінки може містити різноманітні запитання. Організаторам слід включати до форми запитання щодо будь-якого аспекту, за яким вони прагнуть отримати зворотний зв'язок від учасників. Багато форм оцінки навчальних програм для суддів містять розділи, у яких оцінюється:

- чи досягнуто цілей програми;
- цінність змісту навчальних сесій;
- якість матеріалів для кожної сесії;
- ефективність тренерів;
- загальна цінність курсу.

Форму оцінки заповнюють наприкінці навчальної програми. Її можна поширити як у друкованому, так і в електронному вигляді, наприклад, за допомогою QR-коду, що скеровує учасників до електронної форми оцінки.

ФОРМА ОЦІНКИ

«НАПИСАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ»

[дата програми]

Ваша думка про програму, в якій ви взяли участь, допоможе нам покращити майбутні заходи. Будь ласка, дайте відповідь на кожне запитання в цій анкеті. Ваші відповіді залишатимуться суворо конфіденційними та будуть використані виключно для вдосконалення якості цієї програми в майбутньому.

1. ОЦІНІТЬ ПЕРЕЛІЧЕНІ НИЖЧЕ ЦІЛІ КУРСУ.

Будь ласка, оцініть, наскільки успішно ця програма дозволила вам досягти кожного з наведених нижче результатів. (Оцінка тематики, матеріалів та роботи тренерів здійснюється окремо нижче.)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Визначати вимоги до обов'язкового змісту вироку у справах про міжнародні злочини за КПК та застосовувати контрольні переліки Посібника для перевірки повноти вироку (Модуль 1)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Складати вирок, що відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини щодо справедливого суду при розгляді аргументів, що можуть бути вирішальними для результату розгляду (Модуль 2)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Викладати обґрунтовану наративну оцінку доказів і встановлених судом фактів, а не просто узагальнювати чи перелічувати докази (Модуль 3)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Застосовувати структурований трикроковий метод формулювання висновків суду щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії (Модуль 4)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Застосовувати цей трикроковий метод до форм відповідальності, обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь, додаткових вимог до вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого (Модуль 5)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Використовувати загальний контрольний перелік для перевірки та, якщо необхідно, доопрацювання проекту вироку у справі про міжнародні злочини (Модуль 6)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Низький 1 — 10 Високий

Коментарі: _____

2. ОЦІНІТЬ ЗМІСТ І МАТЕРІАЛИ КОЖНОЇ СЕСІЇ.

Будь ласка, оцініть актуальність змісту та якість матеріалів, використаних під час кожної сесії.

Вступ / вступна сесія

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Модуль 1: Вимоги українського законодавства до змісту вироків

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Модуль 2: Написання обґрунтованих вироків відповідно до міжнародних стандартів прав людини

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Модуль 3: Викладення суддею оцінки доказів та встановлених судом фактів

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Модуль 4: Формулювання правових висновків у справах про міжнародні злочини

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Модуль 5: Форми відповідальності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, судовий розгляд за відсутності обвинуваченого

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Модуль 6: Покрокове опрацювання гіпотетичної фабули справи

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Підсумкова сесія

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Зміст	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Матеріали	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

*Низький 1 — 10 Високий***Коментарі:**

3. ОЦІНІТЬ ПОСІБНИК І КОНТРОЛЬНІ ПЕРЕЛІКИ ЯК ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ.

Посібник та контрольні переліки 1–16 (об'єднані у загальний контрольний перелік) є основним довідковим інструментом, що використовується протягом усієї програми. Будь ласка, оцініть їхню корисність окремо від матеріалів сесій, які ви оцінювали вище.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Корисність Посібника як довідника для написання вироків у вашій роботі	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Корисність контрольних переліків (контрольні переліки 1–16 / загальний контрольний перелік) як інструмента для покрокового написання та доопрацювання	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Наскільки ймовірно, що ви й надалі використовуватимете цей Посібник і контрольні переліки у вашій роботі по завершенню програми	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Низький 1 — 10 Високий

Коментарі:

4. ОЦІНІТЬ ВПРАВУ НА ОСНОВІ ГІПОТЕТИЧНОЇ ФАБУЛИ СПРАВИ (МОДУЛЬ 6).

У модулі 6 вам пропонується доопрацювати проект вироку за гіпотетичною фавулою справи, застосувавши загальний контрольний перелік, та обговорити свою аргументацію з колегами-суддями.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Корисність гіпотетичної фабули справи як навчальної вправи	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Реалістичність гіпотетичної фабули справи порівняно зі справами, які ви розглядаєте	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Достатність часу на написання та обговорення	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Низький 1 — 10 Високий

Коментарі:

5. ОЦІНІТЬ ТРЕНЕРІВ.

Будь ласка, оцініть тренерів цієї навчальної програми загалом з огляду на їхні методи та ефективність.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Володіння матеріалом / темою	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Чіткість і зрозумілість викладу	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ефективність фасилітації та ведення обговорення	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Уважність до запитань учасників	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Низький 1 — 10 Високий

Коментарі:

6. ОЦІНІТЬ ГРАФІК ПРОГРАМИ.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Загальний темп дводенної програми	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Час, виділений на кожен модуль відносно його змісту	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Баланс між начиткою та обговоренням / вправами	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Низький 1 — 10 Високий

Коментарі: _____

7. ОЦІНІТЬ ЗАГАЛЬНУ КОРИСНІСТЬ ПРОГРАМИ.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Загальна корисність програми	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Низький 1 — 10 Високий

Коментарі: _____

8. БУДЬ ЛАСКА, ПОДІЛІТЬСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ ЩОДО ТОГО, ЯК МИ МОГЛИ Б ПОКРАЩИТИ ЦЮ ПРОГРАМУ В МАЙБУТНЬОМУ.

Коментарі: _____
